

VIGILIA

2011 / 3

A cigányságról

SZABÓNÉ KÁRMÁN JUDIT: „De kik is vagyunk?”

BÁTHORY JÁNOS: **Cigány identitásformák változóban**

HOFHER JÓZSEF: **Magyarország cigányútjain**

E. ROMÁN KATA: **Útkeresések Istenhez,**

önmagunkhoz, testvéreinkhez

PÓCSIK ANDREA: **Filmek, filmi mesék és paramichák**

Beszélgetés Székely Jánossal

JUHÁSZ FERENC: **Erdélyi Zsuzsanna köszöntése**

RÓNAY LÁSZLÓ: **Temetői séták. Rába György (1924–2011)**

SÁGHY MARIANNE: **In memoriam Robert A. Markus (1924–2010)**

76. évfolyam	VIGILIA	Március
LUKÁCS LÁSZLÓ:	Utolsók és elsők	161
A CIGÁNYSÁGRÓL		
SZABÓNÉ KÁRMÁN JUDIT:	„De kik is vagyunk?”	162
BÁTHORY JÁNOS:	Cigány identitásformák változóban	171
HOFHER JÓZSEF:	Magyarország cigányútjain. Gondolatok cigánypasztorációról, emberi méltóságról, családról	178
SZÉP/ÍRÁS		
JUHÁSZ FERENC:	A gyalogló tündér. Erdélyi Zsuzsanna köszöntése	188
RÓNAY LÁSZLÓ:	Temetői séták. Rába György (1924–2011)	189
VÖRÖS ISTVÁN:	Az elvesztett képesség; Vízjel (<i>versek</i>)	193
TOMPA ZSÓFIA:	A második halmaz (<i>vers</i>)	194
BARTUSZ-DOBOSI LÁSZLÓ:	Sámli (<i>novella</i>)	195
BÁGER GUSZTÁV:	Poetica versus historica; Magasság, mélység (<i>versek</i>)	204
A VIGILIA BESZÉLGETÉSE		
BODNÁR DÁNIEL:	Székely Jánossal	205
MAI MEDITÁCIÓK		
TÓTH SÁRA:	Isten bolondsága és erőtlensége. Töprengés az <i>Ádám almái</i> című filmről	214
NAPJAINK		
E. ROMÁN KATA:	Útkeresések Istenhez, önmagunkhoz, testvéreinkhez	217
JUHÁSZ FERENC:	Cigányasszony temetése	222
EGYHÁZ A VILÁGBAN		
SÁGHY MARIANNE:	Századok vándora. In memoriam Robert A. Markus (1924–2010)	223
KRITIKA		
PÓCSIK ANDREA:	Filmek, filmi mesék és paramichák. Roma tematikájú játék- és dokumentumfilmekről	227
SZEMLE		
	(a részletes tartalomjegyzék a hátsó borítón)	233

Utolsók és első

Darwin óta tudjuk, hogy a létért való küzdelem mozgatja a fejlődést az élőlények világában: az erősebb, agresszívebb fennmarad, a gyöngé életképtelennek bizonyul és elpusztul. A versengés — szabályozottabb, kulturáltabb formában — folytatódik az emberek világában is. A gyerekek még játékosan versenyeznek: ki az erősebb, ügyesebb, okosabb? Az iskolában ez már szervezett formákat ölt, és hatékonyan serkenti a fiatalokat a jobb teljesítményre, a testi vagy szellemi erőfeszítésre. A felnőttek már bőséges tapasztalat birtokában kapcsolódnak be az életet átfogó versengésbe: a siker a boldog élet fokmérője lesz. Mindez így történik a társadalmak életében, sőt a globális porondon is: állandó hatalmi harc folyik a politikában és a gazdasági életben, a legkülönbözőbb — tisztességes vagy éppen tisztességtelen — eszközökkel.

A versengés nagyobb teljesítményekre sarkall, így előmozdítja egyének és társadalmi csoportok, végső soron az egész emberiség fejlődését. Alapfeltétele viszont minden versenynek, hogy racionális és igazságos, minden résztvevő által elfogadott törvények szabályozzák. Az igazságosság és a jog azonban önmagában kevés, ha nem társul hozzá a szolidaritás és a részvétel: ha a versengő felek nem érzik át, hogy nélkülözhetetlen a versenyben résztvevők emberi összetartozása. Erre mutat rá Konrad Lorenz, aki „az emberek közti versenyfutást”, „a részvétel nélküli konkurenciaharcot” az emberiség egyik „halálos bűnének” tartja. Bízató viszont, hogy — legalább a sportban — évek óta működik az *Európai Fair Play Mozgalom*, kitüntetve azokat, akik — akár a győzelmüket kockáztatva — segítettek bajba jutott versenytársuknak.

A Biblia szerint egy társadalom igazságos rendjét azon lehet lemérni, hogyan bánik az idegenekkel, a szegényekkel és a kiszolgáltatottakkal, a versenyben lemaradókkal és az abból kiesőkkel. „Tanuljatok meg jól tenni, keressétek az igazságot, segítsétek az elnyomottat, szolgáltatassatok igazságot az árvának és védelmezzétek az özvegyet” (Iz 1,17). A szegények — a szegénység bármilyen formája sújtja is őket — Isten különös oltalmára számíthatnak. Jézus örömhíre pedig egyenesen a szegényeknek szól. Velük azonosul: az éhezőkkel, az elnyomottakkal, a kizsákmányoltakkal, a nyomorultakkal, sőt a bűnösökkel. Akik követőinek vallják magukat, azoknak védelmükbe kell (kellene?) venniük a szegényeket és a kisemizetteket, a bármilyen szempontból hátrányos helyzetűeket; fel kell lépniük minden olyan versengéssel szemben, amelyből hiányzik a versenyzők összetartozásának tudata, az egymás megsegítésének felelőssége. Jézus sürgeti őket, hiszen ő szenved minden bajba jutott embertestvérben.

SZABÓNÉ
KÁRMÁN JUDIT

„De kik is vagyunk?”

„Ba kon vi sam?”¹ „Dá sjinyé nyisz noj?”²

A szerző romológus, egyetemi oktató (Simmelweiss Egyetem, Pécsi Tudományegyetem, Szegedi Tudományegyetem, Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola).

¹Cigány, romani (lovári nyelvjárás) nyelven: „De kik is vagyunk?”

²Beás cigány nyelven: „De kik is vagyunk?”

— A hazánkban élő cigányság nagy része önmegjelölésként a roma kifejezést használja. Romani nyelven (a hagyományörző, nagyobb létszámú oláh-cigányok nyelvéen) ugyanis a *rom* (tbsz.: *roma*) = ember, számukra a cigány megjelölés pejoratív, sokan sértőnek találják; „roma vagyok, nem cigány”. Velük szemben azonban a cigányság másik csoportja (a lélekszámban jóval kisebb beás cigányok) magukra nézve a cigány megjelölést tartják helyesnek: „cigány vagyok, nem roma”, hisz a beás nyelv egészen más, mint a romani, az ő nyelvükben nincs *rom*, *roma* kifejezés. A szakiro-

Bár Péli Tamás — a hazai cigányság kiemelkedő tehetségű festő-művésze — igen szemléletesen fogalmazta meg népének kettős identitását: „Két aranypántot viselünk homlokunkon; egyik cigány identitásunk, másik meg magyar kultúránk”, a bikulturalizmus, mint az együttélés legértékesebb, legkíváncsabb formája — mint elérendő cél — nem igazán fedezhető fel sem a kisebbség, sem pedig a többség jó részének mentalitásában, magatartásában. Jól bizonyítja ezt a legutóbbi, 2001-es népszámlálás is, mely szerint mindössze 190 000 fő vallotta magát cigánynak, holott becsléseink szerint már ekkor legalább 6–700 000 főből állt a roma/cigány népcsoport. A cigányság kultúráját, hagyományait, hazánk történelmében játszott szerepét alig vagy egyáltalán nem ismerő többségtől pedig talán nem is igazán várható el, hogy asszimilációs törekvések helyett a cigányság esetében a kettős identitás kialakulását, erősödését támogassák.

Rendkívül fontos tudatosítani, hogy amikor identitásproblémákról, zavarokról beszélünk a hazai cigányság esetében, szó sincs arról, hogy a magyarságtudattal lenne problémája e kisebbségnek! Őseik a honos többséggel együtt vettek részt harcainkban, forradalmainkban, név szerint fel tudunk sorolni sok cigány honvédet, forradalmárt, de mai művészeik, alkotóik, sportolók is mind első-sorban magyarnak tekintik magukat.³ Ami komoly, gyakran súlyos problémát okoz, az saját cigány identitásuk megélése, elfogadása, amint ezt a fent említett népszámlálási adatból is látjuk.

E tanulmány arra vállalkozik, hogy röviden bemutassa a hazai roma/cigány kisebbség identitásának alakulását, problémáit, a különféle identitásformákat, s nem utolsósorban, hogy rávilágítson az értelmiség, a többség és az egyház szerepére az identitás alakulásának, vállalásának folyamatában.

A cigányság identitásának alakulása, változása

Identitásunk, azonosságtudatunk, válaszunk arra, hogy „kik és mik vagyunk”, a cigányság esetében sem egyéni spekuláció, hanem szocializációs folyamat eredményeként születik meg. A roma/cigány emberek is társas interakcióik során, mások reakcióit megtapasztalva építik fel saját én-identitásukat, miközben szocializációjuk során fokozatosan kialakul identitásuk másik fontos eleme, a csoport-hovatartozás tudata. Ez utóbbi erőssége különösen fontos egy

dalomban, a tudományos diskurzusban helyesen: roma/cigány megjelölést használunk (például roma/cigány népesség).

³Szabóné Kármán Judit:
Egy másik „cigánykép”.
KAPU, 2008/11–12.
154–155.

Változások az utóbbi évszázadokban

kisebbség esetében. Indokolt a kérdés, vajon a cigányság — ez az évszázadokon keresztül vándorló, igazán szívesen sehol nem fogadott, saját hazával nem rendelkező, gyakran üldözést, erőszakos asszimilációs törekvéseket elszenvedő nép — vajon miképp tudott fennmaradni, megmaradni, oly sok néphez hasonlóan miért nem tűnt el a nagy nemzetek „olvasztótégelyében”? A választ pontosan az identitás megőrzésében, átadásának erősségében találjuk meg; a cigányság azért tudott megmaradni, mert erősen őrizte hagyományait, ereje a külvilágtól, többségtől való határozott elkülönülésben rejtett. A csoport-identitás az egyéni érdekek felett állt, az összefogás, a közösségen belüli szolidaritás erőt adott a külső — nemritkán ellenséges — világgal szemben. Fontos megjegyezni, hogy identitásuk megőrzéséhez nagymértékben hozzájárult a többségi társadalom idegenkedése, elzárkózása, s azon törekvése, hogy a cigányság mindenütt csak marginális csoportként élhessen.

E hagyományos cigány közösségekben az identitás stabil, készen kapott elemekből állt, ami az egyén számára adott és természetes volt. A nemi és életkori szerepek, az elvárások, az életút, a szokások egyértelműek és tiszták voltak. Ezek átadása, átvétele mindaddig nem járt nehézségekkel, amíg a többségi társadalomtól sikerült elkülönülni. A távolság csökkenésével azonban a roma/cigány identitás is változni kezdett. Jól nyomon követhető ez a folyamat a 18. században a cigányságon belül megindult foglalkozási differenciálódás kapcsán, aminek következtében kialakult egy réteg, amelyik szolgáltatásai révén egyre inkább közelebb került, majd többé-kevésbé asszimilálódott a többségi társadalomhoz. E zenész cigány csoport el is távolodott a hagyományőrzőktől; nyelvüket, szokásaikat jórészt elhagyták. (Őket — mind a mai napig — a hagyományőrző, különösen az oláh cigányok nem is tartják igazi cigányoknak.)

Az identitásváltozás felgyorsult a huszadik század ötvenes, hatvanas éveiben, amikor a cigány emberek is munkásokká váltak a gyáriparban, bányászatban, építőiparban stb. A hagyományos közösségekhez tartozók (oláh és beás cigányok) még ennek ellenére is igyekeztek megőrizni szokásaikat, identitásukat. Choli, a cigányság egyik nagy öregje így emlékezik erre az időre: „A legelmaradottabb zugból a legmodernebb gyári életbe kerültünk. A nyomorúságból a jobb megélhetésbe, de ez nem kavarta meg az otthoni életünket. Ha levetettük a munkaruhát és hazamentünk, ugyanúgy éltünk, mint azelőtt. Egymás között csak cigányul beszéltünk. Megmaradt a szoros családi összetartozás, tovább éltek a régi szokások.”⁴

A hagyományőrző közösségek lassú felbomlása

A politikai, gazdasági és társadalmi változások következtében azonban megkezdődött a hagyományőrző közösségek lassú felbomlása is, ami nehezítette/nehéztette az identitás átadását, kialakulását. A készen kapott, bár gyengülő tradicionális identitáselemek mellett ugyanakkor megjelentek a választott és teljesítmények által megszerzett, személyes erőfeszítések által megtalálható identitások. Ez különös feszültségeket generál, kiváltképp a hagyomá-

⁴Juhász Júlia:
*Találkoztam boldoguló
cigányokkal is*. TANINFO
Kiadó, Budapest, 2003.

nyos közösségekből származó, tanult, diplomás cigány fiatalok identitásában.

Egy kisebbség esetében nagy jelentőségű a többségi társadalom megítélése, abból a szempontból is, hogy minek tekintik őket. A hazai cigányság sajátos utat járt be e téren is; 14. századi megjelenésükkor egyértelműen etnikai csoportként fogadták őket. Az évszázadok során azonban egyre inkább a társadalom sajátos, megszüntetendő rétegévé devalválódott, s mint ilyen, előbb a felvilágosult abszolutista uralkodók erőszakos asszimilációs törekvéseit (nevük eltörlése, nyelvük, szokásaik, hagyományaik tiltása, büntetése, gyermekeik elvétele stb.), majd az államszocializmus kevésbé erőszakos intézkedéseit élte át. A cigányságon belül már a hatvanas évekre kialakult egy erős igény, hogy etnikai csoportként ismerjék el őket, a politika azonban határozottan elutasította e törekvéseket. Az MSZMP KB 1961. évi párthatározata a cigányságot társadalmilag elmaradott, sajátos életmódot folytató, megszüntetendő társadalmi rétegnek minősítette, s deklarálta, hogy a cigányság bizonyos néprajzi sajátossága ellenére sem alkot nemzetiségi csoportot. A roma/cigány népesség e státusza egészen az 1993. évi kisebbségi törvényig megmaradt, annak ellenére, hogy a cigányság nemzetközi szerveződése már a 20. század első évtizedeiben megkezdődött; 1971-ben London mellett megrendezték az első nemzetközi cigány találkozót, 1977-ben pedig az ENSZ a cigányságot sajátos etnikai csoportként ismerte el. Az 1993. évi kisebbségi törvény az első a hazai cigányság közel hat-száz éves történelmében, amely először ismeri el önálló etnikai kisebbségként a romákat/cigányokat. Az etnikai identitás vállalásában, illetve elrejtésében, a kisebbséghez tartozók önértékelésében nyilvánvaló, hogy jelentős szerepet játszik e társadalmi minősítés; nem véletlen, hogy az utóbbi évtizedekben pozitív változásokat is tapasztalunk e téren; a cigányok körében fokozódó érdeklődést saját történelmük, hagyományaik iránt, és sokan újratanulják a már szüleik által is alig használt, elfeledett nyelvüket.

Az etnikai identitást meghatározó külső elemek

Az etnikai identitás kialakulása, vállalása, hordozása egy kisebbség esetében számtalan tényezőtől függ. A cigányság esetében meghatározó, hogy melyik közösséghez tartozik (romungro, oláh vagy beás cigány), mennyire hagyományőrző az adott közössége, hol él, mennyire elszigetelten a többségi társadalomtól (cigánytelepen, cigánysoron, városi gettóban vagy nem cigányok között). Minden kutatás azt bizonyítja, hogy minél szegregáltabban, elkülönültebben él egy cigány család, közösség, annál inkább saját hagyományai szerint éli életét. Az integráltan élők, tanulók, dolgozók sokkal inkább átveszik a többségi társadalom mintáit, elvárásait minden területen.

Minden kisebbség esetében identitásuk szempontjából (is) meghatározó erejű a társadalmi minősítés, ami többek között megjele-

nik a társadalmi kommunikációban, valamint a rájuk aggatott „emblémák”, címkék szövegeiben. Az elfogadottság-elutasítottság megélése — egy olyan kisebbség esetében, amely a társadalom többségének nem a támogatását, hanem a megvetését, idegenkedését tapasztalja — korai életkorban már negatívan alakítja a gyermekek identitását, korán szembesülnek azzal, hogy nem jó csoporthoz tartoznak. Az 1940-es évek elején Kenneth és M. Clark három évnél idősebb amerikai fekete és fehér gyermekeket vizsgáltak, akiknek két játék baba — egy fehér és egy fekete — közül kellett választaniuk. A fekete gyerekek a fehérekhez hasonlóan mind fehér babát választottak, azaz inkább a fehérekkel, mint a saját csoportjukkal azonosultak. A kutatók megállapították, hogy négy éves korukra a gyerekek tudatában vannak az etnikai különbségeknek, s azt is megértik, hogy melyik csoporthoz érdemes, jó tartozni, azaz: feketének lenni nem jó. (Később e kísérletet mások úgy módosították, hogy egy osztály diákjainak fehér és fekete emberek képeit mutatták. Miután a fehér képek preferenciája ez esetben is jóval magasabb volt, a kutatást vezetőik elkezdték jutalmazni azokat, akik a feketék képeit választották. Hamarosan megfordult az arány, egyre többen találták szimpatikusnak a fekete embereket. Jutalmazással olyan mértékben és olyan hatásosan sikerült megváltoztatni a gyerekek ellenséges attitűdjeit, hogy még hetekkel a kísérlet után is ugyanezt az eredményt kapták.)

Az identitás gyermek-kori tudatosulása

A magyarországi cigányok etnikai identitása, s annak a felismerése, hogy egy nem igazán elfogadott csoporthoz tartoznak, már gyakran kora gyermekkorban tudatosul. Szüleik, hozzátartozók mellett az elutasítást a gyermekek is világosan megértik például olyan esetek kapcsán, amikor bezárják előttük az iskolák kapuit, és csak nehezen találnak helyet, ahová befogadják őket (amint ez a 2007/2008-as tanév kezdetekor 30 csörögi cigány tanulóval történt), vagy amikor a többségi diákoktól külön ballagtatják őket (1997-ben Tiszavasvári egyik általános iskolájában), de az országban vannak olyan iskolák is, ahol külön étkeztetik őket, nem használhatják az iskolai büfét, a tornatermet.

A rasszjegyek

Az identitás megélése, vállalása szempontjából meghatározóak az antropológiai elemek, a rasszjegyek is. Minél kevésbé feltűnőek, annál inkább lehetőség van az etnikai hovatartozás elrejtésére, de az is előfordul, hogy más, kevésbé elutasított néphez (spanyol, olasz) tartozónak vallják magukat. Bár olyan szélsőséges „megoldási mód”, mint a bőrfehérités — ami napjainkban afrikai és ázsiai nők és férfiak millióinak ígéri a gyors felemelkedés lehetőségét, magánéleti problémáik megoldódását — a hazai cigányság körében nem terjedt el, a roma/cigány családok is úgy vélik, minél kevésbé látszanak egy gyermekben a rasszjegyek, annál jobban tud boldogulni az életben. Saját kutatásaimban találkoztam olyan diplomás cigány apával, aki elmesélte, miképp imádkozott első gyermeke születése előtt, hogy minél világosabb bőrszínű legyen, hogy ne

kelljen átélnie azokat a megaláztatásokat, amiket ő elszenvedett. (S milyen az élet: imája meghallgatást nyert, gyönyörű, fehér bőrű, kék szemű fia lett, nem cigány feleségére hasonlított. A következő gyermekek pedig mind gyönyörű, fekete bőrű, fekete szemű lányok, akik jól érzik magukat a bőrükben, cigányságuk nem vállalása lehetetlen is lenne számukra. A nagyfiú most kamaszodik, neki komoly gondjai vannak az identitásával; nem szeretne cigány lenni, le is tagadhatja, hisz nem látszik rajta, ugyanakkor szüleit, testvéreit nem akarja megtagadni, megbántani.) Egy másik mélyinterjú során egy szintén tanult férfi szomorúan mesélte, hogy édesapja soha nem ment az iskola közelébe sem, mindig édesanyját küldte, mondván, hogy rajta kevésbé látszanak a rasszjegyek. Így akarta fiát megóvni a bántásoktól, ezért nem ment el a ballagására, diploma átadására sem.

Az etnikai identitás formái, identitászaravok

Etnikai identitás alatt nem csupán egy etnikumhoz való tartozás szubjektív érzését értjük, hanem ennek határozott megnyilvánulását, kifejezését is a csoporthoz tartozókkal történő intenzív kapcsolatokban, interakciókban. Így fordulhat elő, hogy bár valaki rasszjegyei alapján a cigánysághoz tartozik, ám neveltetése vagy saját elhatározása miatt nincs cigány identitása.

Felvállalása sokszor függvénye a vele együtt járó előnyöknek (ösztöndíj, különféle juttatások, politikai szerepvállalás) valamint hátrányoknak (fenyegetettség, megvetett csoporthoz tartozás érzelmi következményei) is.

Névváltoztatás,
rejtett identitás

A fentiekől függően előfordul a csoporthoz-tartozás időszakos, illetve végleges feladása, amelynek legegyszerűbb és legáltalánosabb formája a névváltoztatás (Lakatos, Kalányos, Orsós, Rézműves, Rostás, Kolompár, azaz a hagyományos cigány mesterségekre utaló cigány nevek megváltoztatása). Tapasztalataink szerint a legtöbb esetben már ez is disszonanciát okoz, sokan később megbánják, restellik, hogy elhagyták szüleik nevét.

Rejtett identitás esetén az egyén nem adja fel a csoporthoz tartozását, de elrejtja környezete előtt, legtöbbször a diszkriminációtól való félelem miatt. Kiknek lehetséges ez? Egyrészt azoknak, akiknek a rasszjegyei nem egyértelműen jelzik származásukat, valamint azoknak, akik nem férnek bele a többségnek az adott kisebbségről vallott sztereotípiáiba. Egy cigány orvostanhallgató lány így fogalmazta meg ezt: „fel sem merül bennük, hogy ebben a környezetben (a orvosok körében) egy cigány lány is lehet”.

„Újra felfedezett”
identitás

Az utóbbi időben gyakori az „újra felfedezett” identitás; amikor valaki elkezd tudatosan keresni gyökereit, kultúrájának elemeit. (Az egyik egyetemen egy hallgatónő, aki tudta, hogy romológiai tanítók, azzal a kéréssel keresett meg, hogy segítsenek neki visszatalálni a gyökereihez. Véletlenül tudta meg, hogy cigány származású,

otthon erről nem akarnak beszélni vele, de ő szeretné megismerni saját hagyományait. Sikerült összeismertetni olyan cigány fiatalokkal, akik befogadták közösségükbe, segítenek neki ezen az úton.) A romák/cigányok többsége — hasonlóan a többségi társadalomhoz — egyáltalán nem ismeri saját népe történelmét, régi hagyományait, csoportjait, nyelveiket, sokan nagy érdeklődéssel jönnek előadásokra, különböző róluk szóló kurzusokra. Megdöbbenő, amikor azt mondják, eddig nem is tudták, hogy ők is büszkék lehetnek maguk közül valakire! Diplomás cigány emberek szomorúan jegyzik meg, hogy tanulmányaik során soha nem hallották, hogy cigány történelmi személyekről, írókról, művészekről bárki is említést tett volna.

„Intézetis” és „nem
intézetis”

Különös helyzetben vannak azok, aki állami gondoskodásban nőnek fel, ahol nem kérdés, hogy ki milyen származású. Esetükben a választóvonal — akár az adott település iskolájában — az „intézetis” és a „nem intézetis” között húzódik. Két középkorú, igen tehetséges, ma már Budapesten élő cigány képzőművész ismerősöm mesélte el ezzel kapcsolatos élményüket; 18 évesen kikerültek egy vidéki otthonból, s feljöttek a fővárosba. Itt szembesültek életükben először azzal, hogy ők cigányok. Addig „csak” intézetisek voltak, kezdetben nem is értették a feléjük — rasszjegyeik miatt — irányuló magatartást, ellenségeskedést. Elmondásuk szerint két év ment el az életükből arra, hogy feldolgozzák, mit is jelent, hogy ők cigányok, mit kezdjenek ezzel. Szerencsájuknak tartják, hogy ketten voltak, így egymás segítségére lehettek.

Asszimilációs
törekvések

Az etnikai identitás teljes elvesztése valósul meg az asszimiláció — inkább asszimilációs törekvésekről van szó — esetében, amikor egy kisebbség feladja eredeti kultúráját, s igyekszik beolvadni a domináns, többségi kultúrába. Bármennyire is kíváncsi ez a többség számára, számolni kell azzal, hogy ennek beláthatatlan káros következményei vannak. A nyolcvanas évek második felétől, amikor cigány munkavállalók százezrei zuhantak ki a munkaerőpiacról (addig a cigány és nem cigány férfiak foglalkoztatási adatai között nem volt különbség; 85 százalék, illetve 87 százalék volt), megindult a migráció, igen sok cigány család költözött be a nagyvárosokba, a fővárosba munkavállalás reményében. Elhagyván közösségeiket, csupán a városi szegény, gyakran lumpen réteghez tudtak illeszkedni, s hamarosan mindenütt kialakultak a városi gettók, a maguk sajátos szubkultúrájával. A hagyományos cigány identitást a felnövekvő nemzedékekben felváltotta a veszélyes gettó-identitás; ahol mintául, követendő példaként a deviáns, de könnyen pénzt, tekintélyt szerző bűnözők szolgálnak. Könnyen belátható, ha ezek a fiatalok egész életüket itt élik, iskoláikat is e gettókon belül végzik, pozitív példát, más utat nem látnak maguk előtt; a szegregáció újraszüli önmagát.

Az asszimiláció
árnyoldalai

Moretti és munkatársai az asszimiláció másik árnyoldalát fedezték fel a kilencvenes évek közepén, klinikájuk pszichiátriai osztá-

⁵Moretti Magdolna –
Kurimay Tamás – Molnár
Zsuzsanna – Szerdahelyi
Ferenc: *Az asszimiláció
ára. Pszichiatria
Hungarica*, 1997/1. 5–18.

lyára felvett, szokatlanul nagyszámú roma/cigány betegek eseteit megismerve. A páciensek, megfelelő körülmények között élő, többnyire roma férfiak — akik öngyilkossági késztetéssel, kísérlettel, szuicid gondolatokkal kerültek felvételre — családját kivétel nélkül egy közös vonás kötötte össze: mindannyian tudatosan elszakadtak eredeti családjuktól, megszakították kapcsolataikat, elköltöztek, s igyekeztek a többséghez asszimilálódni. Egy idő után azonban mentálisan és fizikálisan is légüres térbe kerültek; gyökereiket elvágták, a többség pedig nem fogadta be őket. Identitásuk válságba került, ez okozta mentális problémáikat. Nem véletlenül adták a szerzők *Az asszimiláció ára* címet tanulmányuknak.⁵

Identitásproblémák a hazai cigányság körében

A pozitív énkép, az önbecsülés, amit jelentősen meghatároz etnikai hovatartozásunk, csoportunk társadalmi elismertsége, megbecsülése, elengedhetetlen mentális egészségünkhöz. Egy ország mentális státusa — ami meghatározza életrevalóságát, erőt ad a nehézségekkel szemben, növeli kreativitását, ezáltal gazdasági jólétét, a világban kivívott szerepét, presztízsét — közösségeinek mentális állapotából tevődik össze. Magyarországon nagy létszámú roma/cigány népesség él, akiknek jelentős része küzd a pozitív énképének megteremtésével vagy annak hiányától. A többség, a média, a közbeszéd, a politika többnyire csak elmarasztaló, negatív minősítést küld a cigányság felé, így a legtöbben közülük valóban értéktelennek, kevesebbet érőnek tartják magukat. Öngyűlölökké válnak, önbeteljesítő jóslatként a negatív sztereotípiáknak igyekeznek megfelelni. Sokan közülük sem csoportjukat, sem önmagukat nem tudják elfogadni. Az elutasítás, a negatív minősítés, a jövőkép hiánya nem csupán az identitás zavarához, de tartós frusztrációhoz, szorongáshoz is vezethet, ami agressziót eredményez mind önmaguk, mind a külvilág felé.

Mások másképp reagálnak e szorongatott és igazságtalan helyzetben; etnikai identitásukat pajzsként használva, harcos jogvédőként küzdenek népük érvényesüléséért. Jó, ha tudjuk azt is, hogy sajnos az utóbbi időben a politikából kiábrándult, a sokféle ígéretbe belefáradt „idősebb” értelmiségi cigány generáció egy részének holdudvarában kialakult egy keményebb, néha magyarellenés hangot is megütő, igen erős identitással rendelkező, jogos igazát kereső csoport.

Az etnikai identitás csapdái

Az etnikai identitás bizonyos csapdákat is rejt, melyekre fel kell hívunk a cigányság figyelmét is. Az egyik leggyakrabban előforduló — a múltban ugyan a fennmaradást biztosító — hiba a csoporton belüli határok minimalizálása, ugyanakkor a csoportközi különbségek maximalizálása. Azaz a saját csoport túlértékelése, a külső (többség) leértékelése. Ahogy ez az elkülönülés a múltban a megmaradást szolgálta, úgy ma ez gátja a cigányság fejlődésének. Pa-

radigmaváltásra van tehát szükség a cigányság gondolkodásában, mentalitásában is; amíg ez nem történik meg, addig nem bízzák rá a cigány szülők gyermekeiket az iskolára (ismerős: tanítani még csak-csak, de nevelni nem engedjük a gyerekeinket). Hozzáértéssel, következetességgel lehet csak az identitás azon elemein változtatni, amelyek alapvető kulturális elemek (például a mai napig probléma még a fővárosban is, hogy bizonyos hagyományőrző cigány csoportok a lányokat hetedik osztályban kiveszik az iskolából, magántanulónak nyilvánítják, hisz rájuk majd csak a korai férjhezmenetel, gyermekszülés és családjuk ellátása, kiszolgálása vár).

Áthárítás

Hasonló, gyakori probléma, amikor egyéni kudarcaik okaként etnikai hovatartozásukat jelölik meg. Tény, hogy igen sok esetben a cigányokat cigány voltak miatt éri hátrányos megkülönböztetés, de ez nem minden esetben van így. Az állandó áthárítás („azért, mert cigány vagyok”) a fejlődés lehetőségét kizárva a személyiség és a közösség torzulásához is vezet.

Bizakodásra ad okot, hogy kialakult — különösen a tanult, fiatal cigány generációban — egy olyan réteg, amelyik valóban a kettős identitást vallja, így neveli gyermekeit is, s erős meggyőződése, hogy ebben az országban többség és cigányság csak egymást támogatva juthat előre.

A hazai cigány értelmiség identitása

A magyarországi cigányságon belül már a hetvenes években elkezdődött egy vékony diplomás réteg formálódása, akik tudatosan vállalták cigány identitásukat, őrizték, ápták, továbbadták a fiatalabb generációknak, kutattak, kiállításokat szerveztek, hagyományőrző együtteseket hoztak létre.

A fiatalabb értelmiségi generációk már jóval színesebb képet mutatnak identitás szempontjából; van, aki elrejtí identitását, vannak, akiket szüleik tudatosan másként neveltek, hogy jobban boldoguljanak az életben, és van, aki arról számol be, milyen óriási erőt jelentett neki, hogy tradicionális cigány családban nőtt fel, minden egyértelmű, világos volt, tanárai így fogadták el. Értelmiségi cigány emberekkel készített kutatásom során⁶ talákoztam olyan Budapesten élő diplomás nővel, aki hagyományőrző oláh cigány közösséghez tartozik, megőrizte a hajvágási tilalmat, de otthonától távol nadrágban jár. Amikor azonban hazautazik vidékre, első dolga, hogy — megfelelően az oláh cigány közösség tisztasági szabályának — nadrágját szoknyára cserélje, csak így megy a rokonai közé.

Összességében a tanult cigányok egy jelentős rétege a tudatos kultúraőrök közé tartozik, ami nem azt jelenti, hogy cigányos ruhákban jár, otthon cigány nyelven beszél stb., hanem gyűjti a régi hagyományokat, megtanulja vagy tanítja a nyelvet, mesekönyvet ír lovári vagy beás nyelven, cigányos motívumokat, színvilágot felhasználva ruhákat, ékszereket tervez, készít, autentikus cigány ze-

⁶Szabóné Kármán Judit:
*A magyarországi cigány
értelmiség helyzete,
mentális állapota.* PTE
BTK NTI Romológia és
Nevelésszociológia
Tanszék, Gypsy Studies,
2005/6.

**Tudatos
hagyományőrzés**

nét játszik, és még sorolhatnánk. Mind egytől-egyig értékes, a többségi kultúrát is gazdagító tevékenység.

Nem hallgathatjuk el azonban azt sem el, hogy a legtöbb cigány diplomás — akik a többségnél jóval kacsaringósabb, nehezebb utat tesznek meg a diploma megszerzéséig — csalódott, sokan „szigetemberként” élnek; ahogy ők mondják: „a cigányoknak túl magyar, a magyaroknak túl cigány vagyok”. Különösen csalódást okoz nekik, amikor diplomával a zsebükben sem alkalmazzák őket sehol; nem tudnak igazi példaképpé, húzóerővé válni népük körében.

Az értelmiség, a többség és az egyház néhány lehetősége a cigányság egészséges identitásának kialakulásában

Nem kérdés, hogy egészséges identitás nélkül megbetegszik egy közösség, s attól megbetegszik az egész ország is. Nem kétséges, hogy a gyógyulás útját magának a cigány népnek kell végigjárnia, de az is biztos, hogy ez a többség segítsége nélkül nem megy.

Az egészséges identitás kialakulásának kezdeteként elég lenne, ha megváltozna a közbeszéd, a politikai kommunikáció, a médiából eltűnnének a cigányságot lejárató, a stúdiógyónás-show kategóriába tartozó, a negatív sztereotípiákat erősítő műsorok, ellenben feltűnne a képernyőn egy-egy okos, képzett roma/cigány bemondó (nem az éjjeli rétegműsorban), bemutatnának olyan pozitív cigány életutakat, amelyek a cigány-képet árnyaltabbá tennék. Fontos lenne, hogy az oktatás minden szintjén megjelenjen a cigányságról szóló tananyag, hogy minél többen megismerjék a cigányság történelmét, híres személyeit. Régi adósság (több száz éves ígéret) egy Cigány Múzeum alapítása, melyhez már most rengeteg anyag áll rendelkezésre. (Egyszerű, kis lépésnek tűnik, de igen jó lenne, ha a játékboltokban cigány babákat is árulnának, az óvodákban — még az előítéletek kialakulása előtt — megtanulnák a gyerekek, hogy a fehérek mellett a barna is szép.)

Cigánypasztoráció

Az egyháznak — tekintve, hogy a cigányság mélyen vallásos, transzcendenciára nyitott nép — óriási lehetősége a cigánypasztoráció; megsebzett identitásukat, sérült én-képüket Jézus szeretete képes meggyógyítani. Hazánkban a múltban is sokan végeztek missziót a cigányság között, s ma is mind a történelmi egyházak, mind a kiségyházak, gyülekezetek szolgálnak közöttük. E szolgálatok gyümölcseiként sok cigány ember megszabadult alkohol- és drogfüggéséből, bűnöző életmódjából. Mivel óriási munkáról van szó, elengedhetetlen, hogy minél több keresztény ember nyissa meg szívét a cigányok előtt, hogy templomaink, iskoláink példát mutassanak a testvéri együttműködésre, szeretetre.

Cigány identitás- formák változóban

BÁTHORY JÁNOS

A szerző (1949) etnográfus, szociológus. — A Magyar Politológusok Egyesülete „Húsz éve szabadon Közép-Európában” című konferenciáján 2010 novemberében elhangzott előadás rövidített változata.

**A magyarság és
a cigányság közös ügye**

Elöljáróban meg kell magyaráznom, hogy miért használom következetlenül hol a „cigány”, hol a „roma” népelnevezést. Tisztában vagyok azzal, hogy az önelnevezés az etnikai identitás fontos része, és az emancipációs mozgalom egy részében a „cigány” szót pejoratív tartalmú gádzsó megnevezésnek tartják, s nem kívánnak időt és energiát vesztegetni arra, hogy azt pozitív tartalommal töltsék meg. Számomra a „cigány” szónak sosem volt az a pejoratív tartalma, amelyet a roma-pártiak feltételeznek, és semmi garanciát nem látok arra, hogy a „roma” szó nem töltődik fel ugyanazokkal a negatív tartalmakkal, amelyeket a gádzsók jelentős része ma a „cigány” szóhoz köt. Egy Dél-Amerikában dolgozó magyar jezsuita mondja a politikailag korrektül elnevezett *campesinó*król (farmerek), hogy „indiánt ma már többé nem szabad mondani, csak kihasználni és megvetni szabad továbbra is”. A cigányok nem jelentéktelen része ragaszkodik a „cigány” elnevezéshez, azt büszkén vállalja, sőt, esetenként kikéri magának a „romázást”. Cigány anyanyelvűek szerint helyesírási gondok is vannak vele, hiszen a „cigány” nem „roma”, hanem „rom” (*Rom som — Cigány vagyok*: ez volt az első magyarországi cigány folyóirat címe). Úgy vélem, ennek a vitának az eldőltét magukra a cigányokra kell bízni, az elnevezés kérdése a cigányság belügye. Magamra nézve azt a néha nehezen követhető szabályt tartom érvényesnek, hogy azt az elnevezést használom, amelyet az aktuális cigány/roma környezet elvár tőlem.

Ugyanakkor cigány–magyar viszonyban az interdependencia olyan mértékű, hogy az identitás egészének kérdését nem utalhatjuk egyszerűen a kisebbség belügye körébe, ugyanis érinti az egész társadalmat. A modernizálódó, jelenleg diffúz szakaszban lévő cigány identitás jelentős mértékben befolyásolja a szintén átalakuló magyar nemzeti identitást is, nem mindegy tehát a magyarok szempontjából sem, hogy a cigány identitás milyen formában, jobban mondva formákban konszolidálódik. Ezt a magától értetődő szempontot azért tartom szükségesnek megemlíteni, mert a cigány politikai aktivisták egy részében az a tévhit él, hogy cigányokat érintő identitás-kérdésekről csak cigányoknak van „joguk” beszélni.

Azt is előre kell bocsátanom, hogy az identitás-problémát nem a mindannyiunk, de főleg a cigányok számára súlyos anyagi jellegű szociális problémák elleplezése céljából hangsúlyozom. Állítom azonban, hogy a jobb szociális helyzet nem eredményez automatikusan harmonikusabb együttélést, az etnikai alapú feszültségek csökkenését. A cigányság szociális helyzetének mérlegelése más megközelítésű előadást kíván.

Az identitás — beleértve az államisággal rendelkező nemzeteket, így a magyart is — folyamatos átalakulásban van, de vannak szakaszai, amelyekre inkább az átalakulás, és olyanok, amelyekre a konszolidáltság a jellemző. Feltételezésem szerint a tradicionálisból modernné alakuló cigány identitásváltási folyamat egybeesik a modernizáltságában is elavult magyar nemzeti identitás átalakulási folyamatával. Számomra — korábban aktív, ma szemlélődő kisebbségpolitikusként — az a kérdés, hogy ez a két folyamat egymással egyeztetve, közös érdekeket keresve, vagy egymással párhuzamosan, külön-külön, illetve versengő modellben, egymás ellenében történik-e?

Szakirodalmi alaptétel, hogy az identitás rendkívül sokféle és változékony, akár közösségek, akár egy személy esetében is. Válgalva a leegyszerűsítés kockázatát, a cigány identitásfejlődés három típusát feltételezem: 1. asszimiláció; 2. etnocentrikus cigány/roma identitásépítés a magyar identitástól való elhatárolódással; 3. cigány–magyar kettős identitás.

1. Asszimiláció

Az asszimilációról a néhai állampárt asszimilációs politikájának felüggesztése óta tilos, jobban mondva politikailag nem korrekt beszélni. Az asszimiláció tényét az erőszakolt asszimilációs politikával egybemosó cigány/roma mozgalmi aktivisták és gádzsó identitásépítő segítők a „jó” társaságból való kizárással büntették azt, aki szerint az asszimiláció nem ördögtől való jelenség, netán kívánatos. A cigányság asszimilációja változó intenzitással Magyarországra jövetelük óta realitás. Egy 1773. évi cigányösszeírás szerint: „Öreg Puczola András, felesége, 2 házas fia Mátyás és Ádám... Ádámnak magyar Asszony felesége, egy fél esztendősi fiatskája. Szántást vetést gyakorolják... Szőlője is vagyon... Ifjú Balog György... Szántást, vetést gyakorol. 5 Pesti mérővel való vetése vagyon, szolgát is tart, e mellett kovács mesterséget is gyakorol. Leánya az iskolát elvégezte.” Okkal feltételezhető, hogy az ilyen családoknak legalább egy része beolvadt a parasztságba, és leszármazottaik nem is tudnak az ősök cigány származásáról, vagy ha tudnak — és ez a lényeg —, nem tulajdonítanak ennek etnikai identitást meghatározó jelentőséget. Közismert az a drámai különbség, amely a cigányság becsült létszáma és a népszámláláson kinyilvánított cigány identitásvállalás között van. Erre sokan azt a dogmatikus magyarázatot adják, hogy a cigányok történelmi okok miatt félnek cigány voltuk deklarálásától, valamint a társadalmi előítéletek miatt rejtik el valódi identitásukat, vagy nem tudnak különbséget tenni az etnikai hovatartozás és az állampolgárság között. Feltételezhető azonban, hogy a magukat magyarnak mondóknak legalább egy része annak is tartja magát, amit mond: magyarnak. Mélyebb beszélgetésekben az asszimiláció kérdését tabusító cigány vezetők is

Több évszázados
realitás

elismerik, hogy ez a jelenség létezik, de elítélik, zsákutcának, a cigány közösség elárulásának tartják. Nem csak ők. Korábbi államelnökönk több ízben is felszólította cigány polgártársainkat, hogy ne asszimilálódjanak, vállalják cigány identitásukat. Bizonyára azt kívánta jelezni, hogy nem szükséges asszimilálódniuk ahhoz, hogy a társadalom egyenrangú polgárként befogadja őket. A nyilatkozatoknak mégis volt olyan üzenete, mintha az államfő az „igazi”, cigány identitásukat vállaló honfitársainkat értékeesebb állampolgároknak tartaná, mint azokat, akik magukat származásuktól függetlenül magyarnak tartják; mintha a társadalmi megbecsülésért valamilyen extra „cigányságteljesítményt” kellene nyújtaniuk. Itt jegyzendő meg, hogy egy nemzeti vagy etnikai közösségből való kilépés éppolyan emberi jog, mint az abban való megmaradás.

Sikeres és sikertelen asszimiláció

Az asszimilációval nem akkor van baj, ha sikeres, hanem akkor, ha sikertelen. Az eredeti közösségből kilépő egyén nem találván befogadásra marginalizálódik, és ennek következményei egyik közösségnek, de magának az egyénnek sem szolgálja a javát. Nem tagadható, hogy a mai magyar társadalom befogadási készsége különböző okok miatt alacsony. Még az a kérdés is felvethető, hogy a cigányságot mint etnikai közösséget vajon belső kohéziója, közös kultúrája tartja-e inkább össze, vagy a többségi társadalom befogadási készségének alacsony szintje mint külső meghatározó tényező? Szolgáljon vigaszul az a tény, hogy az országban rengeteg ellenkező példa is van. Sok településen cigányok és magyarok különösebb konfliktusok nélkül békében élnek egymással, gyakori közöttük a vegyes házasság, és ez is kedvez a spontán asszimilációnak. A tudomány ezzel nem foglalkozik eleget, részben azért, mert létezik egy tudományos előítélet a többségi társadalom általános cigányellenességéről, az asszimiláció negatív jelenséggént történő felfogásáról, másrészt pedig azért, mert a „normális” jelenségek nemcsak a sajtó, hanem a kutatás számára is érdektelenebbek.

Kényszer és befogadási készség

Az asszimilációnak mint pozitív jelenségnek a felvetésétől nemcsak a roma mozgalom képviselői és támogatói idegenkednek, hanem a magyar nemzeti közösségért, főként a határon túl élő nemzetrészekért aggódók is, gondolván, hogy a magyarországi cigányság asszimilációja irányában nyitottak a határon túli magyarok asszimilációját is ugyanilyen nyitottan, közömbösen nézik, netán kíváncsúnak tartják. Ez tévedés! Egyrészt két különböző szituációról van szó. A határon túli magyarok esetében még mindig inkább jogi, politikai, gazdasági presszió, esetenként fizikai erőszakon alapuló asszimilációs kényszerről beszélhetünk, semmint önkéntes asszimilációról. Másrészt teljesen legitim minden nemzeti közösségnek, így a magyarnak is az a törekvése, hogy természetes asszimiláció útján erősödjék, de ő maga ne szenvedjen el asszimilációs veszteséget. Ez kétségtelenül egyfajta versengést jelent a nemzeti közösségek között, amelynek megvannak a nemzetközileg elfogadott jogi, politikai és morális szabályai. Nem keverhető össze a szereteten, türelmen, nyi-

tottságon alapuló befogadási készség a féltékenységen, önzésen, agresszivitáson, gyűlöleten alapuló asszimilációs kényszerrel.

Az etnikai származás jelentőségének eltúlzói is egyfelől az etnocentrikus roma mozgalom, másfelől a magyar nemzeti fundamentalisták közül kerülnek ki. Az etnikai származásnak és az antropológiai jegyeknek van ugyan szerepe a nemzeti identitásban, de korántsem meghatározó jelleggel. Nincs komolyan vehető tudományos álláspont, amely ennek az ellenkezőjét állítaná. Ez az identitást tárgyaló diszciplínákban — etno-szociológia, kulturális antropológia, néprajz — első félév első tanóráiban oktatott szakirodalmi alaptétel.

Negatív hatások

Az asszimiláció rehabilitálási kísérletét követően szót kell ejteni annak valóban negatív hatásairól is. Legelőször is nyilvánvaló, hogy a viszonylag jól képzett, középosztálybeli vagy afelé mobil fiatal cigányok beolvadása nagyobb veszteség a kisebbségi közösségnek, mint amekkora nyereség — mert nyilvánvalóan nyereség — a többségnek. Az évtizedek óta tartó integrációs erőfeszítések kudarcának egyik oka éppen az, hogy a sikeresen integrálódók jó része eltűnik a kis magyar olvasztótégelyben (és egyben a felületes survey-típusú szociológiai vizsgálatok látószögéből is kiesnek). Még a jó szándékú, befogadói hajlandóságú többségekre is jellemző az a következtetlenség, hogy egyfelől kíváncsiaknak tartják az asszimilációt, másfelől azt várják el a sikeres mobilitási pályát befutó cigányoktól, hogy vállaljanak felelősséget saját népük felemelkedéséért. Nyilvánvaló, hogy ez oktalan elvárás, hiszen felelősségvállalás csak cigány identitásukat megőrző, a kisebbségi közösség szolidaritási hálójában megmaradó egyénektől várható el. További probléma, hogy az asszimiláció feltételezhetően inkább az etnikai kötődés szempontjából semleges mobilitási pályát befutó egyénekre jellemző, azaz műszaki, vállalkozói, szolgáltatási stb. területeken tevékenykedők körében. Az identitásőrzők többsége mozgalmi vezető, főállású identitásépítő, emberjogi harcos, szociológus, politológus, de legalábbis szociális munkás vagy művész kíván lenni, miközben ezek a pályák munkaerő-piaci szempontból túltelítettek. A munkanélküli humán végzettségű fiatalok tömege, óvatosan fogalmazva, nem optimális egy stabilitásra törekvő, irányított társadalmi reform szempontjából. (A jelenséget a magam számára ideiglenesen „palesztinizálódási effektusnak” neveztem el.) Más szavakkal: a cigány identitásukat és közösségi kapcsolataikat megőrző mérnökök, szakmunkások, közgazdászok, egészségügyi szakemberek, vállalkozók, szolgáltatók, pedagógusok stb. jelenléte jótékony hatást gyakorolna mind az emancipációs mozgalomra, mind általában a közéletre, mind pedig a többségi közvéleményre. Nem mindegy, hogy az átlag többségi a tanult cigányt a családtagját gyógyító orvosként, házáért tisztességes árért jó minőségben felépítő szakemberként ismeri-e meg, vagy a „cigányellenesség”, „nacionalizmus”, „rasszizmus” bunkójával hadonászó bajkeverő mozgalmárként.

2. Etnocentrikus cigány/roma identitásépítés a magyar identitástól való elhatárolódással

Az asszimiláció útján járókéval szemben erősödő identitásépítési modellként jellemezhető a magyar identitástól elhatárolódó etnocentrikus cigány/roma identitásmozgalom. Lényege, hogy a magyar nemzethez való viszonyt pusztán állampolgári jogviszonyként értelmezik, érzelmileg és kulturálisan kizárólag a cigánysághoz tartoznak, legalábbis az identitásépítés deklarált céljairól beszélve. Változatainak skálája a tanulatlan cigány ember tradicionális etnocentrizmusától az értelmiség tudatos identitás-tervezéséig, identitás-építéséig terjed. Jelenléte és erősödése érthető, és még többségi szempontból is respektálható, annak ellenére, hogy vannak nyugtalanságra okot adó vonásai. Jellemzője, hogy az ország bonyolult, sokdimenziós társadalmi struktúráját egy mitikus magyar–cigány ellentétre szűkíti le, amelynek közepette a magyar elnyomás alatt élő cigányoknak egyfajta felszabadító harcban kell kivívniuk jogait. Ebbe a felfogásba belefér a magyar politikai nemzethez tartozás vállalása a kulturális nemzettől való elhatárolódással egyidejűleg.

„Magyar” vagy
„magyarországi”?

Még a rendszerváltás hajnalán vita volt azon, hogy a „nemzetiségi” státuszra igényt tartó szervezetet „magyar” vagy „magyarországi” jelzővel illessék-e? Az utóbbi győzött, azzal az indoklással, hogy „mi nem vagyunk magyarok, mi cigányok vagyunk”. Még a 80-as évek elején történt, hogy e sorok írója túlbuzgó ifjúként a cigány–magyar megbékélésről, egymásra utaltságról, sorsközösségről beszélt az első cigány értelmiségi generáció egyik „nagy öregjével”. Beszélgetőpartnerem lesajnáló mosollyal kifejtette, hogy „nincs értelme sorsközösségről beszélni, mert a magyar egy pusztuló faj, Nándorfehérvár óta folyamatosan csak csatát veszít, a Kárpát-medencében folyamatosan visszaszorul, a cigányokkal való demográfiai versenyt elveszti, hosszabb távon nincs jövője. Különben is, olyan, hogy magyar, nincs, itt mindenki vagy sváb, vagy szlovák, vagy zsidó ősöktől származik...” Ez a szöveg azóta vándormotívumként terjed a politikai folklórban, nem ritkán gádzsó támogatással. Másik illusztrációm egy, a mai kormánnyal baráti viszonyban lévő cigány szervezet nagygyűléséhez kapcsolódik. Az előzetes elképzelések szerint magyar és cigány zászlók fele-fele arányban díszítették volna a termet. Az elnökség azonban leszedette a magyar zászlókat, azzal a már idézett mondattal, hogy „mi nem vagyunk magyarok, mi cigányok vagyunk”. A mindennapi kommunikáció szintjén gyakoriak cigányok részéről azok a kijelentések, amelyeket a „cigányellenesség” minősítési jogát monopolizáló „pc-csőszök” kritériumai szerint bátran „magyarelles”-nek lehet minősíteni. Az enyhébbek közé számítanak a „csak eggyel legyünk többen, mint a magyarok...” kezdetű fenyegetés változatos formái. Ezzel a nyelvi

toposszal a múlt század hetvenes éveiben találkoztam először. Igaz, hogy ugyanebből az időből szép csokrot lehetne összeállítani a cigányokat sértő és fenyegető többségi nyelvi toposzokból is. (Erre mondják faluhelyen: „a verekedés úgy kezdődött, hogy a sógor visszaütött”.) De tartozunk az igazságnak azzal, hogy a magyarokat ellenséggként lefestő cigány etnikai fundamentalizmus szervezett formában jó húsz évvel megelőzte a Kurucinfo-típusú szervezett nemzeti fundamentalizmust. Más kérdés, hogy az utóbbi ostobaságát vagy cinizmusát, kontraproduktív, nemzeti kohéziót bomlasztó kártételét semmi sem menti.

A roma identitásmozgalom komoly nemzetközi támogatást élvez. Európa fejlettebbik nyugati részében állami és önkormányzati költségen karavánhelyek hálózatát hozták létre számukra. A tetszetős „multikulti” köpönyeg alól azonban időnként kivillan az elzárkózás lólába: a romák csak énekeljenek, táncoljanak, folytassák hagyományos vándorló életmódjukat, de közénk ne jöjjenek! Az elzárkózás és kirekesztés gyakran ölti fel a „másság tisztelete” álruháját.

A nemzetközi cigányszervezet a hatvanas években fogadta el a „Romanestan is in our soul” (Haza a magasban?) jelmondatot a cigány területi állam gondolatának felvetésére válaszul. ET, EU, EBESZ és ENSZ berkekben ma ez a „transznacionális roma nemzet” terminológiában köszön vissza.

3. Cigány–magyar kettős identitás

A harmadik feltételezett identitásforma a cigány–magyar (vagy ha úgy tetszik, magyar–cigány) kettős identitás. Lényege az, hogy e kettős identitás magyar párja több mint a politikai nemzethez kötődő jogviszony: kulturális és érzelmi kötődés is egyben. Péli Tamás cigány festő fejezte ezt ki legjobban: „Két aranypántot viselek a homlokomon, egyik a cigányságomat jelenti, másik a magyarságomat.” Szintén identitást jelző nyelvi toposz: „Nem fele-fele arányban vagyok cigány és magyar, hanem 100 százalékgig cigány és 100 százalékgig magyar.” A jelenség nem egyedi és nem értelmiségi konstrukció: egyszerű cigány emberek sokaságától hallani: „cigány is vagyok, magyar is vagyok”. Nem tagadom, hogy magyarként ezt a cigány identitásformát találok optimálisnak.

Kérdés, hogy van-e esélye hosszú távon fennmaradni, és mind az asszimilációval, mind az etnocentrikus cigány identitással szemben meghatározóvá válni? Vannak ellenérvek. Evidencia ugyan, hogy a többes identitás (*multiple identity*) természetes, sőt kívánatos jelenség, de a szakirodalom ezt a személyiség különböző dimenzióiban értelmezi: egyszerre vagyunk férfiak, nők, apák, anyák, katolikusok, reformátusok, magyarok, szlovákok, cigányok stb. Sokkal nehezebb egy dimenzióban két kategóriához is tartozni: normális esetben nem lehet egyszerre férfi és nő az ember; az egyházjog szerint választanunk kell, hogy katolikusok vagyunk-e vagy reformátusok stb. Ál-

lításom az, hogy nemzeti dimenzióban a többes identitás lehetséges, sőt gyakori, és ma már szerencsére elfogadott jelenség.

Mindenféle elméletieskedéssel szemben meggyőzőbbek maguk a tények: a kettős identitású honfitársak sokaságával találkozhatunk naponta. Magyarországra történetesen ez a jellemző. Ez tükröződik például az „ungardeutsch” önelnevezésben is, amely ugyanarra a nyelvi logikára épül, mint a „romungro” cigány szó. E ponton fontos megjegyezni, hogy a három feltételezett identitásforma semmiképpen nem értelmezhető úgy, hogy a kettős kötődés csak a romungrókra jellemző, az etnocentrikus pedig az oláh cigányokra és a beásokra: mindegyik cigány csoportban megfigyelhető az identitásválasztás három fent leírt formája. A kettős identitásban kételkedők további érve az, hogy az egy dimenzióban manifesztálódó két identitás ritkán vagy sohasem lehet azonos súlyú: valamelyik domináns, amelynek következtében átmeneti állapot, „az asszimiláció előszobája”. Példákat lehetne rá felhozni, mint ahogy az ellenkezőjére is. Van arra is példa, hogy a kettős kötődés ellen fellépő radikális kisebbségi politikai mozgalmak segítik elő saját népcsoportjuk asszimilációját, amikor nyomásgyakorlással kényszerítik kettős identitású tagjaikat, hogy döntsék el, melyik csoporthoz tartoznak. Az „akkulturáció” szakirodalmában az „állandósult pluralizmus” kifejezést használják a többes identitásra, és példák sorát írják le különböző kultúrák évszázadokon át tartó együttélésére.

Adottság-e az identitás, vagy befolyásolható?

Az „identitástervezés”, „identitásépítés” szavak használata arra utal, hogy az identitás nem vadon terem a társadalom nagy fáján, hanem termesztethető gyümölcs. A budapesti „European Roma Rights Centre” gádzsó munkatársai, főként amerikai szakértők is az utóbbi véleményen voltak, amikor konferenciát rendeztek arról, hogy milyen lenne a kívánatos roma identitás Európában. Talán mondani sem kell, hogy nem a cigányoknak hazát adó nemzetekkel kialakítandó kettős identitás felépítését jelölték ki célul, hanem éppen az ezektől való eltávolodás, szembenállás stratégiáját ajánlották. Véleményem szerint ezt elsősorban magukra a romákra és arra a nemzeti közösségre kellene hagyni, amelynek a sorsát — közös sorsukat — nagymértékben meghatározza az, hogy milyen lesz a modern cigány identitás. Nem lenne sem célszerű, sem morális szempontból helyes, ha a magyarok akarnák meghatározni, hogy milyen legyen a jövő cigány identitás, de azt megtehetik, sőt meg is kell tenniük, hogy érdekegyeztetési folyamat keretében keressék és támogassák azt az identitásformát, amelyet mindkét közösség meghatározó része el tud fogadni. Ez természetesen azt is jelenti, hogy bizonyos identitás-elemek elfogadhatatlannak minősülnek, ami az érdekegyeztetési folyamat konfliktusos jellegét jelzi. Ez azonban nem kerülhető ki, legfeljebb az egyenlő mércével mért európai szabályok alkalmazása révén normális mederben tartható.

Magyarország cigányútjain

HOFHER JÓZSEF

*Gondolatok cigánypasztorációról, emberi méltóságról,
családról*

Az ember személyi méltóságának, önbecsülésének visszaadása

A szerző jezsuita szerzetes.

¹Sulinova Kiadó,
Budapest, 2005.

A néhány évvel ezelőtt Bársony János és Daróczi Ágnes szerkesztésében megjelent *Vrana mámi meséi* című kötetben¹ szerepel egy történet „Mihaszna cigány” címmel. A mese egy magyar és egy cigánygyermek barátságáról szól. A magyar legényke, Dani keresztapja számon kéri a gyermek szüleit, hogy miért engedik a fiút egy „mihaszna cigánygyerekkel”, Lajoskával barátkozni. Szerencsére a kapcsolat nem szakad meg, de a kíváncsi Dani megkérdezi egyszer Krábi mámit, Lajos nagyanyját, hogy miért mondják a magyarok, hogy a cigányok mihasznák. Krábi mámi nem mond semmit, de megajándékozza Danit egy csodasípval. Megkéri a fiút, hogyha keresztapja legközelebb „mihasznának” nevezi a cigányokat, fújjon a sípba. Egy következő látogatás alkalmából megszólal a síp. És tudják, mit hallunk? A síp hangjára beszélni kezdenek a falak: „Tudjátok, hogy minket Lajoska nagyapja által készített vályogból raktak?” És ugyanígy megszólal a kemence, az edények egy jó része, a kenyérsütő lapát, a kanalak, a kések, a lószerszámok, a kosarak, a szőnyegek egy csoportja, hogy őket is cigányok készítették, vagy gondozzák már évek óta. Végül az asztal közepén álló kis kosárkában lévő paradicsom is kiböki: „Minket meg Lajoska anyukája kapálgatott!” Az elbeszélés szerint Dani barátunknál ettől kezdve sohasem beszéltek arról, hogy a cigányok „mihasznák” lennének.

**A cigánymissziós
munka lényege**

Az elmúlt tíz esztendőben, a cigányok körében végzett lelkipásztori szolgálat tapasztalatai nyomán azt mondom, számomra az itt vázolt történet foglalja össze azt a célt, ami a cigánymissziós munka lényegét, lelkületét jelenti. Ennek a szolgálatnak a legfontosabb eleme az emberek önbecsülésének, az emberek személyi méltóságának visszaadása. Évszázadok óta küzd ez a nép a többség elfogadásaért. A másság bélyege, a kulturális, a hagyománybeli különbségek miatti meg nem értettség, elutasítás és megbélyegzettség örökös elfogadási, megfelelési kényszerpályán vezeti a cigányságot. Számukra a legnagyobb teher nem a szegénység, vagy a sok helyen tapasztalható mélyszegénység és nyomor, hanem sokkal inkább a másod-, harmad- vagy negyedrendűség — a „mihasznaság” bélyege. Sokszor úgy állnak előttünk, mint lusta, munkakerülő, semmirekellő tolvajnépség, mely nem akar dolgozni. A történelmi

folyamatok nem ismerése, az elmúlt húsz esztendő gazdasági, politikai tendenciáinak elfelejtése következtében a mai közvélemény talán még inkább harsogja a „mihasznaságot”, mint bármikor a történelem folyamán. A cigányság munkanélkülivé válása, a foglalkoztatásuk drasztikus visszaesése sokkal inkább a többség terhére, mintsem a cigányság rovására írható. Az utóbbi évek helytelen gazdaság- és oktatáspolitikája a cigányok és a magyarok ezreit tette munkanélkülivé, tette munkájukat fölöslegessé. Nyilván, a cigányság halmozottan látta kárát ezeknek a folyamatoknak. Közben raszszista tendenciáknak adunk helyet, anélkül, hogy higgadtan végiggondolnánk az ide vezető folyamatokat. Emberek ezreit alázzuk meg, sértjük meg önérzetében és személyi méltóságában, ahelyett, hogy a politikai trükköket lelepleznénk. Sajnos ebben a folyamatban az egyházak sem tudtak oppozíciós, e tendenciákat hatásosan leleplező erővé válni. Politikai kiszolgáltatottságukban, az önérdek védelmében sokszor elmulasztották, hogy markáns védelmezői legyenek a legszegényebbeknek, az emberi méltóságukban megsebzetteknek. Hogy ez mennyire így van, azt nemrég egy fiatal cigány értelmiségi csoporttal való beszélgetés alkalmával tapasztalhattam meg. Egy fiatal cigányember kifejezte, hogy ő az egyháztól elsősorban nem szociális szolgáltatást vár. Számára nem fontos, hogy az egyház képes-e szociális intézményeket működtetni a cigányság érdekében. (Ez elsősorban az állam és a mindenkori kormányok feladata.) Ő azt várja, hogy az egyház közössége és pásztorai szeretettel, elfogadólag forduljanak a cigányság felé. Kezeljék őket ugyanúgy, mint bármely megkeresztelt embert: odaadással és figyelemmel. Azt várja, hogy az egyház a megalázottak, az emberi méltóságukban sértettek, a szegények hangja legyen ott, ahol sokszor a cigány politikusok is sokkal inkább pártok kiszolgálójaként viselkednek, mintsem népük képviselőjeként.

**Minden ember
végtelen érték**

Evangeliumi küldetésünknel fogva tehát látnunk kellene, hogy az ember mint Isten képe végtelen érték. Minden élő személy Isten adta képességeket, karizmákat hordoz magában. Nekünk, keresztény közösségnek, de a társadalomnak is elsőrendű feladata, hogy ezek a képességek, adottságok felszínre kerüljenek. A cigányság hosszú évszázadokon keresztül, ha nem is könnyen, de megtalálta helyét országunkban azon képességekkel és mesterségbeli tudással, amellyel szolgálhatta a társadalmat. Ha saját, vagy az európai szokásrendtől eltérő szokásai miatt voltak is konfliktusai, senki nem vonta kétségbe, hogy vannak olyan munkák, szakmák, szolgáltatások, amelyeket a cigányság biztosít a többség számára. Ha ma megfújnánk a sípot, kérdés, hogy jönne-e visszhang a „mihasznázásra”, vagy sem. A multinacionális ipari termelés és gondolkodásmód, az új technológiák, új alapanyagok emberek millióinak munkáját tették fölöslegessé. Ez a „mihasznaság” a magyarok közösségét is elérte. Közülük is rengetegen lettek munkanélküliek, pedig ők általában iskolai végzettségüknél, szakmai tudásuknál

fogva joggal átélhették volna hasznosságukat, de közülük is sokan „mihasznosságukat” tapasztalva, lelkiileg megbetegedve a szegénységbe, a nyomorba süllyedtek. A keresztény / keresztény közösségek nem tudják egyedül megoldani a cigányság szociális problémáit, de segíthetnek abban, hogy emberi méltóságukat visszaszerezzék. Az alamizsnán, segélyen, szociális szolgáltatáson túl, ha nem találkoznak személyes szeretetünkkel, barátságunkkal, személyünkkel, mint sajátos ajándékkal, sohasem találunk vissza a társadalomba, sohasem tudnak igazán emelt fővel integrálódni a többséghez. Az egyházak feladata, hogy szembesítsék a politikát, a hatalmat alapvető feladatával: a hatékony oktatás megteremtésével, a piac-képes tudás átadásával, és olyan szociálpolitika kidolgozásával, amely a tevékenységre, nem pedig a semmittevésre ösztönöz. Sajnos, ennek elmaradása következtében alakult ki az a negatív önkép a cigányságban, és az a cigányellenesség, amely napjainkat jellemzi. Az ostoba közmunkák inkább személyiségünk leépülését idézik elő, semmint felemelnének, erősítenének méltóságunkban. Igaza van tehát annak a fiatal cigány értelmiséginek, aki az egyháztól elsősorban a cigányság emberi méltóságának védelmét és képviselét várja, már csak azért is, mert az egyszerű cigány ember reménnyel tekint egyháza felé.

A szegények egyháza

Joseph Wresinski nemrég magyarul is megjelent *Szegények egyháza* című könyvében a „legszegényebbekről” ezt írja: „Amikor az egyház került szóba (mármint a legeleesebbek körében), úgy beszéltek róla, mint ami az övék: a misénk, a plébánosunk, a templomunk... Panaszkodtak, hogy a papok nem látogatják őket, hogy nem érzik otthon magukat a plébániatemplomukban — mintha valaki saját tulajdonukat vette volna el tőlük. Tiltakoztak, mivel úgy érezték, mintha saját házuk ajtaján rekedtek volna kívül. Egyszóval, mindezt úgy élték meg, mint akiktől megtagadták az egyházhoz tartozás jogát. Számukra az egyház nem intézményt, vagy külső világuk részét jelentette. Szívük mélyén, legbensőbb énjükben az egyházhoz tartozónak érezték magukat, és ezt ki is mondták kertelés nélkül.”²

Pillanatokat alatt megértettem, hogy a mi szociális-lelkigondozói munkánk sokszor miért hatástalan. Mi azt hisszük, hogy elsősorban karitatív csoportjainkkal, szociális intézményeinkkel, primer, keresztény-szociális elveinkkel segíthetünk és hozhatjuk magunkhoz közelebb a távoliakat, nyomorgókat, kirekesztetteket. „Amikor ennyi nyomorúságot látunk magunk körül, nagyon nehéz megállni, hogy semmit se adjunk. Márpedig ha nem akarjuk alamizsnával megálázni az embereket, nemigen marad más, mint hogy saját magunkat, életünket ajánljuk fel nekik” — mondja Joseph Wresinski atya. Amikor Csobánkán egy húsvéti liturgia alkalmával karizmatikus cigány dallamokra körbetáncoltuk a húsvéti gyertyát, egy cigány férfi a következőket mondta: „Most érzem először, hogy ez a templom a miénk is! Talán úgy fogalmaznék, hogy test a testemből, hús a húsból.” Pedig már korábban is, a templom tatarozásakor, a felújít-

²Joseph Wresinski:

Szegények egyháza.

Gilles Anouil beszélget

Joseph atyával.

(Ford. Kakusziné Kiss

Gabriella.) Bencés Kiadó,

Pannonhalma, 2010.

tási, építési munkálatok alkalmával a községben élő cigányság — ha pénzzel nem is, de saját kezű munkájával mindig elsőként segítette a közösséget. Krisztus, aki értünk szegénnyé lett, nem a pénzbe, mammonba inkarnálódott, hanem az emberbe, képességeibe, szak tudásába, izmaiba, kezeibe, karjaiba. Az egyház tehetősebb tagjainak minden anyagi támogatása mellett az egyház szegényei felé azt a személyes testi választ is meg kell adnia, amit ott a csobánkai cigányok ösztönösen megtettek és megkaptak abban a szituációban.

A cigánypasztoráció minden cigány személyre és közösségre kiterjed

Sokszor azt hisszük, hogy az emberi méltóság megtalálása csak a mélyszegénységben élő cigányság problémája. Az általánosítás minden embert, minden cigányt mélyen érint. Lehet valaki jól képzett cigány, vagy többdiplomás roma értelmiségi, ha a tömött buszon egy jó ideig üresen marad a mellette lévő szék, és ez a helyzet újra és újra ismétlődik, abban az emberben ez a visszautasítás hosszú idő múlva is mély sebet okoz. Az olaszliszkai tragédia után egy cigány egyetemista lány meséli: „Egyik évfolyamtársam másnap telefonon hív, hogy feltétlen beszélni akar velem a tragédiáról, és kéri, hogy adjak magyarázatot számára a történetekről.” Valóban „bolond a helyzet”. Olyan, mintha a móri bankrablás után rajtam kérnék számon, hogy mi történt az áldozatokkal. Talán sohasem élhetjük át mindazt, amit ezek a reakciók cigány testvéreink lelkében okoznak. Ha cigány vagy, tolvaj vagy — lusta, naplopó, bűdös, munkakerülő és megbízhatatlan.

A sajtó és az oktatás felelőssége és szerepe

A sajtó szabadsága és felelőssége elsősorban itt mutatkozik meg. Nem az a fő kérdés, hogy az egyes pártok és politikai erők mennyi kvótát, frekvenciát markolnak a maguk számára. Sokkal inkább kérdés, hogy mennyire reálisan láttatnak dolgokat, artikulálnak össznemzeti érdekeket. Mennyire ismertetik, illetve ismertetem meg a cigányság pozitív arcát a társadalomban élő honfitársaim számára. Mint keresztény, veszem-e a fáradságot, hogy a cigányság történetét, és az egyes embert is jobban lássam, érezzem, megismerjem, s ez alapján bemutassam. Kellemetlen a szembesülés, de mind ez ideig miért nem oktatnak kötelezően romológiát, cigány népismeretet a teológiai főiskolákon, a keresztény közép- és általános iskolákban? Minderre óriási szükség lenne, hiszen alig van olyan plébániai közösség, amelynek területén ne élne cigány családok, cigány közösségek. A plébániákon egy-egy temetés bejelentésekor mennyire vagyunk képesek követni a gyászoló cigány család lelki fájdalmát, mennyire értjük a gyászolók régi hagyományait? Vagy elsősorban a kioktatás és az egyházi hozzájárulás kérése az elsődleges szempont a lelki beszélgetésben?

Emlékszem, még évekkel ezelőtt Pilisvörösváron egy idős, köztisztviselőben álló cigányasszonyt temettem. Mint zöldfülű, ifjú lel-

kész, próbáltam közösen megbeszélni a gyászszertartást a családdal. Látva kompromisszumkészségemet, a család megígérte, hogy a temetés után egy héttel szentmisét is mondatnak a halottért. Plébánosom kételkedve és mosolyogva fogadta jóhiszeműségemet. „Úgysem jön el senki a misére, de mondd el. Ha nincsenek is jelen a hozzátartozók, az ima ereje biztos hatni fog.” A kérdéses napon, reggel nyolc óra öt perckor még egyedül voltam a templomban kántorunkkal. Egy idő után elkezdtem a szentmisét. A közgyónásnál kinyílt az ajtó és közel 150 cigány ember lépett be a templomba. Nem a késést kértem számon, hanem újraindítva a szentmisét megköszöntem a jelenléte és azt, hogy imádkoznak elhunyt édesanyjukért. A mise meghatározott részeinél nem förmedtem a társaságra, hogy miért nem állnak fel, hanem diszkréten egy misemagyarázattal egybekötött szentmisén mutattam be az áldozatot. Ennek köszönhetően a községben a cigányság később már rendszeresen imádkozott halottaiért a templomban. Mikor befejeztem szolgálatomat az egyházközségben, a kántor úr által írt búcsúztatóban, a helyi lapban, erről az eseményről emlékezett meg egyedül, mely számára mint egyházi munkatárs számára felejtethetlen maradt.

A szeretet ismeret

A Biblia szerint a szeretet ismeret. Megismertem-e a magyar cigányság nemzetközileg is elismert művészeit, íróit, tudósait, vagy csak a napi sajtó alapján formálom a cigány kisebbségről alkotott képemet? A médiában csak elenyésző módon találunk olyan műsorokat, ahol pozitív cigány személyiségekkel ismerkedhetünk meg, mint például az MTV1-ben bemutatott dokumentumfilmben, ahol Rostás Árpád vándorasztalos és restaurátor világhírű munkásságáról kaptunk összefoglalót. Sokan, még keresztény közösségeken belül is szememre vetik, hogy miért akarom a cigányság identitását erősíteni, mikor már most is elviselhetetlenül agresszíven viselkednek a társadalomban. A felkorbácsolt indulatok közepette nem vesszük észre, hogy pontosan a róluk kialakult ellenséges kép és a szívekben lévő retorziótól való félelem miatt lesznek agresszívak. Pillanatnyilag, a mai társadalomban az egymástól való félelem iránítja a párbeszédet cigányok és magyarok között. Ha az egyháznak van missziója ezen a területen, akkor leginkább a megbékélés és bizalom ösvényeinek kiépítésében van elsődleges szerepe, mert mindez talán egyedül az evangéliumi Jézus mentalitásával valósítható meg.

A fiatal cigány értelmiség

A cigánypasztoráció nem egyenlő a szegények pasztorációjával. A cigánymisszió egyetemesen minden cigány honfitársunknak szól, mert evangéliumi igazságokra alapozva élhetünk emberibb életet. Megszűnik a szegregáció, a kirekesztés, a rasszizmus, a fajgyűlölet, ha Jézusra, az útra, igazságra és életre építjük saját életünket is. Az utóbbi időben ezért fordult érdeklődésem a fiatal cigány értelmiség felé. Ők, akik koruknál fogva sok minden negatív dologtól

még érintetlenek, fogalmazták meg maguk számára, hogy ha a magyarsággal békében szeretnének élni, nem tudják elfogadni sok cigány vezetőjük etnorasszizmusát, hiszen ott ugyanúgy gyűlölködnek a magyarokkal szemben, mint a jobbikosok a cigányokkal szemben. Hihetetlen nagy élmény cigányok és magyarok számára egyaránt, mikor egy „cursillós közösségépítő hétvégén”, vagy egy több hétig tartó „alfa kurzus” keretében a résztvevők testvérré találják egymásban. Mikor értéként ismerem meg a másikat, a másik kultúráját, az mindig felszabadító és gazdagító tapasztalat. A résztvevőkben ott a vágy, hogy ezt az örömet továbbajándékozzák egymásnak. Újabb és újabb jelölteket hívnak meg egy következő találkozási alkalomra. A cigány egyetemistákkal töltött hétvégén a meghívott magyar értelmiségiek, szakemberek a fiatalokkal testvéri kapcsolatot építhetnek ki. Egyszer egy fiatal így fogalmazott: „Azért szeretek itt lenni veletek, mert nem kérnek számon rajtam egy olyan polgárjogi harcos ideológiát, ahol kötelező módon utálnom kellene a gádzsót (a magyart).”

„Szeretet Iskola”

A jezsuiták által támogatott, Szemes Zsuzsa vezette „Szeretet Iskola” legnagyobb értéke a többségiékből álló önkéntesekkel megvalósuló közös tanulás. Munka közben lelepleződnek a másiktól alkotott előítéleteink, téves elképzeléseink. Mint minden egyházi iskolának, így ennek is nagy kihívása a teljesítménykényszer mókuskerekébe való belépés. Itt is kísért a kényszer, hogy akkor vagyunk jók, ha minél több embert levizsgáztatunk és hozzásegítjük őket az általános iskola befejezéséhez. Számomra fontosabb a cigány–magyar megbékélés útjának építése az iskolapadban, mint az, hogy analfabétákat tanítottam írni, olvasni. Az analfabetizmus, a funkcionális analfabetizmus megszüntetése nem a jezsuita rend, nem az egyház feladata. Ez állami kötelesség és össznépi érdek. Nem akarunk a cigánypasztoráció által állami feladatot átvállalni. Ha ilyen intézményeket vezetünk, akkor természetesen állami érdeket szolgálva nekünk is úgy jár a támogatás, mint bármely másik iskolának. Cigánypasztorációs munkámban személyes barátságomat akarom ajándékozni a másinak, és nem szigorú, fenyegető tanár bácsiként járni a hallgatók között, mint élet és halál ura. Nyilván ez is fontos és alapvető eleme az oktatásnak (mármint a feigyelmezés és számonkérés), de szeretnék hinni a szeretet erejében, abban, hogy az végül minden rendetlenséget harmóniába terel. Kétségtelen, hogy egyes oktatási modulok kidolgozásával hozzájárulhatunk új módszerek felismeréséhez, de a pasztoráció Krisztusra irányul, aki felszabadít bennünket önzésünkől, önközpontúságunkból, dicsőségvágyunkból és birtoklásvágyunkból.

Evangeliumi szeretetszolgálat

Az evangéliumi szeretetszolgálat nem megélhetési munkahely. Kétségtelen, az egyházaknak nagyon sok fizetett munkatársra van szükségük, akik sokszor evangéliumibb lelkülettel végzik a munkát, mint akik kereszténynek nevezik magukat, esetleg klerikusok is. Hangsúlyozzuk: a pasztoráció elsősorban a másik szabadon,

szeretettel megvalósuló segítése, elfogadása. Ez a hozzáállás sokszor egyháziakból is, sőt világi munkatársakból is ellenállást vált ki. A szándék és elhatározás, ami vezet bennünket, állandó belső lelkiismeretvizsgálatra kell, hogy késztesse. Biztosan sokszor hibázom, de nem tudom elképzelni, hogy az egyház egyetemesen megoldja majd a cigányság problémáját. Sajnos sokan ezzel az elvárással fordulnak az egyházak felé, és az egyháziak néha el is hiszik, hogy agitprop stílussal megváltjuk majd a cigányságot, „csak engedjenek bennünket a probléma közelébe”. A Szeretet Iskolának másik erénye, hogy a szellemi, lelki megerősítést nem választja el a hétköznapi ritmusról, a hétköznapi tevékenységtől. Mire gondolok itt? Vannak evangelizálási kísérletek, ahol elsősorban lelki élményt nyújtanak a keresőknek, hogy visszatérve a hétköznapi életbe tovább éljék mindazt, amit a csoportban átéltek, ami a csoportban lelkesítő volt számukra (konkrétan az élménykeresztyéniségre gondolok — ez a cigányság körében népszerű lehet: állandó tánc, ének, öröm stb.). Gyakran viszont a résztvevők természetes közegükben tovább élnek evangéliummentes életüket. Ez a gádszó társadalomban is sokszor látható. A kiscsoportomban egy héten egyszer nagyszerű keresztyén vagyok, de a hét többi napján nem tükröződik rajtam megváltottságom. Ez nyilván nem jelenti az ilyen mozgalmak fölöslegességét, de az állandó lelkiismeretvizsgálatban nekik is meg kell kérdezniük, hogy mi a gyakorlati haszna mindannak, amit tesznek. Mennyire hatja át a megismert lelkiség hétköznapi munkánkat, életünket, kapcsolatainkat, eljárásmodunkat?

Mi haszna a cigánynak, ha cigány és magyar, vagyis ha magyar cigány?

A cigányság a
magyarság
nemzetalkotó része

Erre röviden azt felelném: ha megtalálja a cigány emberi, személyi méltóságát, az nekem (gádsónak) is segít, hogy önazonosságomban én is megerősödjek, én is átérezzem, mennyire fontos neki is az, ami nekem — hogy megadják a tiszteletet, hogy elfogadjanak, hogy szeressenek. (Mint német származású magyar gyermek, nekem is fáj, ha bűdös svábnak csúfoltak, és talán ennek köszönhetően tudtam mindig is átérezni a fájdalmat, mint magyarországi német, mikor a magyarságról, Magyarországról valaki becsmérőleg nyilatkozott.) A cigánypasztoráció feladata az is, hogy megértessük a többséggel, hogy a cigányság a magyarság nemzetalkotó része. Az ő sikereik a mi sikereink. Csak együtt lehetünk sikeresek, halljuk sokszor politikusok nyilatkozatait, és ez így is van. Nemzetünk erkölcsi felemelése, az értékek közvetítése azonban nem csupán az oktatási intézmények feladata és nem kizárólagosan a hittanórák tanrendi bevezetésétől függ. Amit korunk civil kezdeményezéseiről s az önkéntes munka és szolgálat fontosságáról hallunk, nem hangsúlyozható kellőképpen. A különféle civil szerveződésekben a helyi önkormányzati erők nem ismerték fel azt a hatalmas lehetőséget,

mely talán a jelen magyar–cigány együttélés vonatkozásában is hozhatott volna sok-sok gyümölcsöt. Maguk a cigány kisebbségi önkormányzatok is nem a kulturális együttműködés helyi műhelyei lettek, sokkal inkább pártok háttérszervezeteiként működtek. Az egyházak sem ismerik fel az egyesületek létrehozását segítő mozgalmak erőit, ami a két világháború között oly hatásossá tette a keresztényszociális gondolatok és kezdeményezések megvalósulását. Ahogy a csobánkai templom felújítása egy közös helyi összefogás gyümölcse lett, nem lehetetlen, hogy ne a mindenkori politikai elit helyi kiszolgálói kapják a helyi beruházások kivitelezését, hanem az adott településen élők közös érdeke valósuljon meg, mikor a településen egy iskolát, vagy óvodát építenek, vagy egy egészségi intézményt létesítenek. A „közbeszerzés” alapján kiírt pályázat ne az önkormányzati embereket lefizető vállalkozó zsebében landoljon, hanem akár olyan önkormányzati vállalkozás kapja meg, mely a lakóközösség munkanélküli részével is számolva valósítja meg az adott beruházást. Ennek az együttélésnek és együttgondolkodásnak a műhelyeit kellene létrehozni minden helységben.

Az egyházaknak szellemi, lelki irányítást kellene vállalniuk a helységben élő elkötelezett keresztények és egyházon kívüliek közös együttműködésére. Ez lenne az a gyakorlati misszió, amely a kereszténységet nem ideológiai erőként jelenítené meg, hanem sokkal inkább úgy, mint ami társadalomformáló erő. Társadalmunkban a cigányellenes megnyilatkozások ellenére azt tapasztalom, hogy egyre több a józan hang és felismerés, hogy itt az ideje közösen tenni valamit a kisebbségek, szegények érdekében. Évek óta működő cigánypasztorációs műhelyünk munkájában látom az egyre nagyobb nyitottságot és érdeklődést a jövő kezdeményezéseinek kidolgozására. A cigánypasztorációban különösen is érvényes, hogy nincs egy közös és egyetlen megváltó út és módszer. Ahány helység, iskola és önkormányzat, annyiféle módja van a kibontakozásnak és felzárkóztatásnak. Nincs egyetlen megváltó módszer sem, ami elvezet az üdvösségre. Csak a következetes helyi párbeszéd, összefogás, közös gondolkodás visz el a sikerhez. A műhely adhat használható paneleket problémák megoldására, de végül is a helyi adottságokon és kezdeményezőkézségen múlik és dől el, hogy sikeres lesz-e egy ötlet, egy vállalkozás, vagy sem.

Minden pasztoráció és megújulás alapja a család

Most, amikor közös felismerés és akarat tapasztalható a társadalomban a cigány–magyar együttműködésre és megbékélésre a közös kibontakozás és összefogás érdekében, talán külön isteni ajándék, hogy ez az esztendő a családok éveként lett meghirdetve az egyházban, és bízhatunk abban, hogy ez így is jelenik majd meg a köztudatban és a szívekben. Mivel minden közösség alapja a család, úgy cigányoknál, mint magyaroknál, az egyház számára is mindig ez számított alap-

közösségnek. Ez érvényes a településekre is, hiszen minden település családok közösségére épül. Ez a következetes kiállás a család elsőrendű szerepe mellett talán vakmerőségnek számít egy olyan korban, amikor a társadalomban többértelmű az érdeklődés a családok iránt. Úgy tűnik, egyre inkább elfogadott az ideiglenes együttélés, sőt olyan formációk is, ahol azonos neműek házasságként próbálják feltüntetni kapcsolatukat. A szociális intézmények és hatóságok értetlenül fogadják az egyházak családok melletti makacs kitartását. Mégis, egyre inkább úgy látom, hogy ebben a polémiában a cigány családok és a gazdasági erőknél leginkább kiszolgáltatottak lesznek egy idő után az egyház támogatói a maguk egészséges konzervativizmusával és a maguk természetes érzékekre való hagyatkozásával (gyermekük szeretete és vállalása). Miért ragaszkodunk tehát ennyire a családi együttéléshez? Mert a család az egyetlen menedéke annak az embernek, akinek már semmije sincs; egyedül ott talál még valakit, aki befogadja, és egyedül ott számít még valakinek. A családban találja meg önazonosságát. Az övéi, a gyermekei, a felesége, a párja jelentik számára a szabadság végső és egyetlen színterét. A férfi és nő — még akkor is, ha elszakítják tőlük gyermekeiket — az utódaikhoz fűződő kapcsolatukban élnek meg önmagukat. Mivel a család kiemelt fontosságát hangsúlyozzuk, régmódi-nak tarthatnak bennünket, de nem engedhetünk nézeteinkből. Ha szétvernek egy cigánytelepet, hiába új helyen, jobb minőségű a lakás, a családi kötelék sokszor sokkal több biztonságot jelent, mint egy új lakókörnyezet az idegenek szomszédságában. Gyakran tapasztaljuk, hogy családok áttelepítése, más városokba, falvakba való „száműzése” nem jelent akadályt: néhány hónap után a családtagok ismét együtt laknak. A miskolci Avason, illetve Budapesten sokszor tapasztalhattuk mindezt. A „fedélnélküliek”, a testvérek és unokatestvérek otthonában lelnek befogadóra, így lesz egy-egy családi otthon három család menedékhelye is.

Templomi és otthoni környezet

A család pasztorációs szempontból is alapvető egység. A cigányoknál a családi környezetben végzett hitoktatás és imádság sokkal elfogadottabb, mint a templomban végzett vallásgyakorlat. Otthoni környezetben pillanatok alatt összehívható mindenki, és szívesen hallgatják a pap vagy imavezető szavait, gondolatait. Sajnos egyházunkban még mindig hosszú évek telnek el, míg valaki katekétaként magyarázhatja a Bibliát, vezetheti az imát és az egyházközséget. Ha nem találunk valamilyen köztes megoldást cigány liturgikusok kiképzésére, a cigányság egyhamar a szekták marta-léka lesz. Pasztorációnk sokszor azért hatástalan, mert plébánia-központú és nem családcentrikus. Alig van már lekipásztor, aki rendszeresen látogatná híveit, pedig ebben a környezetben tárulhatnának fel számunkra az ott élők kérdései, problémái. Egy gyakorlott szemű lekipásztor pillanatok alatt átlátja a család szerkezetén, a jelenlévő családtagokon keresztül az őket foglalkoztató kérdéseket, problémákat. Ezzel szemben rejtelmes plébániákon vár-

**Az elkötelezett papok
szerepe**

juk a híveket — életidegen környezetben, múlt század eleji bútorzat között ülve, akár egy panoptikum utolsó egyházi képviselője, úgy várja a pap a „híveit”.

Az egyháznak a szegénység sivatagába és etnikai megkülönböztetések szétszakítottságában a senkiföldjére kell embereket küldenie, olyanokat, akik átviszik hozzá a cigányok családjait. Be kell vallanunk, hogy ma az egyház nem hirdeti a szeretet elsőbbségét úgy, ahogyan azt a maga mindennapi életével tette az ősegyház idején, illetve más történelmi időszakokban, amikor folyamatosan jelen volt az emberek életében. Akkor talán könnyebben megtehetette, hogy Isten szeretetéről beszéljen, mert nemcsak együtt harcolt, hanem együtt is élt velük. A pap nem tartotta haszontalannak, hogy végiglátogassa övéit. A pap bizalomteljes, közvetíteni és nevelni képes, ugyanakkor barátságát nyújtó egyházat képviselt. A cigánycsaládok nem tudják elfogadni, hogy a papok, szerzetesek számolgassák idejüket, vagy hogy közösségeikből védőbástyát emeljenek ellenük. Ezek a családok valójában egy Evangéliumra szomjas közösséget alkotnak, akikért megéri lejártni magunkat. Vegyük elő újra a csodasípot. Ha nem szól rendesen, segítsünk cigány testvéreinknek, hogy a hangja számukra és a mi számunkra is újból hallható legyen — a történelmi megbékélés és közös jövőnk érdekében.

A VIGILIA KIADÓ ÚJDONSÁGA

Alois M. Haas: Felemelkedés, alászállás, áttörés

Alois M. Haas

Felemelkedés, alászállás, áttörés

A misztikus tapasztalat és a misztika nyelve

A kötetben szereplő tanulmányok közös kiindulási pontja, hogy a misztikus hagyományok kizárólag koruk társadalom-, kultúr-, teológia- és mentalitástörténeti összefüggéseinek ismeretében közelíthetők meg helyesen. A misztikakutatás e kontextuális irányzatának egyik legtekintélyesebb európai képviselőjeként számon tartott Alois M. Haas elméleti írásai a keresztény misztika világból kitörni próbáló törekvéseit (felemelkedés), az emberi élet valóságába radikálisan belebocsátkozó tendenciáit (alászállás) és az állandó isteni jelenlét megérkező tudati tapasztalatait (áttörés) mutatják be. Esettanulmányai a középkori német domonkos és a kora újkori spanyol kármelita misztika világát tekintik át. A modernitás és a posztmodern kérdéseit folyamatosan szem előtt tartó elemzései a keleti vallások és a keresztény misztika lehetséges kapcsolódási pontjaira is kitérnek.

Ára: 3.500 Ft

Megvásárolható a Vigilia Kiadóhivatalban

1052 Budapest, Piarista köz 1. Telefon: 486-4443

JUHÁSZ FERENC

A gyalogló tündér

Erdélyi Zsuzsanna köszöntése

1928-ban született Bián.
Költő. Legutóbbi írását 2010.
9. számunkban közöltük.

Szeretettel köszöntjük a 90
esztendős Erdélyi Zsuzsanna-
nál! (A szerk.)

Él közöttünk egy tündér. Asszonytest-emberalakban. Karcsú, magas, barna mosolymély arccal, gyönyörű kúp-dombság fején fénylő csillagláng virágzással. Erdélyi Zsuzsa. Most kilencven éves. Utolérhetetlen hűség. Képzetünkben és gyermeki hitünkben a mesék, mítoszok, legendák, ós-eposzok, szentírások tündérei könnyűek, szinte anyagtalankok, vagy fényanyagból összegyúrtak, létük, mint a szitakötők gyémánt-rebbenése, mint a lilomág fehér sziromkürtje, átlátszóak, mint a kristálycsönd szobor, szikrázó fehér kemény selyemmel borítva, mint az angyalhaj a karácsonyfán. Mekkorák? Nem tudom. A Biblia Ószövetsége és Újszövetsége szerint óriások túlvilág-szárnnyal, ők Isten angyalai, mint a gigászi fehér sasok, a küldöttek, parancsolók, leigázók, nemzést-megvalósítók. A svéd misztikus látnok Swedenborg szerint oly aprók, hogy egy tűhegyen millió angyal fér el. Tündérangyal. „Hát így vagyunk amice Tompa,” írta Arany János. Így vagyunk-e Erdélyi Zsuzsa? Én falun születtem és nőttem fel. A falusi ember úgy él, hogy jártában az utcán, a földeken, a szőlőben, a réteken, temetőkben mindig a földet nézi: hátha talál valami használhatót: patáról letört patkót, szöget, drótot, lécdarabot, vagy mást. Te is így jártad az országot, drága Erdélyi Zsuzsa. Bekopogtál minden ház ajtaján, ráköszöntél minden öregasszonyra, mint a szerencse-kereső és mohó szívvel összegyűjtöttél, amit kaptál, te tündér-koldus, akinek szíve úgy vöröslött, szinte a mellkasán kívül, mint egy gyűrű gyémánt-tojására hullatott vércsöpp. Olyan is voltál, mint egy aranybányász, s találtál hatalmas aranymezőket, a népi sziklamélyben, a verejtékező sötétben, arany tulipán-függőkertet. Találtál egy mélyebb hazát. Egy másik országot, apokrif evilágot a nemzet-túlvilágban. Én még a múlt században találkoztam veled Jancsó Adrienn lakásán, a Frankel Leo utcában. A versmondó-színésznőnél. S ott hallgattam az áhítattól dermedtté varázsolódva a legmélyebb lenti világ bűnössé tagadott imáit, amik úgy bújtak elő a pokolból, a halálból, az elátkozottság gravitációját legyőzve, mint az apokaliptikus föltámadáskor a halottak a földből. Mormogva, suttogva, motyogva, teljes testükkel, hajukkal, szőrzetükkel és nemiségükkel, tündérszárnnyakkal suhogva. És új ország született ekkor, bűnös, szent, rejtett, tiszta, gyönyörűséges imavégzettel.

Temetői séták

Rába György (1924–2011)

1937-ben született Budapesten. Irodalomtörténész, a Vigilia szerkesztőbizottságának tagja. Legutóbbi írását 2011. 2. számunkban közzétettük.

Talán úgy a leghitelesebb kettőnk viszonyának jellemzése: megörökölttem apámtól, aki a harmadik nemzedéket követő írógeneráció kivételes tehetségének vélte. Délutáni sétáin gyakran kanyarodott a Cimbalom utcába a Rózsadomb tetején. A sarki, kicsit megkopott épületben bérelt szobát az újholdasok egyike, ott gyülekeztek, onnan rajzoltak ki ők is egy kis szellőzésre. A pálya szélén kucorogtak, mint Mándy Iván hasonló című regényében Csempe-Pempe, ismeretterjesztő előadásokat tartottak szovjet írókról, kiknek műveit sosem olvasták, és a rádió egy-egy jótékony szerkesztője „svarc” munkát juttatott nekik. Rába nem lakott velük, neki állása volt: tanárként tevékenykedett. Az újholdasok közül Mándy-ra, Vidor Miklósrá, sokadik házassága szünetében Végh Györgyre emlékszem innen. Hatalmas gombmeccseket vívtak, ezekbe Rába is beszállt, mert a gombbajnokságot is komolyan vette. Mikor meghallották, hogy odahaza felvonalaztam az ebédlőasztalt, sőt kapuim is vannak, melyeken anyám harisnyái képezték a hálót, jóságosan meghívtak engem is nevezetes csapattal, amely köztük is győzelmet győzelemre halmozott. Rába rezzenéstelen szigorral nyugtázta góljaimat, s amikor Rudas ötödször talált kapujába, elismeréssel bólogatott; akkor döbbsentem rá, hogy a zord tanárember meccsre is járt. Azt tudni lehetett róla, hogy a képzőművészet rajongója, evés helyett képeket vásárolt.

Az Újhold, amelynek egyik szerkesztője volt, 1946-ban Lengyel Balázs Babits mellett tett hittevésével indult, s ez a gesztus felettébb felingerelte Lukács Györgyöt, aki szokatlan hévvel gázolta el Nemes Nagy Ágneséket. Elképzelhető, hogy ez a roham tette Rábát Babits tántoríthatatlan hívévé, de inkább szigorú erkölcsisége vonzotta s tette tántoríthatatlan hívévé. Megállás nélkül ostromolta a Babits-hagyaték bevehetetlennek látszó várait, s hihetetlen alapos-sággal derítette föl a nagy előd életének dokumentumait, életműve legjellemzőbb vonásait.

Amikor az Irodalomtörténeti Intézetbe került, elismert kutatóként és költőként tartották számon. Témája a Nyugat első korszakának világirodalmi környezete és természetesen Babits Mihály lett. Mái alapvető metaforikus című *A szép hűtlenek* című monográfiája, Babits Mihály, Juhász Gyula és Kosztolányi Dezső műfordításainak feldolgozása. Ez a valóban kivételes könyv lett kandidátusi disszertációja. (Akár akadémikus is lehetett volna vele, de ezt a címet akkoriban mások kapták meg.) A Tudományos Minősítő Bizottság ügyintézője is tudta, hogy Rába nem „könnyű ember”, arra törekedve állította össze a bizottságot, hogy igazi tűzijáték legyen

a védés: nem törődve a rangokkal és címekkel, kitűnő műfordítókat is jelölt a grémiumba, amelyben apám is, Kardos Laci bácsi is helyet kapott. A bírálók és hozzászólók valóban a műfordítás magaslatára jelölték Rába művét, aki viszont komoran válaszolt a néhány — ilyenkor kötelező — kifogásra, láthatóan nehezen fékezve indulatát. A bizottság tagjai riadtan néztek össze, a teremben ülők kaján mosolyától kísérve. Természetesen egyhangúan javasolták a kandidátusi cím megadását számára.

1973-ban kerültem az Irodalomtörténeti Intézet XX. századi osztályára. Rába akkor ennek volt megkülönböztetett tiszteletben álló tagja, akitől nem nagyon mertek fejezetet kérni valamelyik éppen időszerű, lehegerlő méretű kézikönyv számára. Ő írta viszont a *Spennót* Babits-fejezetét, amely a maga nemében kiemelkedő, máig érvényes ítéleteket tartalmaz. Ha megjelent az intézeti napokon, hétfőn és szerdán, sosem vett részt a folyosói szümpozicionokon, hűvösen fogadta a tisztelgő köszöntéseket, majd eltűnt a könyvtár termeiben, olvasott, jegyzetelt, akkoriban hozta tető alá kétkötetesnek szánt Babits-monográfiája első részét, amely 1920-ig tárgyalta költészetét. (Egy teljes pályaképe is megjelent a *Nagy magyar írók* sorozatban.) Csak akkor tett kivételt, ha az osztályon műhelyvitát rendeztek. Félelmes alapossággal készült fel, szedte ízekre a szerencsétlen szerző vitára bocsájtott fejezetét. Ha tekintetét belefúrta a szoba mennyezetebe, tudnivaló volt, hogy elérkezett a végítélet pillanata. Egy gyengébb idegzetű hölgy, aki nem ismerte, véleménye elhangzása után könnyeivel öntözte dolgozatának gépiratos lapjait. Következetes és kemény volt, az Intézet vezérei is némi riadalommal figyelték, ha egy-egy összértekezleten szólásra emelkedett. Vágni lehetett a csendet, amikor nekikezdett filippikájának.

Mondhatnám: kedvelt. Ezt nyilván apámnak köszönhettem, akit szeretett. Ezt bizonyította gyönyörű búcsúztatója 1978-ban. Egy osztályon dolgoztunk, de máig sem tudom, mi bántotta meg annyira, hogy nyugdíjazását kérte és elhagyta az Intézetet. Akkor egy évig a köszönésemet sem fogadta, aztán váratlanul megbékélt. Bol-dog voltam, nagyon sokat köszönhettem neki: egy-egy futó mondatával Kosztolányi költészetének olyan jellegzetességeire irányította figyelmemet, amelyekről addig fogalmam sem volt, s egy-két megjegyzésével a kritikairás lényegét tárta föl. A tőle tanultakat is igyekeztem kamatoztatni azokban a bírálatokban ugyancsak, amelyek az ő verseskönyveiről írtam. Elküldte új könyveit, s egyre erősebb lett a meggyőződés, hogy kivételesen jelentős lírikus.

Valamennyi könyvemet én is elküldtem neki. Ha megérkezett a válasza, szorongva nyitottam föl a borítékot. A köszönet után új bekezdés következett: „Felhívnám figyelmedet néhány tollhibára...”, s ez után következett a feketeleves, felületességeim, baklövéseim felsorolása, melyek befejezéseként a „további eredményes munkát kívánok” ironikusan hatott, melyet a „baráti szeretettel” enyhített valamicskét. Két-három éve a hibák felsorolása elmaradt. Akkor

éreztem, ő is öregszik. Írása egyre görcsösebb lett, tavalyi verseskötetének ajánlását már nem tudtam kibetűzni... Juditot, orvos-felegemet hívtam segítségül, tudnivaló, hogy az orvosok rejtelmes viszonyban vannak a betűkkel, így a legrejtelmesebb szövegeket értelmezni tudják. Erről a könyvről szorongva írtam méltatásomat: sejtettem, ez az utolsó dedikált gyűjteménye. Abban bízom, megjelennek majd összegyűjtött versei, bár korunk nem kedvez a lírának.

Meghökkenve olvastam egyik verseskötete címét: *A valóság vendége*. Úgy gondoltam, Kosztolányi volt vendég a valóságban, Rába nagyon is otthonosan mozgott benne: hatalmas súlyok alatt roskadozva kapaszkodott egyre följebb, újra meg újra számot vetve a lét végességével. A természetben is folyvást a múlandóság jeleit érzékelte, képei mélyén iszonyú feszültséget érzékelünk, élet és halál, jelen és múlt egymásnak feszülő drámáját. *A tenyészet alkonyában* így írt:

*A kerti lomb levetkőzik
mutatja valódi arcát
az a sok rücskös varas ág
meztelenül a sokaság
ha eljön az ősz el a tél
pőréen a lét maga beszél
s létét mert öregedő
igazmondásra bírja az idő*

Sokszor támadhat olyan érzésünk versei olvastán, mintha Szabó Lőrinc felejtethetetlen gyerekverseinek Lócija felnőttként, sokat próbált szenvedő emberként szembesülne a mulandósággal, amelyről annak idején az írta, Isten az életet csak adja, adja, egyszerre csak abbahagyja. A felhőtlen gyermekség tovaszállt, a tavaszt föl váltotta a tél, s valahol, a morajló vizek mélyén folyvást készülődik a halál. A megállíthatatlan öregedés, a test kiszolgáltatottsága mégsem mutatkozott végzetesnek, emlékeit senki sem vehette el tőle:

*Hogyan is kell csinálni
azt az egy életet
(melyik mód a királyi)
melyik a koldusi tett
gyalogos hivatásom
folytathatom szabad
burjánzik bármi áron
szerzett tapasztalat
és fölhangzik a jó rossz
emlékek csapata
béklyójukból nem oldoz
a testi kémia
nem a jussom goromba
akárhogy számolom
vegyes hajlott koromra
egyetlen vagyonom
(Melyik mód)*

A képek egyre csupaszabbak lettek költészetében, de a színek varázsától nem tudott, nem is akart szabadulni. *Kopogtatás a szemhatáron* című kötetéhez Kassák Lajos egyik művét választotta címlap-illusztrációként. Mint általában a huszadik századi magyar- és világirodalom sok alkotójának, Kassáknak is kiváló ismerője volt, egyik legizgalmasabb tanulmánya szól róla. Rokonlelkek voltak, kristálykemény emberek, vésővel kimetszett verseikkel, melyben a struktúra is meghatározó eleme a mondanivalónak. Az élet változásait akarták szigorú formákba kényszeríteni. A *Kopogtatás a szemhatáron* jórészt prózaverseket tartalmazott, a színek játékát pillanatokba sűrítve. A *Hegymenet* így indul:

*Az ablakokból napraforgó koponyák kókadoznak.
A kövezeten egyensúlyoznak lépteid, egyik kezed-
ből esőt, a másikból napsütést szórsz a magasba. Ki
sejti, mikor melyiket kapod elő, te mutatványos? Látat-
lan a percjövendő, álruhás éjszaka.*

Ez a mutatványos, mint a mutatványosok általában, alapijában véve mimózaalakú ember volt, amit keménységével leplezett. Kedves barátjával, Mándy Ivánnal busongtunk a haldokló Fradi fölött, amikor Rábára terelődött a szó. „Sebzett ember” — mondta Mándy kis szünet után, majd hozzátette: „Őt is megsebeztek.” Tegyük hozzá: ennek a mára legendássá vált nemzedéknek mindegyik tagja sebeket viselt. Legtöbbször a kiközösítés fájdalmát hurcolták fogcsikorgatva, mások az árulás bélyegét. A szerencsésebbek — mint éppen Mándy Iván — iróniával gyógyították magukat, mások — Nemes Nagy Ágnes — az irodalom kikezdehetetlen fenségének hitébe kapaszkodva. Ismét mások — Rába György is — a képzelet szárnyán próbáltak kiszabadulni a szorításból. Idézett kötetéhez a következő kommentárt fűzte: „Az éber álomban a képzelet a szellemi-lelki fölismeréseket érzékelhetővé teszi egy látományban, egy jelenetben, mely a valóra váltott sóvárgásokat vagy épp lidércnyomásokat testesíti.”

Lidércnyomás? Igen, abból is kijutott neki. Nem csak a kényszerű hallgatás éveiben. Már korábban is. *Ez is karácsonyi ének* — ezt a címet adta egyik prózaversének. A soha nem feledhető emléket próbálta kiírni magából:

*Szenteste még megkaptam aznapi pohár hiper-
mangánomat.
Másnap reggel pallón léptettek bennünket a vago-
nok felé. Kétezeröttszáz főt, mint minden transzport-
ban.*

Most olyan útra kelt, ahonnan nincs visszatérés, s amelynek végpontjában talán nyugalmat lel.

Az elvesztett képesség

*Miféle istenek vagy erők vesznek
itt körül, miféle rémületek sorolnak
egyre hátrább, pedig már álltam az elsők
között is? És mért mond le mindenki
önként az elsőségről? Az elsőknek*

*rossz, a csatákban ők rohannak
az ellenség nyílzáporába, őket látják,
őket irigylik, még a legborzalmasabb
dolgokért is. Még a gázkamra is
irigység tárgya, hogy te hogyan*

*és mért élhetted túl, talán tényleg
kiválasztott vagy a kiválasztottak
között, kiválasztottak fia, unokája.
Jaj, a megváltás mért fáj úgy, ha mindenkié?
Lemaradok, nem akarok már első lenni,*

*és nem is vagyok az, a ranglista 10., aztán 46.
helyén nem irigyelnek, de a tudásom is,
az a titkos tudás, amiért minden irigység rám-
zúdulása jogos lenne, eloszlott, ahogy minden tudás
érvényét veszti egykettőre. Most egy-kettő!*

Vízjel

*A hosszú karú ember, kint
a járdán, csak egy vízfolt.
A feje egy kék tócsa. Az
ég tükröződik benne. Üres?
Vagy tele van a magasság
gondolataival: repülőkkal,
oxigénnel, rejtőzködni
próbáló csillagokkal?
A nyaka egy felszáradóban
lévő fekete vízcsík,
mire legközelebb odanézek,
már eltűnik. Mi fogja*

*akkor össze a két szélesen
elnyúló kart, a kézfej
vízzel teli gödreit egy
rajzzá? Olyan már, mint
egy csillagkép. A képzelet
és a véletlen szüleménye.*

TOMPA ZSÓFIA

A második halmaz

*Boldog vagyok, mert tudom, hogy mi enyém,
és mi nem az. Tudom, hogy töredéknyi
az előbbi, és szinte minden,
amit valaha magaménak vágytam,
az utóbbi halmaz tereit tölti ki.
Boldog vagyok, mert már nem félek
kimondani véleményemet,
akkor sem, ha mindenki ellenem fordul,
mert felismertem, hogy összetartozásaink viszonylagosak,
és a szeretetet sem szóval, sem hallgatással
nem befolyásolhatjuk.
Szabad vagyok, mert nem akarok már szabadulni
törekény ember-voltom szükségszerűségeitől.
Szabad, mert tudom, hogy minden napommal
telik rendre-rendre az a második halmaz,
míg végül az első, a töredéknyi,
a kezdetben tágulni remélt
kiürül, kiürül teljesen.*

*Terhem könnyű lesz, saruimra
már nem nehezedik álmaim súlya.*

Akkor indulhatunk.

Sámlí

1971-ben született. Író, szerkesztő, a Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziumának a tanára Pécsen. Legutóbbi írását 2011. 1. számunkban közzöltük.

A bal térdében egy alattomos, megfoghatatlan fájdalom kezdett felsejleni, ami aztán egész váratlanul, mint valami vulkán tört elő, s kínnó tördőzéshez hasonlított. Mindez azonban semmi volt ahhoz képest, ami úgy félóra elteltével a jobb combjában jelentkezett. Kezdetben még csak valami nagyon távoli, tompa nyomást érzett, olyat, amelyet akkor szokott érezni, amikor fájni kezdett a feje. Belül volt, mélyen a rostjaiban, csak ha nagyon figyelt rá, akkor érezte meg egyáltalán a jelenlétét. Mégis, az első pillanattól fogva, ahogy felfedezte, nem tudott szabadulni tőle. Ez pedig állandóan életben tartotta az érzést, amely egyre makacsabbul jelentkezett. Szinte erőre kapott a figyelem középpontjában, s egyre nyomatékosabban volt jelen. Kezdetben nem a fájdalom ereje növekedett, hanem kiterjedése. Egy pontból indult, de a végére már rendre az egész combon végighúzódtott, mintha megfeszült volna odabent valami acélsodrony, és szét akart volna pattanni. A fenekétől egészen a térdéig húzódtott ez az érzés olyan erővel, hogy ökölbe szorultak a kezei, hogy egyáltalán kibírja a jelző csipogását. Lángolt a combja, égtek belül az izmai, inai a nagy erőlködéstől, amikor végre megszólalt az időmérő hangja.

Micsoda megkönnyebbülés volt ilyenkor előredőlve hálát adni és érezni, ahogy lazul a szorítás, enyhül a fájdalom. Aztán bámulatos gyorsasággal tűnt el minden érzés a lábából, mintha néhány másodperccel azelőtt még nem is lett volna ott semmi. Érthetetlen és csalóka ábrándnak tűnt csak az egész. Emiatt kezdte újra és újra a kétszer félórás üléseket a sámlin. Becsapódott. Azt hitte, már rendben van, csak rosszul helyezkedett el az imént. Aztán, amikor újra eltelt az első félóra, megint jelentkezett a tompa fájdalom, s kezdődött minden előlről. Egy idő után már a fél órát sem bírta kivárni, mert annyira rettegett a fájdalomtól, hogy már akkor odaszuggerálta magának, amikor az még ott sem volt. Nem tudott szabadulni a fájdalomtól való félelmetől. Pedig valamit tenni kellett, mert ezzel pont a lényeg veszett el. Képtelenség volt a teljes kiüresedésre még csak törekedni is, hiszen tele volt görcsös akarattal. Nehéz szívvel borult le újra és újra, hogy kimondja az elégedettség kényszerű fohását.

Talpa fehér volt és párnás. Puha, kitömött, mint a macskák mancsa. Az első két napon kinszenvedés volt a mezítlás közlekedés. Úgy kapkodta lábait a szűrős kavicsokon, mint ahogy a macskák szokták finoman felrántani a lábukat, ha valami megsérti puha kis érzékelő párnáikat.

Megdöbbentő, hogy milyen hamar képes bőr alá nyomulni a kosz! A második nap végére már rá sem lehetett ismerni az ő lúdtalpbetétes cipőkhöz és talpmasszírozós papucsokhoz szokott lábára. A köves út volt az igazi kúra.

Napoknak kellett eltelni, mire elkezdte élvezni ezeket a sétákat a kővel felszórt földes úton. Egész testét átjáró, pihentető érzések szabadultak fel benne, amik kárpótolták a combjában érzett fájdalomért. Ezeket a sétákat várta egész nap. A talp idegvégződésein keresztül szinte kisimultak homlokán és lelkében a ráncok. Egy idő után már a puszta séta nem is elégítette ki, ezért egyre furmányosabb megoldásokkal igyekezett fokozni az érzést. Egy-egy durvább, élesebb, nagyobb kőnél megállt és erőnek erejével nyomta bele a talpát, hogy fájjon. Nem a fájdalom érzése, hanem a hatása kellett neki. A tudat, hogy most csak ez van. Még ha fáj is, de legalább érzi, hogy él.

Egyfajta kivagyiság is volt ezekben a próbatételekben egészen eddig a tapasztalásig. Most azonban itt a kertben, a mezítlásas séták egyre otthonosabb fájdalmai közepette valami másra is kezdett ráérezni. Ez pedig a saját teste volt, annak jelenléte. Persze tudjuk, hogy van kezünk, fejünk, lábunk stb., de ez nem igazi tudás. Furán hangzik, de ez még csak elméleti síkon van meg. Amikor azonban fizikailag is kihajtjuk magunkat, akkor érezzük meg igazán, hogy milyen az, amikor ténylegesen van kezünk, lábunk. A városi ember ezt már nem ismeri. Miklós arra gondolt, hogy barátainak az oly sokat tömjénezett kocogásai, edzőterembeli gyúrásai mind-mind csak árnyékai annak az érzésnek, tudásnak, amit az ember ilyenkor érez. Jelen van, ott van, semmi más nem létezik, csak ez. Falusi parasztemberek mezítlásas bölcsessége ez, amit most megértett. Órákig mással sem tördött, mint ennek a felfedezésnek az ízlelgetésével.

Az egyhetes lelkigyakorlat, amit terápiás szempontból rótt ki magára, minderre lehetőséget adott. Az alacsony, ősz hajú jezsuita páter az ismerkedéskor felszólította őket, hogy hagyjanak maguk mögött mindent ezekre a napokra. A családot, a munkát, a világ híreit, de legfőképpen a szokásaikat. Miklós elhatározta, hogy betartja a szabályokat. Volt valami a kis jezsuita nézésében, ami meggyőzte arról, hogy érdemes próbát tenni. Ezért aztán már az első este leadta mobilját, cigarettáját, és ami a legnehezebb volt, jegyzetfüzetét, csonkig rágott ceruzáját. Úgy érezte, teljesen kiüresedett. Se vonatozás, se interjúk, se harsány dohányos szerkesztőségi ülések! Elképzelni sem tudta, hogyan lesz meg ezek nélkül, de a fejébe vette, hogy végigcsinálja, s döntött.

Már másnap megbánta az egészet. Azt, hogy idejött, hogy hallgatott erre a kis fura alakra, s pláne, hogy mindenét odaadta neki. Visszakérni és hazamenni önérzetessége nem engedte, de belül dühöngött. Nemhogy lenyugodott volna az eltelt két csendes nap után, hanem egyre ingerültebb lett. Újra és újra visszaparancsolta magát a sámlira, a csendbe, de úgy érezte, hogy ez sehova sem vezet. Gondolatai folyamatosan elárasztották, lába hasogatott a fájdalomtól, bőre alatt száguldott a vér az ereiben. Időről-időre kinyitotta a szemeit, hogy meglesse az atyát és a többieket. Titokban cinkost remélt valamelyikükben. Igazolást arra, hogy az egésznek semmi értelme. Soha nem találkozott össze a szeme senkiével. Ilyenkor megszágyenülten próbálta újrakezdeni a szemlélődést. Kötelességtudóan mondogatta a

Jézus-imát a tenyerébe, ahol még érzett is valamit, de újra és újra előtörték kétségei. Különösen akkor borult ki, amikor a megosztásokban a többiek vallási élményeiken lelkendeztek, ő meg más sem tudott mondani, mint hogy küzd becsületesen. Még ez is szépítése volt a valóságnak. Sokszor úgy érezte magát, mint egy moslékos vödör.

Alig várta, hogy a délutáni hosszabb pihenőre kimenekülhessen a szabadba. A kedvenc helye egy puha fűszőnyeggel kibélelt hasadék volt két löszfal között, a közeli kis tó partján. Ha hanyatt feküdt a fűben, a tavat pont nem látta, de hallotta. Volt valahol egy zsilip a közelben, amelyen át állandóan csordogált a víz egy kis patakba, ami elveszett valahol a fák között. A kis tisztás külön érdekessége volt, hogy soha nem látott mennyiségű lepke járta benne rebbenő táncát. Olyan volt az egész, mint valami szürreális mozgókép. A kis hasadékban nem mozdult semmi, a lepkék színes kavalkádja azonban mégis átláthatatlan forgataggyá varázsolta azt. A Nap fénycsíkjait a löszfalon sorakozó fák lombkoronája megszűrve engedte a kis völgybe. Ezeknél a fénynyaláboknál gyülekeztek a lepkék, mintha valami láthatatlan erő vonzotta volna őket. Közben Miklósnak mégis olyan érzése volt, mintha újra és újra el akarnának szabadulni onnan, de valami mindig visszarántana őket. Órákig is el tudta volna nézni őket. Csak nézte, nézte ezt a különös látványt, s közben nem gondolt semmire. Lehet, hogy ez lenne a szemlélődés, amit a kis jezsuita meg akar tanítani nekik? De akkor miért van, hogy a sámlyn képtelen így kikapcsolni, mint most itt?

Nagy volt a kísértés, hogy ne menjen vissza a délutáni ülésekre, aztán valami miatt mégis mindig visszament.

Valamikor a hét közepe felé, az egyik hajnalon, amikor hat órakerék összejött az emeleti kápolnában, s elhelyezkedett pokrócokkal felpolcolt sámliján, Teréz anya egyik levele jutott eszébe. A múlt hónapban egy kortárs költő legújabb kötetéről kellett recenziót írnia a helyi lapban, s annak egyik ciklusa, az „India” hívta fel a figyelmét erre az apró termetű, törékenynek ható, mégis ellenállhatatlan erejű asszonyra. Ekkor szerezte be magának a Teréz anya személyes írásait tartalmazó könyvet, amely óriási hatással volt rá. Most eszmélt csak rá, hogy valószínűleg ennek a már több mint tíz éve halott nőnek a hatására jött el erre a lelkigyakorlatra gyógyulni. Miklós nem volt hívő, legalábbis ezt szerette mondani magáról. Nem járt templomba, nem tartotta az egyházi előírásokat, nem imádkozott. Egyszerűen nem foglalkozott ezzel a dologgal, most is inkább csak a kíváncsiság és valami végtelen mélyről jövő fáradtság űzte őt ide ebbe a kis rongyos faluba a Mecsek lábaihoz.

„Annyi ellentmondás van a lelkemben. — Olyan mély vágy Isten után — olyan mély, hogy már fáj — állandó szenvedés — és Istennek még sincs rám szüksége — visszautasít — üres vagyok — nincs hitem — nincs szeretetem — nincs lelkesedésem.”

Döbbenetes eltökéltség és hűség kell ötven éven keresztül cipelni a saját ürességünk súlyát! Ez az albán nő ezt tette. Miklósnak eszébe

jutott saját nevetségés kis élete, kicsinyes szokásai, felszínes barátságai, gyermekded babonái. Rettenetesen szégyellte magát. Nem hogy ötven évet, még egy nyamvadt hetet sem bír ki!

Próbált először a körülötte lévő egyes hangokra, zajokra, apró neszekre figyelni. Nem könnyű. Az ember olyan zajos belülről, s Miklósban úgy kavarogtak még az otthoni gondolatok, hogy állandóan elkalandozott. Ilyenkor újra megpróbált visszatérni az észlelésbe, de aztán néhány perc elteltével megint azon kapta magát, hogy máshol jár. Pedig amikor egy kis időre sikerült kikapcsolnia minden mást, már meghallott ezt-azt. Az is érdekes tapasztalat volt, hogy milyen sokfajta hang van körülöttünk, s hallásunk hogyan finomodik a távoli erős zajtól az egyre közelebbi apró neszek felé. Ha le kellene rajzolni ezt, mint egy térképet, akkor egy mindinkább szűkülő kört rajzolna, amely nemcsak egyre kisebb lenne, hanem egyre sűrűbb is. Le is rajzolta. Papírján néhány apró, fekete jel mutatta az észlelés sikereinek nyomait. Egy hét múlva már tele volt a papír különféle ábrákkal, vonalakkal, karikákkal, egymásba nyíló halmazokkal. Középen pedig a napok előrehaladtával egyre vastkosabb lett az „én”-t ábrázoló pont. Miklós a talpánál szerzett tapasztalatát, a jelenlétre való figyelés mesterségét igyekezett az ülések alkalmával a különféle hangok felfedezésére is átvinni. Ez akkor válhatott volna érdekessé, ha már a saját magában lévő hangokat is el tudta volna választani a testétől. Ebben azonban egyelőre megakadályozta őt a combjában lévő fájdalom.

— Most áttérünk testünk észlelésére — hallotta a kis öreg szelíd hangját. — Hogyan érezzük saját testünket?

Miklós görcsösen próbálta követni az egymás után sorjázó furcsa utasításokat. A páter hosszabb-rövidebb szüneteket tartva, a következő feladatokat adta a tizenöt, teljes csendben s csukott szemmel szemlélődő lelkigyakorlatozónak.

— Figyeljük arra, hogyan érintkezik lábunk a talajjal! Mit érzünk a térdünkénél? Hogyan érezzük a combunkat? Figyeljük, ahogy a súlyunk a székre, sámlira nehezedik! Menjünk tovább a felsőtestre! Fordítsuk figyelmünket a fejünk, az arcunk észlelésére! Időzzünk el a karjainknál! Előbb a bal, majd a jobb karunknál! Érezzünk meg összekulcsolt kezeinkhez!

Itt hosszabb szünetet tartott. Miklósban pattanásig feszült a türelmetlenség. Alig-alig tudta követni az utasításokat, gondolatai állandóan szertefutottak, mint egy csikós nélküli ménes a Hortobágyon. Alig várta, hogy vége legyen az ülésnek, amikor a kis öreg váratlanul folytatta.

— Amennyiben sikerült megérkeznünk a kezünkhöz, fordítsuk most a figyelmünket a légzésre! Lélegezzünk az orrunkon keresztül, de ne befolyásoljuk azt. Nincs jelentősége, hogy a légzés nyugodt, vagy kapkodó.

Szünet, aztán folytatta.

— A levegő ki- és beáramlik az orrnyílásainkon. Próbáljuk meg ezt az áramlást érzékelni az orrüreg belső falán! Nem kell sok levegőt beszívni, csak jobban fülelni, hogy pontosabban tudjunk észlelni. A beáramló levegő kicsit hűvösebb, a kiáramló kicsit melegebb.

Itt mintha valamit egy pillanatra megérzett volna, de az ezen való örömködés máris kizökkentette, s nehezen talált újra vissza. A kis jezsuita folytatta:

— Kövessük a levegő útját! Egy darabig még fölfele vezet, majd valahol a két szem között fordul hátrafelé. Érezzük ezt? Tudjuk követni? Az sem baj, ha elvesztjük a fonalat, vagy ha semmit sem észlelünk ezeken a helyeken, hiszen nem ez a lényeg, hanem az, hogy megtanuljunk odafigyelni. Milliméterről milliméterre kövessük a levegő útját tovább a légutakon! A levegő lefelé fordul, és hátulról lassan eléri a szájüreget. Itt már nagyobb lesz a belső tér és ismerősebb is.

— Tényleg! — gondolta Miklós. — Érzem.

— A levegő most a garaton és a gégefőn át a légcsőben halad tovább, egészen a hörgőkig. A levegő a hörgőkön keresztül oszlik szét a tüdőben. Hogyan érzem a tüdőmben a levegő szétáramlását? Érzem-e, ahogy tágul a tüdőm a levegő beáramlásától? Ha ez megvan, akkor most irányítsuk figyelmünket a bordákra! A bordák a lélegzettel együtt mozognak.

Ahogy Miklós felfedezte a bordáit, ezzel párhuzamosan elvesztette a lábát. Egész pontosan a lábában hasogató fájást. Egyszerűen megfélekezett róla. Ilyen lehet az, amikor a keleti jógik kikapcsolják a fájdalomérzetüket, s különféle megdöbrentő dolgokat művelnek a testükkel.

— A rekeszizom alulról lezárja a mellkasüreget és egyben, mint egy motor, szabályozza a légzést felfelé és lefelé való mozgásával. Érzékelem ezt a működést? Most próbáljuk meg figyelmünket még lejjebb irányítani, egészen a hasüreg közepe felé, és próbáljuk meg érezni, ahogy a lélegzés a hasat előre nyomja, és ahogy a has aztán újra visszahúzódik!

Miklós teljesen elvesztette időérzékét. A kis öreg által irányított figyelem teljesen kikapcsolta őt a világból. Csak később, amikor „visszajöttek” a szemlélődésből, döbrent rá erre a tényre. Nagyszerű érzés volt. Alig várta, hogy a megosztásban beszámolhasson róla.

Másnap aztán kezdődött előlről minden. Fájdalom, gondolatok áradata, kétely és elkeseredettség. Mintha semmi sem történt volna előtte. Miklós nem értette a helyzetet. Azt hitte, hogy mostantól egyre jobb és jobb lesz minden alkalom, ehelyett a teljes kiszolgáltatottsággal való szembesülés érzésével kellett megbirkóznia. Soha nem gondolta volna, hogy ilyen gyenge. Nem volt jó érzés. Fáradt volt és teljesen enervált. A kérdés, hogy mit keres ő itt, kíméletlenül gyötörte. Azt a kis sávot bámulta mereven maga fölött, amely a fák között az égből látszott. A fölötte némán úszó bárányszerű felhők formáit figyelgette, mint gyermekkorában nagyapja kertjében. A felhők,

mint valami lomha tengeri lények úsztak el a szeme előtt, némán változtatgatva alakjukat, méretüket. Minden pillanatban más képet mutattak, nem győzött betelni velük. A háttérben hallotta, ahogy nagyapja metszőollója félelmetes precízséggel kattogva metszi tökéletesre a gyümölcsfákat. Mindig úgy gondolta, hogy a kertész valahogy teremt. Ha az Istent kellene definiálnia, kizárólag kertész-nadrágban lenne képes elképzelni, ahogy a fák között tüsténkedik.

Este a kis öreg, mintha megérezte volna, hogy milyen gondolatok foglalkoztatták őt délután, a mise prédikációjában, a kertről és Istenről kezdett beszélni.

— A kert nem tűri a rohanást. A kert állandó, ahol mindennek megvan a maga helye és ideje. Egy állapot. Az ember kizárólag itt találkozhat önmagával és az Istennel. Az ember, ha a kertben jár, soha nem rohan, mint az utcán, hanem szemlélődik, elücsörög a diófa alatt, gyomlál. Legfőbbképpen magában, a lelkében. A kert a nagyvárosi ember létformájának oppozíciója. A kert a legteljesebb életmetafora, ahol jelen van a sarjadás, a kibomlás, a növekedés, a gyümölcserés, a hervadás és az elenyészás, azaz az isteni creatio által megszabott rend. A városi ember csak mítoszokból ismeri a paradicsomkert tökéletességét, teljességét, hiszen azt soha meg nem tapasztalta. Számára csak kertváros létezik, és kertmozi, télikert, fűvészkert, zöldségeskert, s csupa hasonlóan „hasznos” mûléletforma. Legjobb esetben virágot nevel az erkélyen, de azt már nem tudja, hogy a cserepes virág, a kert hiánya, a legszánalmasabb kerttelenség nyomora. A „legfőbb kertész” látja ezt, és siratja az édenkertjét vesztett embert. Mert a kert harmónia. S mivé lesz az ember harmónia nélkül?

Miklós döbbenet hallgatta. Ezen az estén nem tudott aludni. Csak hánykolódott az ágyában, s a jezsuita szavait forgatta az agyában.

— Most próbáljuk meg a kiáramló levegőt irányítani. Ehhez először meg kell próbálni beleérezni magunkat a tenyerünk közepébe! Ez nagyon fontos, mert a tenyér az egyik legfőbb erőközpontja az emberi testnek. Az egymás felé fordított két tenyérben áramló erő így nem kifelé hat, hanem egy belső erőáramlatba kerül, s ezáltal sokkal szervesedettebbek lehetünk! Nem véletlen, hogy a keresztények már a legelső időktől fogva összekulcsolták a kezeiket imádkozás közben.

A kis jezsuita csak mondta, mondta, Miklós pedig az első pillanattól kezdve valami eddig sohasem tapasztalt égető forróságot érzett a tenyere közepén.

— Próbáljuk meg észlelni a két összefordított tenyérünk közepontját! Mintha arra figyelnék, hogy mit érzünk ott. Ez nagyon lényeges pillanat, hiszen eddig magunkra figyeltünk, aztán egy belső utat követtünk és most egyetlen pontra igyekszünk irányítani figyelmünket! Segíthetünk magunkon például azzal, hogy egy pillanatra az egyik ujjunkkal megérintjük a másik tenyérünknek a közepét, aztán újra megpróbáljuk érezni azt. Sokkal jobban fog menni. Ha megint elveszítjük, megpróbálunk visszatérni oda újra! Ha

pedig mindkét kezünket vállmagasságba felemeljük, úgy, hogy egymás felé fordulnak a tenyereink, akkor még erősebben tapasztalhatjuk meg annak erőközpontját. Ha elfáradunk, letehetjük a kezünket és aztán kezdetjük megint előlről!

Ez új volt és megmagyarázhatatlan. Miklós megérezett valami benne rejlő, de tőle független erőt, amely megijesztette. A nap végén kirohant az ő kis völgyébe, s csak feküdt ott hanyatt a fűben az eget bámulva. Úgy helyezkedett el, hogy a feje éppen egy fénysugárba érjen. Ettől hunyorognia kellett, s a szemét csak összehúzza tudta nyitva tartani. Ez volt a legjobb. A formák elmosódtak, a fák, a bokrok elvesztették határozott körvonalait, színes, fényes vonalakká folytak össze, amelyek állandóan változtak attól függően, hogy milyen erővel hunyorgott. Gyermekkori játékára, a kaleidoszkópra emlékeztette az élmény. A kis színes üvegdarabkák játéka a papírhengerben hosszú percekre lekötötte örökmozgó fantáziáját. Mesebeli lények sokaságát vizionálta a kialakult, csillogó alakzatok mögé, mint most itt a fűben a szemébe vágó napfény által rajzolt figurákat. Szempillái úgy játszottak a napsugárral, mintha valami foghíjas redőny lett volna egy öreg ház ablakán.

Ha egészen elkeskenyítette a szemét, s csak a kék eget bámulta, akkor mintha valamiféle apró élőlények úszkálását is látta volna szemgolyóján. Egyfelől rémisztő volt, másfelől soha nem tapasztalt, egyedi érzés, mint amikor a kutató tudós a mikroszkóp lencséje alatt szenzációs felfedezést tesz. Ki tudja, hány mikrobányi élet tenyészik rajtunk, bennünk?! Belőlünk, velünk élnek, nélkülnk nem létezhetnek. Szimbiózisban élnek velünk.

A hetedik napon hajnalban kelt fel, s egyenesen a kis tóhoz bandukolt. Éles volt a levegő, kicsit megborzongott, ahogy kilépett a kapun, de nem fordult vissza pulóverért, hanem ment tovább. Jól esett neki a gyaloglás. A talpa alatt csikorogtak a kavicsok. Ezt hallgatta, erre figyelt. A tó partján leült egy kidőlt rönkre és a vízfelszínen kergetőző vízimolnárkákat nézte. Olyanok voltak, mint valami műjégtáncosok. Hangtalanul siklottak a vízen, s apró „korcsolyáikkal” felszántották a nyugodt tófelszínt. Csak egy-egy kis sebet ejtettek a tavon, amelyek gyorsan behegedtek. Eszébe jutott, amikor Gizi tavaly nyáron elhagyta őt. Akkor úgy érezte, belehal. Aztán teltek a hónapok, s a seb tökéletesen behegedt. Az emberek hajlamosak túlértékelni saját dolgaikat, sőt saját személyük jelentőségét is. Miklós egészen mostanáig meg volt győződve róla, hogy ő különleges, nem a plebsz tagja. Szellemesebb, intelligensebb az átlagnál, aki nem szorul rá más tanácsaira, segítségére. Most itt ezeket a kis állatkákat figyelgetve azonban rájött, hogy ugyanolyan szánnalmasan és feleslegesen karcolja az életet, mint ezek itt a tófelszínt. Egy pillanatra látszik, aztán teljesen visszasimul minden az eredeti állapotába. Nem vagyunk pótolhatatlanok. Talán ennek a felismerése vezette Teréz anyát is, aki bár rettentően szenvedett a ma-

gánytól, a szeretetlenségtől, mégsem magával foglalkozott, hanem mindvégig másokkal.

Eszébe jutottak a jezsuita szavai is. A szemlélődésben az ember eljuthat arra az állapotra, hogy teljesen képes legyen átadni magát az Istennek.

A vonat szépen gondozott udvarok, gyümölcsösök mellett húzott el. Miklós meredten bámulta őket. A körülötte folyó beszélgetésből semmit sem hallott. Nagyapja kertjének képe merült fel benne, s mérhetetlen vágyat érzett arra, hogy kimenjen oda. Évek óta nem járt már ott. Mióta nagyapja váratlanul meghalt, a kert tulajdonképpen gazdátlanul vadult el, több száz kilométernyire az ő városától, az ország másik felében. Egyszerűen nem volt ereje szembeszólni a nagyapját túlélő természettel, tárgyakkal.

Azon gondolkodott, milyen fura, hogy az embert a saját tárgyai, ruhái, könyvei, háza, gyümölcsöskertje túléli! Igazságtalannak érezte. Le kellene rombolni minden épületet, el kellene égetni az összes tárgyat, ami valaha hozzánk tartozott. Így olyan, mintha a halál csak félmunkát végzett volna, mintha az itt maradt tárgyak még mindig a meghalt nevét rikoltoznák az élők fülébe, hogy emlékeztessék őket rájuk. Mennyivel egészségesebb volt az ókori egyiptomiak világa, ahol a fáraóval együtt eltemették a szolgálait, feleségeit, ékszereit, fegyvereit, sőt még élelmet is tettek mellé. Ez tiszta ügy. Nem úgy, mint nálunk, ahol az egyetlen ruhán kívül, amit a halottra adnak, minden más a rokonokra marad. Úgy hordják szanaszét, ahogy éppen nem szégyellik. Megy a marakodás.

Nagyapja kertje is erre a sorsra jutott. Egy darabig minden rokon igényt tartott rá, ment a pereskedés, aztán rájöttek, hogy sok munkával jár, messze is van, hát őrre hagyták. Ő pedig titkon nagyon örült neki, de egyetlen egyszer sem tudta rávenni magát, hogy kimenjen oda. Egyszerűen nem tudott szembeszólni azzal az átkozott kerttel. Pedig a nagyapja és a kert volt a mindene. Már gyermekként, ha csak tehetett, ott sündörgött az élére vasalt nadrágban és fehér ingben gyomláló öreg mellett, aki még kilencven évesen is maga gondozta a földjét. Szikár, göcsörtös kezeiről képtelen volt levenni a szemét. Olyan vaskosak voltak az ujjai, hogy nem tudta összefűzni őket. Egyszerűen nem csúsztak egymásba. Gyerekként a világ legerősebb és legkedvesebb emberének gondolta őt, aki nyolcvan körül még versenyt futott vele, lecsúszott a kedvéért az óriás csúszdán a debreceni strandon, s aki átutazta érte a fél országot vonattal, hogy elvigye magához a nyári szünetben a kertbe. Miatta szerette meg a vonatokat is. Nagyapja vasutas volt egész életében, s olyan szeretettel beszélni a vonatokról, a sínek-ről, az utazásról senki sem tudott, mint ő. Kifogyhatatlan volt a történetekből, pedig egész életét egy szerelvényen töltötte.

Amikor meghalt, már vagy harminc éve nyugdíjas volt. Ez alatt az idő alatt csak a kertjével foglalkozott, meg vele, Miklóssal, egyet-

len unokájával. A kapocs közöttük több volt, mint egyszerű családi kötelék. A legmélyebb emberi érzés volt, amit valaha megtapasztalt. Rettentően fájt, amikor az öreg finoman erezett arcát utoljára láthatta a temetés előtt, a felnyitott koporsóban. Szép volt. Olyan érzése volt, mintha elvették volna tőle.

Soha többé nem tudott kimenni abba a kertbe. Most azonban le szállt a vonatról, leadta legújabb cikkét a szerkesztőségben és egy hét fizetés nélküli szabadságra ment. Már másnap reggel ott babrált a falusi ház nagy zöld vaskapuján a régi kulccsal. Egy szemernyi kétség sem volt benne, hogy eljött az ideje a „szembesítésnek”. Amióta hazament a lelkigyakorlatról, egyfolytában érezte, hogy valami motoszkál benne, de képtelen volt rájönni, hogy mi az. Csak ott, a vonaton, amikor meglátta a gondozott kerteket, tudta, hogy nagyapja kertje hívogatja már egy ideje. Tizenkét év telt el nagyapja halála óta, s most járt itt azóta először.

Első útja nem a házba, hanem egyenesen a kertbe, a gyümölcsfákhoz vezetett. A fák még éltek. A gaz már jócskán a törzsüket nyaldosta, s az egykor egészséges ízléssel metszett formájukat már régen elvesztették, de még éltek. Gyümölcsöket hoztak, tették a dolgukat.

Miklós leakasztotta a közeli fészerből a sarlót, s csak úgy, abban a ruhában, amiben volt, tempósan csapkodni kezdte a nagyra nőtt fűvet a fák alatt. Kezében jól állt a sarló, a tizenkét évnyi szünet nem homályosította el a begyakorlott mozdulatok pontosságát, precizitását. Nagyapja a kaszálást és a sarlózást nagyon komolyan vette. Tőle is elvárta, hogy minden mozdulata a lehető legtökéletesebb legyen.

Szótlanul dolgozott vagy fél órán át. Teste, lelke teljesen kiüresedett. Észre sem vette, hogy egész idő alatt nem gondolt semmire. Mintha nem is létezett volna körülötte semmi, csak a kert, a feladat. Olyan volt az egész, mint valami nagy gyónás. A gyomok, a gazok derékba törve feküdtek el a lábai előtt, s már kezdtek előbukkanni a fáról lehullott, félig megrohadt gyümölcsök is a földön. Erjedő, édeskés illat ütötte meg az orrát. Összefutott a nyál a szájában. Inge testére izzadt, fizikai munkától elszokott tenyerét feltörte a sarló rücskös, kemény fanyele. Megtisztító, mélyről jövő érzések kerítették hatalmukba.

Csak néhány percre állt meg, hogy kifújja magát, aztán újra nekilendítette a boldog szerszámot a csalánosnak. Egész nap dolgozott. Nem evett és nem ivott semmit, de ez most fel sem tűnt neki. Levágta a gazt, megmetszette a fákat, s mire szürkülni kezdett, befejezte még a gereblyézést is.

A gyümölcsös gyógyultan állt előtte, s ő gyógyultan állt a kert előtt. Néhány percig nézték egymást, aztán Miklós a fészerhez ment, összeszedett néhány megfelelő deszkát, s egy fa sámlit készített magának.

Poetica versus historica

A Szent Ignác Szakkollégium XX. Szimpóziuma után Kiss Ulrichnak

*Ahogy a haszidizmus egy kis szobából
kirepül a roppant hegyek magányába,
hogy megtalálja önmagát, úgy a líra is:
visszatér és mozgalmat alapít,
friss szellemet pumpál az olvasók lelkébe.*

*Az intuíció a költészet kulisszái mögött lobog,
ahol a legfinomabb fűszerek, aromák
és parfümök illata puskaapor szagával keveredik.
Nem tehet róla a Jó, hogy szeretnie kell
a harcot, edződnie, fiatalodnia kell annak,
ki birtokba akarja venni Őt.*

*A történelem egyébként is véget ért,
vagy a titkos kövek óceánjaként még
meg sem született istenigazából,
hogy működni kezdjen. Ám vannak szelídek is,
akik csodákat látnak madarak magasában.
Az ő imáikban fog világra jönni
az igazi história — az elbeszélhetetlen.*

Magasság, mélység

*Jézus nem absztrakció.
Nem eszme, nem vallás: élet.
Mélybe taszítja vétkeinket,
s fönről a megváltást hozza el.
Ő zúzza porrá a kőtáblákat,
Hogy ne sajnáljuk magunktól a jót.
Elhordozza helyettiünk fájdalmainkat,
hogy véglegessé tegye a megigazulást,
egyetemessé a vér tisztító erejét,
időtlenne a szabadságot,
igazzá a megbánás emberét,
örökkévalóvá a hitet.
Csak ki nem kér, annak nem adatik,
kinek megadatott, attól nem vehetik el.
A táblák összetörnek — a Szó megmarad.*

BODNÁR DÁNIEL

Székelly Jánossal

Székelly János (1964) püspök, a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia (MKPK) cigánypasztorációért felelős referense. 1991-ben szentelik pappá. 1991 és 1993 között káplán Érsekvadkerten. 1993-tól 1996-ig a római Biblikus Intézetben tanul, ahol licenciátust szerez. 2006-tól az Esztergomi Hit-tudományi Főiskola rektora. 2007 novemberében XVI. Benedek pápa kinevezi az Esztergom-budapesti főegyházmegye segédpüspökévé. A közelmúltban jelent meg Cigány népismeret című könyve, az MKPK támogatásával.

Ön a cigányokkal kezdő papként került először kapcsolatba, Érsekvadkerten. Meny nyire sikerült elfogadtatnia velük magát?

Ez 1991-ben volt, a rendszerváltozás első évében. Érsekvadkerten akkor négyezren laktak, a cigányok száma körülbelül háromszáz volt. A cigány gyerekek sokáig nem mertek bejönni a templomba, mert az egyik előző plébános megtiltotta nekik. Hittanra sem jártak. Amikor elkezdtem bejárni az iskolába hittant tartani, gyakran vittem magammal a gitáromat is. A folyosókon próbáltam a cigány gyerekekkel ismerkedni. Hamar megtanultam a cigány himnuszt, néha a szünetben el is játszottuk. Idővel egy-két cigány gyerek bemerészkedett a hittanórára. Érdekes, hogy egyedül nem, csak kisebb csoportokban mertek jönni. Néhány hónap múlva kirándulást szerveztem nekik, elmentünk a diósjenői strandra. Legtöbbjük soha életében nem járt ilyen helyen, többüknek még fürdőruhája sem volt. Ócska kis gatyákat szedtek össze. Amikor bementünk a vízbe, az emberek közül többen kijöttek a medencéből, de ahogy a gyerekek kiabálni kezdtek, hogy így atya, meg úgy atya, akkor látták, hogy ez valami egyházi szervezés, és akkor már elnézően mosolyogtak. A gyerekek roppant lelkesen jöttek haza, végigénekelték az egész utat. Ahogy leszálltunk a buszról, hozzám lépett az egyik fiú, és kérte, látogassam meg őket este. A mise után fölmentem hozzájuk. Futótűzként terjedt a hír a cigánysoron, hogy itt van a pap. Sokan jöttek. A kicsi ház zsúfolásig megtelt, ünnepi beszédeket mondtak, hogy ilyen még nem történt, amióta a világ világ, hogy a pap eljött volna a cigányokhoz. Táncoltak, zenéltek a tiszteletemre. Ezt követően a gyerekek már a plébániára is eljöttek. Gyakran szándékosan egyedül hagytam őket. Soha semmi nem tűnt el. Örültek, hogy megbízom bennük, s igyekeztek megfelelni a bizalomnak. Később a felnőtteket is megszólítottam. Levetítettem nekik Zeffirelli Jézus-filmjének a diaképeit, meséltem az Evangéliumról. Óriási hatással volt rájuk, tátott szájjal hallgatták. A cigány emberek megnyíltak előttem, őszintén beszéltek még a vétkeikről is. Olyan szintű őszinteség meg természetesség jellemezte a beszédüket, ami nekünk nagyon szokatlan volt. Eljutottunk odáig, hogy hét házasságot templomban is megkötöttek, harminc-negyvenéves fejjel újra kimondták az igent. Volt egy kifejezetten a roma felnőtteknek szóló elsőáldozásunk. Ebben is húszan-harmincan vettek részt.

Az MKPK cigány-pasztorációért felelős püspökeként melyek a főbb feladatai?

Feladataink közé tartozik többek között az évente egy vagy két alkalommal megrendezett nagyobb katolikus-cigány találkozó megszervezése. Ezenkívül Egerben minden évben sor kerül egy cigány-pasztorációs konferenciára, továbbképzésre. Ezeken azok vesznek részt, akik aktívan dolgoznak ezen a területen, plébánosok, szerzetesek, s cigánytestvéreink közül is azok, akik tenni szeretnének a népükért. Ezek mellett sok egyéb tervünk is van. Szeretnénk, ha minden katolikus középiskolában — és természetesen más iskolákban is — a cigányságról tanulhatnának a diákok. Komoly hiányossága a magyar oktatásnak és egyáltalán, a közéletnek, hogy alig tudunk valamit a cigányságról, pedig több mint hatszáz éve itt élnek velünk, a legnagyobb kisebbségünk. Ennek ellenére sem a múltjukról, sem a vándorlásukról, a nyelvükről, a híres embereikről nem tudunk szinte semmit. Nagyon kevesen tudják például, hogy Bocskai István egyik hajdúkapitánya, Lippai Balázs cigány származású volt, de említhetem Charlie Chaplint vagy Elvis Presley-t is. A cigányság a magyar történelemnek is tevékeny résztvevője volt, részt vettek az 1848-as és az 1956-os magyar forradalomban és szabadságharcban is (számarányuk fölött magasan), a Corvin közben és másutt is, sokan az életüket adták a magyar szabadságért. 1990-ben, amikor Marosvásárhelyen a románok a magyarokat verték, a cigányok „Ne féljete, magyarok, megjöttek a cigányok” jelszóval jelentek meg. Sok mindent kellene tudnunk róluk, az iskolai végzettségükről, vagy arról, hogy döbbenetesen magas körükben a munkanélküliség. Ha többet tudnánk róluk, jobban is értenénk őket. A mi tervünk, hogy a közoktatásban az eddigieknél lényegesen nagyobb hangsúllyal szerepeljen a cigány népismeret, mint eddig. Szeretnénk elérni, ha azokban a templomokban, ahová járnak a cigányok, bekerülne Boldog Ceferinónak, a cigányok védőszentjének a képe, esetleg egy cigány zászló, hogy érezhessék a cigányok: itthon vannak, nem idegenek, nem vendégek. A templom az övék is, a kultúrájukkal, múltjukkal, nyelvükkel együtt fogadjuk el őket, szívesen. Nem olyan áron akarjuk befogadni őket, hogy fel kellene adniuk az identitásukat, nem asszimilálni szeretnénk a cigányságot, hanem tiszteletben tartva a gyökereiket. Vannak terveink azzal kapcsolatban is, hogy a közoktatásban, az egyházi iskolákban hogyan tudnánk őket jobban segíteni, tehetséggondozó programokkal, esetleg sajátosan, roma nemzetiségű iskolák működtetésével.

A magyar törvények tiltják a származás szerinti statisztikákat, például a közoktatásban. Ezért úgy kérdezem: a katolikus iskolák mennyire befogadják a cigány diákok irányába?

Nagyon eltérő a helyzet. Ahogyan ön is említette, Magyarországon tilos nyilvántartani, hogy ki milyen származású az iskolákban. A katolikus gimnáziumok, középiskolák jelentős része elit iskola, tehát a magasan képzett családok legjobban tanuló, jó magaviseletű gyerekei kerülnek be ezekbe az intézményekbe. Ilyen helyre természetes módon, normál felvétellel cigány gyerek nem nagyon tud bekerülni, de ha mégis, nem tud bent maradni, hiszen képtelen teljesíteni a feltételeket. Nem azért, mert tehetségtelen, hanem mert eleve súlyos hátrányokkal indul az otthoni szocializációja miatt.

Újabban vannak kísérletek arra, hogy kis segítséggel a tehetséges cigány gyerekek bekerülhessenek a katolikus iskolákba, nagy odafigyeléssel, mentor programok segítségével pedig bent is maradhasanak. A miskolci jezsuita Fényi Gyula Gimnáziumban például vannak cigány fiatalok, akiket Arlóból, egy kis faluból a Szent Ferenc Kis Nővérek felkészítettek, ők ajánlották be őket az iskolába. Ehhez rengeteg odafigyelés kell. A legtöbb katolikus iskolába azonban nagyon nehéz bekerülnie egy cigány diáknak. Nyilvánvaló ugyanakkor, nagy szükség lenne arra, hogy minél több katolikus iskola a küldetése részeként érezze azt, hogy lehetőségeihez képest befogadjon cigány gyerekeket. Emellett azonban több olyan katolikus iskola működik — és kifejezetten a legszegényebb, legjobban leszakadó, nagy számban romák lakta térségekben —, ahol megszűnt volna az oktatási intézmény, ha az egyház nem vállalja fel. A Borsod megyei Rakacaszenden például a görög katolikus egyház átvette az ottani iskolát, amelyben csak a görög katolikus papnak a gyerekei nem voltak cigányok. Most már pedig csak roma tanulók járnak oda, mert parókus, akinek saját gyerekei lennének, nincs a faluban. Az egyház egyre több ilyen jellegű iskolát vesz át. A Mária Iskolatestvérek Karcagon tették ezt. A görög katolikusok Szolnokon vettek át egy nagy iskolát, s ezt tervezik Miskolcon is. A ferencesek Bajnán működtetnek egy esti gimnáziumot, felnőttek számára. Ugyancsak nagyszerű kezdeményezés a budapesti VIII. kerületben a jezsuiták által működtetett Szeretet Iskolája, amely felnőtteket segít abban, hogy elvégezdhessék a nyolc osztályt. Vannak tehát ilyen típusú egyházi iskolák, amelyeket kifejezetten szegényeknek és cigányoknak hoztak létre. A cigány gyerekek húsz százaléka mindmáig nem végzi el a nyolc osztályt, és csak körülbelül tíz százalékuk jut el az érettségiig. Döbbenetesen nagy tehát a lemaradásuk, ezért az említett katolikus iskoláknak a sokszorosára lenne szükség a probléma valódi enyhítése érdekében.

A cigánykérdésben két szélsőséges vélemény fogalmazódik meg legtöbbször: az egyik cigánybűnözésről beszél, azt sugallva, hogy minden roma potenciális bűnöző, a másik pedig a rasszista magyar társadalomról beszél. Hogyan vélekedik ezekről?

Az a fogalom, hogy cigánybűnözés, alapvetően helytelen. Soha nem szabad kollektíve felelőssé tenni egy népet azért, amit egyes tagjai — akár számos tagja — elkövet. A cigányság körében létezik a csendes többség, akik próbálnak megélni, szinte a semmiből, kilátástalan körülmények között, de igyekeznek megkapaszkodni. Káros, negatív dolog megbélyegezni egy egész népcsoportot. Sokan élik meg fájdalommal, hogy csupán a rassz jegyeik alapján ítélik meg őket a többség. Egy fiatalember elmesélte, hogy gyerekkorától kezdve tapasztalta, ha bement egy üzletbe, rögtön ott állt a háta mögött két biztonsági őr, az iskolában is érezte az előítéletet. Rettenetes ezzel a bélyeggel élni, hogy te rossz vagy, veszélyes vagy. Ez a fiatalember annyi sebet kapott a nem cigányoktól, hogy felnőttkorba érve, úgy érezte, neki ebből gyógyulnia kellene. Ezt pedig csak nem cigányok tudják begyógyítani. Vidékről Budapestre került, albérletben élt, teljesen egyedül. Egy keresztény asszony fölfigyelt a

küszködésére, s tudta, hogy a fiú karácsonykor egyedül lesz. Ezért meghívta őt a családjához karácsonyra. A fiatalember nem akart hinni a fülének. Később felidézte, hogy amikor szenteste délutánján ott állt az ajtó előtt, hogy megnyomja a csengőt, izzadt, remegett, hogy tényleg szívesen fogadják-e, tud-e normálisan, késsel-villával enni, mit várnak tőle, valóban befogadják-e. S csodálatos élmény volt számára átélni, hogy az egész család, az asszony, a férje, a gyerkeik is nagy szeretettel fogadták. Ettől kezdve ez a cigány fiatalember szinte családtag lett ennél a keresztény családnál.

A vagyonbiztonság utóbbi évtizedekben tapasztalt romlásának jobb megértése érdekében fontos hangsúlyozni, hogy a rendszerváltozásig a magyarországi cigányság 85 százaléka dolgozott, a nem cigányoknál ez az arány 87 százalék volt. Szinte egyáltalán nem volt tehát különbség a két népcsoport között a foglalkoztatottságban. Nem arról van szó, hogy a cigányság nem akarna dolgozni, hasznos tevékenységet végezni. A rendszerváltásig a bányászatban, a nehéziparban, az építőiparban, útépitéseken, a mezőgazdaságban rengeteg cigány dolgozott. 1990-et követően azonban a cigányság túlnyomó többsége elvesztette a munkáját. Három évvel a rendszerváltozást követően már csak huszonnyolc százalékuk dolgozott, s a helyzet azóta sem javult. Ez a rendszerváltás nagy tragédiája. Sajnos vadkapitalista folyamatok indultak el Magyarországon, és a gátlástalan szabad versenyben a sebezhetőbb, gyengébb fél alulmaradt. Legnagyobb számban a cigányság munkahelye szűnt meg, és mivel többségük nem rendelkezik megfelelő iskolai végzettséggel, szinte lehetetlen, hogy visszakerüljenek a munkaerőpiacra. S itt szólni kell a közbiztonságról is. Szeretnék eloszlatni egy tévhitet. Minden ellenkező híreszteléssel szemben ugyanis a súlyos bűncselekmények száma csökkent, a közbiztonság pedig kis mértékben javult az elmúlt húsz évben. Ami ténylegesen romlott, az a vagyon elleni bűncselekmények számának növekedése, elsősorban Kelet-Magyarországon. Egyes falvakban, ha egy idősebb ember egyedül van, akkor borzalmas dolgokat élhet át. Előfordul, hogy a kertjéből minden termést elvisznek, a fákat kivágják, betörnek. Ez a helyzet valóban tarthatatlan, s hogy idáig fajult, abban a politika is felelős. Bizonyos erők a feszültség szítására játszottak. Sajnos vannak olyan rosszindulatú szellemi irányzatok — Magyarországon és külföldön egyaránt —, amelyek szeretnék szembeállítani a cigányságot és a magyarságot, s ezért sokat tesznek. A cigány értelmiséget is sokan ebbe az irányba próbálják terelni. Egyesek szeme előtt egy önálló, cigány autonóm terület létrehozása lebeg. Ez súlyos konfliktusokkal terhelt folyamat lenne, s a cigányság érdekeit sem szolgálná.

A cigánykérdésben példamutató egyébként a Szentszék 2005-ben kiadott dokumentuma a cigányság pasztorációjáról. Ahogyan az egyházi nyilatkozatokban hozzászokhattunk, nagyon őszinte hangú dokumentum ez, és nem kerüli meg a bűnözés kérdését sem. Úgy fogalmaz, hogy aki elbagatellizálja ezt a problémát, az igazából

nem a cigányság érdekét szolgálja. A cigányságnak is elemi érdeke, hogy erős közbiztonság legyen. Ha ez nincs, akkor a többségi társadalomnak az ellenérzése fokozatosan nő. Az államnak itt igen nagy a felelőssége, s ebben az elmúlt nyolc év kormányzatai sok mulasztást követtek el.

Abban mindenki egyetért, hogy a cigány-probléma kezelésében alapvető a szegénység felszámolása, a munkahelyteremtés és az iskoláztatás. Papíron hatalmas összegeket költöttek a cigányság életkörülményeinek javítására a rendszerváltozás óta. Látható eredmény még sincs. Ezek szerint ezek a pénzek elfolytak menetközben?

Nyilvánvaló, hogy a szociális helyzet javítása és az oktatás alapvetően fontos a cigányság társadalmi felemelkedésének érdekében, de hadd tegyek hozzá még valamit, ami talán a legfontosabb. II. János Pál pápa mondta azt egyszer, hogy minden igazi fejlődés az ember szívében kezdődik. Nem elsősorban strukturálisan, nem programokkal lehet valódi változásokat elérni, az igazi változás az, ha az ember mentalitása változik meg pozitívan, ha felelősséget érez önmaga és a családja iránt, ha a becsületesség, a tisztesség, az önzetlen szeretet természetessé válik számára. Ha egy ember belsőleg, lelkileg megújul, akkor kezd el a történelemben is az igazi fejlődés elindulni. Vagyis az alappont, ahol sok mindent el kellene kezdeni, az ember megszólítása és átalakítása. Abban segíteni, hogy valaki bensőleg fejlődjön, előre lépjen. A magyarországi cigányprogramok igen gyakran azért fulladtak kudarcba, mert nem volt ember, akire ráépítsék. Ahhoz, hogy egy program jól működjön, alapvetően fontos, hogy a programot készítő személy ismerje a helyi körülményeket, az ottani embereket, gondjaikat, bánatukat, örömeiket. Ezt pedig nem Budapesten kell kitalálni, hanem a kis falvakban, helyben. A Magyar Máltai Szeretetszolgálatnak van egy kiváló programja Tarnabodon, amely egy kis falu a Heves megyei Tarna-patak mentén, 850 lelket számlál, többségük roma. A máltaiak kezdetben megvettek egy egyszerű kis házat, s egy szociális munkásuk mindennap lejárt Tarnabodra, művelte a kertet, beszélgetett az emberekkel. Megismerte a falut, név szerint az embereket, tudta, hogy kik az uzsorások, kié a kocsmá, kik azok, akik szeretnének dolgozni, milyen végzettségük van. Ezek alapján a szociális munkás kigondolta, hogy mit lehetne csinálni. Mivel a munkába járás rendkívül nehéz és költséges volt, első lépésként vettek egy kisbuszt. Ezzel több mint húsz embernek tudtak munkahelyet szerezni, néhány hónap alatt. Második lépésként lecseréltették a villanyórákat, előrefizetési villanyórára. Az áramszolgáltató kötelessége, hogy ha a fogyasztót védett státuszba teszik át, akkor nekik ingyen felszerelje az új, előfizetési villanyórát. Ezáltal sok család eladósodottsága megszűnt. Megtanultak spórolni, így ugyanis előre láthatták, hogy körülbelül mennyibe kerül a számla. Harmadik lépésként létrehoztak egy kis elektromos hulladékszerelő-üzemet. Számítógépeket, tévéket, mobil-telefonokat gyűjtöttek össze a környéken, és ebből is mintegy húsz embernek tudnak munkát adni. A magyarországi cigányprogramokra költött összeg jelentős része elúszott, sokan — és főként nem cigányok — nagyszerűen megélték belőle: szakértők, tanácsadók, könyvírók. Ezért mondtam, hogy nagyon fontos, legyen helyben mindenütt ember, akire építve el lehet indítani egy programot. A katoli-

kus egyház, a történelmi egyházak, a helyi keresztény közösségek ebben az ügyben is rengeteget tehetnének, hiszen minden faluban ott van a plébános, a hitoktató, az egyházközségi tanács, a karitászcsoport, akik jól ismerik a helyi viszonyokat.

Örök vita az integráció-szegregáció kérdése. Mi erről a véleménye?

Az integráció kifejezés az asszimiláció és a szegregáció között egy középutat próbál megjelölni. Azt próbálja kifejezni, hogy a társadalomnak nem szabad, hogy célja legyen a szegregáció, vagy a teljes elkülönítés, kizárás, de nem lehet célja az asszimilálás sem. Vagyis nem olyan áron akarjuk a cigányságot beolvasztani a társadalomba, hogy minden gyökerét, múltját, kultúráját, szokását föl kelljen adnia. A rendszerváltás után egy pszichiáternő igen érdekes kutatást végzett, ugyanis sok cigány ember került pszichiátriára, ami addig nem volt jellemző a romákra. Az egyik ok nyilván az volt, hogy sokan elvesztették a munkájukat, és teljesen kilátástalan helyzetbe kerültek. A másik ok viszont meglepő volt: a különösen súlyos esetek szinte kizárólag olyan fiataloknál fordultak elő, akik a cigány gyökereiket teljesen elválták, tehát már nem is vallották magukat cigánynak, nem mentek vissza a cigánysorra, ahonnan származtak, keresztelőre, esküvőre, temetésre sem. Ők igyekeztek teljesen magyaroknak látszani, s valószínűleg emiatt hasonultak meg magukkal. Egy ember akkor lehet csak igazán boldog, erős, kiegyensúlyozott, ha vállalja a gyökereit, múltját, identitását, és ezekből a gyökerekből tud táplálkozni is. A katolikus egyház meggyőződése szerint a cigány identitást erősíteni kell, megtisztítani, segíteni. Nagyon fontos lenne a cigány fiatalokkal megismertetni a saját kultúrájukat, a nagy embereiket. A hiteles cigány identitás nem veszélyezteti a magyar identitást, nincs az ellen. A cigányság túlnyomó részének magyar az anyanyelve. A két identitás, a magyar és a cigány harmonikus egységet alkot bennük. Gyönyörűen fogalmazta ezt meg a kiváló cigány festőművész, Péli Tamás: a cigány homlokán kettős aranypánt van, a cigány öntudata és a magyar kultúrája, s egyikről sem vagyunk hajlandók lemondani. Nagyon fontos tehát a két identitást egybe tartani és erősíteni. Megismétlem: sajnos sokan vannak, akik nem ebbe az irányba munkálkodnak, ellentétet akarnak a kettő között szítani, s egy olyan cigány értelmiséget akarnak kinevelni, amely szinte gyűlöli a többségi társadalmat, azzal vádolva őket, hogy a cigányság minden problémájának az okai a magyarok. Pedig ez téves szemlélet. A múltunkban is rengeteg pozitív példája van a közös, harmonikus együttélésnek. 1476-ban Mátyás király a nagyszebeni cigányoknak adómentességet és külön kedvezményeket adott, mert a török elleni harcban megerősítették a várat és környékét. 1500-ban Temesvárotna cigányok ágyút öntöttek, szintén a török elleni harc jegyében. 1585-ben Kolozsvárotna házsongárdi temető megnyitásakor a város a fém-alkatrészeket, szegeket, árkapcsokat a cigány vajdától vette meg. Amikor a cigányság megfelelő megélhetése biztosítva volt, akkor jelentős problémák nem voltak a cigányság és a többség

kapcsolatában. Nagyon fontos látni azt is: európai szinten a cigányság helyzete Magyarországon a legjobbak között van. A cigány fiatalok közül nálunk járnak a legtöbben — két-három százaléknyan — egyetemre vagy főiskolára. Ez sehol Európában nincs így. Nálunk fordították le először az egész világon a Bibliát cigány — lovári — nyelvre. Magyarországon született meg először a cigány nyelven énekelt, hagyományos dallamokra írt szentmise. Rengeteg példája van annak, hogy Magyarország sokat tett a cigányság helyzetének jobbítása érdekében, s ha valaki elmegy Bulgáriába, Romániába, Franciaországba vagy Angliába, akkor sokkal rosszabb állapotokat talál. A múltban is a legszörnyűbb cigányüldözések nem Magyarországon voltak, hanem Angliában és Poroszországban.

Ez szépen és biztatóan hangzik, ugyanakkor az elmúlt években iszonyú tragédiák rendítették meg a cigányok és nem cigányok békés együttélését, s keltettek hatalmas feszültségeket.

Jézust meghatározta a szeretet, az irgalom, az igazságosság. Hogyan lehet a cigányok és nem cigányok közötti feszült viszony kezelésében szintézisbe hozni ezeket a fogalmakat?

Vannak-e előítéletek a nem cigány hívők körében a cigányok iránt?

Ezek a valóban tragikus események jelei annak, hogy a társadalmi feszültség növekszik a munkanélküliség és az óriási szegénység miatt. Mindenekelőtt pedig óriási szükség volna arra, hogy a vak indulatok helyett az emberiség, a szeretet, a segítőkészség megerősödjön cigányok és nem cigányok szívében egyaránt. Azt is hozzatenném azonban, hogy a cigánygyilkosság-sorozatban több gyanús részlet van. Az, hogy az elkövetők közül néhányat a rendőrség hosszú időn keresztül figyelt, de szinte pontosan azzal egy időben szüntették be a megfigyelést, amikor ők beszerezték a fegyvereket.

Ha ezeket az értékeket hitelesen éljük, akkor nincs közöttük ellentét. Az Úristenben az igazság és a szeretet egy. Ő végtelenül szeret minden embert, feltételek nélkül, nem azért, mert megérdemljük, hanem mert ő valóban végtelenül jó. Ez a szeretet azonban nem azt jelenti, hogy neki mindegy az, hogy mit teszek, tehát ez nem egy olcsó szeretet, ami azt mondja, mindegy, akármilyen vagy, elfogadlak, jó ez így, maradj benne a mocsárban. Isten szeretete életet adó, sarkalló, 'szurkáló' szeretet. Szeretné, ha az életem szebb lenne, kibontakozna. Ahogy Jézus mondja, azért jöttem, hogy életük legyen és bőségben legyen (Jn 10,10). Isten azt akarja, hogy tartsam meg az ő törvényeit, a helyes úton járjak, és így az életem egyre igazabb, szeretettel telibb legyen. Nem azért, mert erre neki van szüksége, éppen ellenkezőleg, a parancsolatok betartására nekünk van szükségünk. Az életem akkor lesz valóban boldog, ha ezen az úton járok. Nekünk is feltételek nélkül el kell fogadnunk a másikat, tisztelettel odafordulnunk a cigány ember felé, ugyanakkor segíteni, sarkallni őt a jobbik énjének az erősítésében.

Előfordul, régen is előfordult. Baszkföldön például hosszú ideig külön padot tettek be a templomba, a cigányok csak oda ülhettek. Most is megtörténik, ha egy cigány ember beül a misére, akkor a nem cigány kicsit odébb húzódik. Sajnos előfordulnak ilyen esetek. Nem ritkán papoknál is tapasztalható némi ellenállás. Sok esetben a cigány családok kérését, hogy keresztelje meg a gyermekét, a pap nem teljesíti. Az egyház szándékával, tanításával ez a fajta magatartás teljesen el-

lentétes. A katolikus egyház tanítása az, hogy a gyermekek keresztségének kapuját szélesre ki kell tární. Ha a szülő megígéri, hogy igyekszik a gyermekét kereszteni módon nevelni, akkor a papnak kötelessége megkeresztelni a gyermeket, ezenkívül több feltételt nem támaszthat. Nagyon fontos lenne tehát a papok részéről is a nyitottabb hozzáállás: éreztetni, hogy az egyház örül, ha a cigány testvérek jönnek a misére. A székesfehérvári egyházmegyében történt, hogy egy fiatal paptestvér a templomban a többi zászló mellé betett egy nagy cigány zászlót is. Addig a cigányok soha nem mentek vasárnap misére, de azóta minden vasárnap ott ül tíz-húsz cigány a zászló körül. Érzik, hogy őket szívesen fogadják, a pap örül nekik, emelt fővel jöhetnek, az ő kultúrájuknak, hagyományaiknak is helye van Krisztus nagy családjában. Egyébként erre is sok példa van. Szendrőládon több mint háromszáz cigány elvégezte a Cursillo Mozgalom lelkigyakorlatát. Közülük hetvenen-nyolcvanan valóban a vallásukat gyakorló hívők lettek. Eleinte néhányan kicsit meglepődve néztek rájuk a templomban. Ma már több cigány jár misére, mint nem cigány, és teljes az összhang közöttük. A Szent Erzsébet rózsája tavalyi kitüntetés, Soltész Mária is szendrőládi, negyven cigány gyerek keresztyánya.

Gyakran elhangzik a vád, hogy a katolikus egyház nem foglalkozik eleget a cigányokkal.

Ebben sajnos néha van igazság. Nagyon fontos lenne, hogy a pap, a hitoktató felkeresse a cigány családokat. A magam példájából tudom, hogy mennyire örülnek ők ennek. E tekintetben sokkal nagyobb bátorságra, nyitottságra lenne szükségünk. Spanyolországban az ottani cigányok mind katolikusok voltak, mostanra viszont a körülbelül egymillió cigánynak több mint a fele szektás lett. Ezt azzal indokolják, hogy a katolikus templom a spanyolok temploma, az nem a miénk, a gyülekezeti terem viszont, ahol énekelhetünk a magunk stílusában, ahol gyakran cigány az igehirdető, az a miénk. Fontos lenne az egyházunk cigány arcát megteremteni, hogy befogadóbbak, nyitottabbak legyünk.

Vannak-e olyan sajátosságok, melyeket csak a katolikus egyház tud nyújtani a cigányok helyzetének javítása érdekében?

Mindenekelőtt az, hogy a cigány ember szívéhez szólunk, és segítjük őket a hitben növekedni. Ahogy a magyar nép életében óriási kegyelem volt, hogy Szent István révén a keresztyénységgel találkoztunk, éppen így a cigányság esetében is óriási dolog lenne, ha jobban befogadnák Krisztust, tanítása meghatározóan része lenne az életszemléletüknek. Sokat tehet az egyház abban is, hogy a cigány ember átélhesse annak élményét, hogy befogadják őt egy közösségbe. Erre nagyon alkalmasak a plébániák. Az említett, Cursillo Mozgalom által szervezett lelkigyakorlatokon például sok cigány ember számára hatalmas élmény, hogy a nem cigányok — köztük egyetemi tanárok, vállalkozók — is teljesen egyenrangú félként viselkednek velük. Ugyanilyen nagy áldás az, ha a pap őszinte barátságot köt a cigány emberekkel, amibe beletartozik az is, hogy segíti a cigányságot abban, hogy jobban tiszteltetben tartsa a többségi társadalom életkörülményeit, tulajdonát, nyugalmát.

Balog Zoltán, társadalmi felzárkózásért felelős államtitkár nyilatkozta a közelmúltban, hogy ha a cigányság ügyét nem a keresztény értékek alapján vállaljuk fel, akkor mások, más szempontok szerint fogják azt felvállalni, de az nem a felebaráti szeretet útján halad majd. Miként vélekedik erről?

Egyetértek államtitkár úrral: ez Magyarország egyik nagy sorskérdése, és ha nem sikerül tíz-húsz éven belül megfelelő módon kezelni, ha egyesek továbbra is arra törekcszenek, hogy szembeállítsák a cigányságot a többséggel, akkor a feszültségek növekedni fognak, és félő, hogy egy idő után kezelhetetlenné válnak. A keresztény értékek alapján történő problémakezelés pedig jelenti mindekelőtt a belső megújulást, az igazi, lélekből fakadó emberi fejlődést. Fontos az oktatás, a munka, az integráció pozitív megvalósulása, a másikat kölcsönösen tiszteletben tartó közös együttélés. Az integráció lényege nem a jogszabályokkal kikényszerített keverése az embereknek, hanem elsősorban társadalmi bizalom. Magyarországon azért sem működött ez jól, mert ahhoz, hogy ez létrejöjjön, bizalomkeltő emberek kelljenek mindkét oldalon. Az elmúlt időszakban viszont sokszor hiteltelen emberek képviselték a cigányság és a többségi társadalom ügyét is, feláldozva ezt az ügyet saját céljaik érdekében. Szép példák is vannak arra, hogy a keresztény lelkület képes csitítani az indulatokat. Két-három évvel ezelőtt egy cigánypasztorációs összejövetelen megjelentek a Magyar Gárdisták. Az egyik cigányvezető, jól megtermett, vidám ember odament az egyik gárdistához, s megkérdezte tőle, hogy téged is anya szült? A gárdista meglepődött ezen, de hát mondta, hogy igen. Azt mondja erre a cigányember, hát engem is, nekem is van édesanyám. Akkor mi tulajdonképpen testvérek vagyunk, mondta, és megölelte a gárdistát. Beszélgetni kezdtek, és a végén a gárdista beállt a cigányok közé táncolni. Egy másik esetben a Magyar Gárda felvonult az egyik faluba, a rendteremtés céljával, félelmet keltve. Fölsorakoztak a cigányok is. Megjelent a rendőrség közepén elválasztva egymástól a két ellenséges tábor. Ekkor egy cigány előlépett, s elkezdte mondani a Miatyánkot, aztán elénekelték együtt a magyar Himnuszt, majd a cigány himnuszt is. Utána pedig azt mondta: most szépen menjünk haza. Mindenki hazament, semmiféle atrocitás nem történt.

A VIGILIA KIADÓ AJÁNLATA

<i>Leo Maasburg: Teréz Anya. Csodálatos történetek</i>	3.200,-
<i>Sylvie Robert: Isten útjai Loyolai Szent Ignáccal</i>	2.700,-
<i>Lukács László: Az Ige asztalánál</i>	2.900,-
<i>Walter Kasper – Daniel Deckers: A hit szívverése</i>	3.200,-
<i>Thomas Merton: Párbeszéd a Csönddel. Imák és rajzok</i>	2.900,-
<i>Teréz Anya: Jöjj, légy a világosságom!</i>	3.200,-
<i>J. B. Metz: Memoria passionis</i>	2.700,-

*A kiadványok megvásárolhatók vagy megrendelhetők
a Vigilia Kiadóhivatalban:*

1052 Budapest, Piarista köz 1. IV. em. 420.

Telefon: 317-7246; 486-4443; Fax: 486-4444; E-mail: vigilia@vigilia.hu

Isten bolondsága és erőtlensége

TÓTH SÁRA

Töprengés az Ádám almái című filmről

1967-ben született. 1990-ben végzett az ELTE BTK angol–spanyol szakán. Doktori disszertációjának témája Northrop Frye volt. Jelenleg a Károli Gáspár Református Egyetemen az angol és a vallástudomány szakon tanít. Legutóbbi írását 2009. 12. számunkban közzöltük.

¹Franz Kafka:
Az én cellám – az én váram. (Ford. Halasi Zoltán.) Európa, Budapest, 1989, 41.

„Az Isten bolondsága bölcsebb az embereknél” — olvasom az Újszövetségben, „és az Isten erőtelensége erősebb az embereknél”. De ha ember vagyok, akkor egyetlen viszonyrendszerem emberi, az emberi ráció, az emberi kultúra alakította ki és örököltette rám. Az embervilág koordinátái között mihez tudok akkor viszonyítani? Ezen a szinten bölcsesség csak egyféle van, ami pedig ezzel szembeszáll, az bolondság. Erő egyféle van. Az erő az erő. Az erőtlenség ennek ellentéte. Kell lennie egy másik nézőpontnak, az isteninek, csak ebből a nézőpontból jelenthető ki, hogy az Isten bolondsága „csak” az emberi bölcsesség oldaláról bolondság. Az isteni szemszögből bölcsesség. És az erőtlenség ebből a szempontból erő. De megadathat-e nekem, hogy ebből a perspektívából lássam a világot? Ahogy Kafka mondta: „a világ csak arról a pontról nézve látható jónak, ahonnet megalkották”.¹

Képzeliük el, hogy van egy istenfélő, jámbor barátunk, becsületes, nagycsaládos ember, vallási kötelezettségeiről soha meg nem feledkezik. Immár felnőtt gyermekeit istenfélelemben nevelte fel. Aztán egyszer csak azt halljuk, hogy barátunk üzlete csődbe ment és mindenét elvesztette. Majd megtudjuk, hogy gyermekei családi találkozóra igyekeztek egy mikrobuszban, és egy tömegbalesetben mind szörnyethaltak. Közben kiderül, hogy míg nem voltak otthon, kirabolták és kifosztották a házat. A következő hír úgy szól, hogy istenfélő barátunkat prosztatarákkal diagnosztizálták, nem sokkal utána pedig a felesége — aki nem bírta elviselni a csapásokat és a férje depresszióját — elhagyta.

Ki akar meglátogatni egy ilyen barátot? Beszélni szépen tudunk a szenvedésről, annak megváltó erejéről, de ekkora mértékű megfosztás ránk zuhan, fojtogat, elnémít, megszorogat. Szívünk mélyén tudjuk, nincsenek válaszaink. Mégis elmegyünk hozzá, mert rendes emberek vagyunk. Amolyan vallási kötelezettségből. Depresszió sújtotta, összeomlott férfit találunk. Kiábrándult, maradék erejével az Istent vádolja. Vele perel. Visszahőkölünk ettől a mélységtől. Ő beletaszított, mi bele sem merünk pillantani. Egyetlen fegyverünk maradt barátunk ellen. Mi kezdjük vádolni őt. — Bizonyára nem véletlenül történt. Titkos bűnt dédelgettél, barátom. Nem önzetlenül, hanem a jutalom reményében szolgáltad a Mindenhatót. Menj el pszichológushoz. Kezeltesd a depressziódat. Nem véletlenül lettél daganatos. Lehet itt valami nagyon mélyen eltemetett trauma. Satöbbi. — Ma-

gából kikelve, üvöltözve rúg ki barátunk a házából. Albérletéből, mert a házat már elárverezték. Öngyilkossággal fenyegetőzik.

Mégis, napok múltán, visszamegyünk. Megnézni, mire jutott. Mire jutott az Istennel. Ellenállhatatlanul vonz a személye, ha nem is tudatosan. Nem kevés forog kockán. Isten maga. Nem fogalmazzuk meg ezt így, de ha barátunk megtagadja őt, vége mindennek.

Üres albérletben találjuk. A lepukkant nappaliba árad a reggeli nap fénye. Barátunk ül, ül a kanapéján, sugárzik az arca. Rátűz a nap. De talán nem is a nap. Nagyon fura. Kicsit bárgyúnak tűnik. Vagy csak egyszerűen nem tudjuk szavakba önteni azt, ami körülveszi. Ami belőle árad. Mindenesetre különös, mély derűvel fogad. Elmondja, hogy elkezdett munkát keresni. Most pedig nem sokáig ér rá, mert kirándulni készül, hogy kiszellőztesse a fejét. De majd jöjjünk vissza csütörtökön, és vacsorázzunk együtt (bár csak alufóliába csomagolt sült krumplira tud meghívni). Hát mi történt veled, barátom? — bökjük ki. — Láttam Istent — mondja ő. — Nem tudom elmondani. De tudom, hogy ő jó. A világ is jó. Azóta öröm tölt el, bár nem múlt el a fájdalom. Gyertek. Nincs jobb étel a sültkrumplinál.

Embervilágunk koordinátái között barátunk nem igazán helyezhető el. Barátunk megbolondult. Teljesen hibbant. Ez a világ, a haláltáborai, a háborúival, jó? Ennek a világnak a teremtmője jó? Meg van váltva? Vajon mit látott barátunk?

Sokkoló egy ilyen baráttal, felebaráttal találkozni. Ivannak hívják, és ő a dán Anders Thomas Jensen 2005-ben bemutatott *Ádám almái* című filmjének főszereplője. Nálunk 2008-ban került a vásznakra, és néha még játsszák a művészmozik. Nehéz szabadulni tőle. Egyszerre vígjáték és példázat, teológiai szimbolika fekete humorral körítve.

Ivan falusi lelkész, aki börtöntöltelékeket rehabilitál eldugott kis gyülekezetében. Egy napon megérkezik hozzá Adam, az elvetemült skinhead, akinek első dolga, hogy a paplakban neki kiutalt puritán hálóban feltegye a falra Hitler arcképét. Ivan, a pap hisz a szeretetben, a szeretet erejében, bíz a változás lehetőségében. Úgy véli, mindenkinek kell az életben egy célkitűzés. Adam azt kapja feladatul, hogy a paplak kertjében álló almafát gondozza, és learatott gyümölcséből lepényt süssön. Azonban jönnek a kukacok és a hollók, és alig marad alma a fán. Adam kezét megégeti a rezsó. Ivan mindezt az ördög támadásának interpretálja. Adamot igencsak irritálja a pap Dosztojevskij bizonyos alakjaira emlékeztető szelíd, naivitása. Hát még, amikor kiderül, hogy a kisfia, akiről azt bizonygatta, hogy matekzseni, valójában tolokocsihoz kötött, nyáladzó nyomorék. Ugyanígy arról sem vesz tudomást Iván, hogy felesége öngyilkos lett, és arról sem, hogy gyermekkorában apja részéről súlyos abúzust szenvedett el ő is, a testvére is. Orvosa úgy magyarázza ezt, hogy Ivan nem volt képes feldolgozni az őt ért gyötrelmeket, ezért egy külön világot teremtett magának.

A kemény Adam harcba száll e szálnalmas önáltatás ellen. Ő lenne a realitás harcosa. A realitás jegyében elveri a papot, betöri az orrát. Avagy miért is harcol Adam? És ki ellen?

²Az *Elmondo* blogon
Mattheo Guillaume
(álnév) hivatkozik
számomra sokat jelentő
cikkében a film kapcsán
az ortodox misztika
é tapasztalatára: http://elmondo.blog.hu/2008/04/07/adam_almaj_1

Két nézőpont érvényesül a filmben, a „realitásé” és a hité. És hogy mennyire a „realitás” talaján áll a legtöbb magát hívőnek ismerő ember, bizonyítja az, hogy vallásos embereket és közösségeket megbotráncoltatott Ádám almáinak története. Ivant egyedül Adam szemével, száználmas önáltatónak tudták látni. A filmet pedig bántónak találták, a hívők kigúnyolásának. Pedig nem tesz mást ez a huszonegyedik századi Jób-parafrazis (Adam többször türelmetlenül felcsapja a szobájában elhelyezett Bibliát, s az mindig a Jób könyvének nyílik ki), mint a metafora sokkoló erejével tárja elénk, hogy a „reális” ember számára, az emberi bölcsesség talaján, a világ állapotának ismeretében a bibliai Jób istenélménye éppolyan bolondság, mint Ivan életszemlélete Adam szemében. Keresztény hitünk, az elvégzett megváltásba és a végző beteljesedésbe vetett hit nemkülönben bolondság. A hit szempontja rögzíthetetlen, az Istenbe és az ő jóságába vetett bizalom a világból magából nem levezethető. A hívő (a szent bolond?) látja a teremtetlen fényt,² és ez egészen más színben tünteti fel a többi dolgot is.

A film sok nézője, beleértve vallásos nézőit, nem akart vagy nem tudott szempontot váltani. Megmaradt Adam eredeti kiindulópontján. Márpedig a film csodája éppen az, hogy Adam fokozatosan átáll. Talán éppen azért tör könnyörtelenül a szent bolondra, mert az tudatlanul ellenállhatatlan vonzást gyakorol rá. Vagyis a film éppen a valóság mélyebb szintjére, a jó és a gonosz küzdelmének színterére helyezi magát. Adam a Jó ellen küzd, Ivan pedig minden erejével a Gonosz, az Adamban is lakozó gonosz ellen. S ez a gonosz éppen a reménytelen, sivár, Isten nélküli realitás kizárólagos nyomatásában mutatja meg ördögi arcát. Abban, hogy Adam éppen a Jób könyvében találja meg leggyilkosabb fegyverét, amikor nekiszegezi a papnak, hogy Isten voltaképpen nem is jó, hanem gonosz (hiszen ő küldte Jóbra a Sátánt).

Végző soron Isten jóságáért küzd tehát Ivan, életre-halálra. És ilyen törekény, ilyen erőtlén az Isten ereje. Ivanra bízva magát, és egy skinheadre. Kiteszi magát a kigúnyoltatásnak. Engedi, hogy jósága egy ember örült bizalmán álljék vagy bukjék. Krisztust kigúnyolták, csúfosan végezte. Volt és van, aki csak ezt látja. De nem látja az erőtlenségben rejlő erőt, és nem találkozik a „fokozhatatlan intimitású” feltámadással sem (Pilinszky). Ezt az intimitás villan fel az egyik utolsó jelenetben. A halálos betegségéből groteszk csoda révén meggyógyuló Ivant meglátogatja a kórházkertben Adam. Elviszi neki az elkészült almáslepenyt. Ivan feje fehér gézbe bugyolálva. Megtörik, esznek. Adam ott marad Ivannál, és segít a rehabilitáló szolgálatban. A teremtetlen fény beragyogja Adam világát, és más emberré lesz. Ahogyan Northrop Frye szerint a visszakapott javak, az új gyermekek, vagyis a *happy end* jelképes megfogalmazása annak a valaminek, amit Jób látott, és ami áldásosan hatott a körülötte élőkre, az őt követő nemzedékre.

Talán mégsem volt bolond Jób? Hiába tiltakozik a vallásos középosztály, ez nem eldönthető. A szemétdomb közepén egy ember vakarássza magát. Vagy bolond, vagy lát valamit, amit mi nem látunk, és tud valamit, amit mi nem tudunk.

ÚTKERESÉSEK ISTENHEZ, ÖNMAĞUNKHOZ, TESTVÉREINKHEZ

„Ó, ha Magyarországon,
Kerecsend falujában
Jöttél volna világra,
Akadnál jobb országra...(?)”

Történetünk közel tíz éve kezdődött egy nehéz helynek számító észak-magyarországi faluban, Kerecsenden. Egyházközségi képviselőtestületi választásra készült a falu. Akkoriban is egyházi munkahelyen dolgoztam, családi helyzetemhez és képességeimhez mérten erőmön felül. A jelölés időszakában eljött hozzánk egy öreg néni. Megkért, hogy jelöltessem magam. Mondtam: én többet már nem tudok vállalni, szó sem lehet róla. Ő se szó, se beszéd leült a nappaliban és elkezdett sírni.

— Ne tessék zsarolni — mondtam —, nem megy. Erre már nem vagyok képes.

— Mi lesz ezzel a faluval, ha minden tanult ember elhagyja? — sírta ő.

— Már hogy hagyná el? Van óvoda, iskola, orvos, jegyző, csupa tanult ember!

— Nem arra van szükség, az nem segít rajtunk! — keseregte.

Nem ment el, amíg meg nem ígértem: gondolkodom a dolgon...

Ma úgy vélem: egyetlen szócska kivételével tökéletesen igaza volt. Nem *csak* arra van szükség, *önmagában* az intézményes gondoskodás kevés.

Amikor fölállt az új képviselő-testület, a következő nehézségekkel találtuk szembe magunkat: Templomunk állapota lesújtó, mindenütt beázik, a tető és a földem szinte életveszélyes. A lakatlanul álló parókia úgyszintén. Csaknem húsz éve nincs saját papunk, a rotációban ellátott egyházi szolgálat ideje alatt a régi szokások, a régi közösség elmállott, szétporladt. Egyházközségi élet jóformán nincs, az egy Rózsafüzér Társulatot leszámítva. Fitalok egyáltalán nem, gyerekek a sajátjainkat leszámítva szintén nem járnak templomba. Már az ünnepi körmenetek kiállítása is jóformán a lehetetlenség határos. A község nagyszámú roma lakossága nem talál semmilyen lelki táplálékot magának szertartásainkon, ők — bár még kereszteltetnek, temettetnek — a templomi alkalmakon már semmilyen módon nem vesznek részt. Viszont nagy számban csatlakoznak a különféle gyülekezetekhez, hogy lelki hiányaikat betölthessék, amire a katolikus egyház nem volt képes, nem volt elég nyitott. A gyerekeket nem tudjuk elérni, megszólítani.

A magyar gyerekek csaknem mind Egerbe járnak iskolába, szétszórva a város intézményeibe, ezért még egymáshoz is kevés közük van. A roma és a magyar gyerekeknek pedig végképp semmiféle közük nincs egymáshoz: a cigánygyerekek mind a helyi iskolába járnak. Itt azonban a gyülekezetek nem tolerálják, ha mi is hitoktatással próbálkozunk... A megfogyatkozott, jórészt előregedett, megkeseredett templomi közösség a legkevésbé sem fogékony a nyitásra, befogadásra.

Miután a meghívást elfogadtuk, mi is Szent Ferenc módján, s ugyanazzal a tévedéssel, mint ő, láttunk munkához. Azt gondoltuk, ha a templom ügyét vesszük elsősorban kézbe, és sikerre visszük, a közös munka majd közösséget is terem. Az első gyűjtések, jótékonyasági színházak (Paul Claudel *Angyali üdvözlete* például Nagy-Kálózy Eszterrel, Blaskó Péterrel, Eperjes Károllyal) tényleg megmozgatták egy időre az állóvizet, de a felméréseken, a tervek elkészítésén túl nem juthattunk. Sem az egyházvezetés, sem a politikai környezet nem támogatta az ügyet, saját erőnk pedig kevés volt. Hiába volt a számtalan pályázat, s minden küzdelem, ima, böjt felajánlások. Úgy tűnik, Isten mást várt tőlünk.

Közvetlenül a választások előtt más egyházközséghez csatoltak bennünket filiaként, s kiváló plébánost kaptunk. Kiderült, hogy ő kivételesen érzékeny a gyerekek ügye iránt, és felmérve a nehézségeket, személyesen vette kézbe az iskolai hittan dolgát is.

Néhányan, akik fontosnak éreztük a gyerekközség építését, már korábban, 2001 nyarán próbálkoztunk az első tábormal. Ez az alkalom két faluval odébb, Egerszalókon volt, s még csak saját gyerekeink, s az ő baráti körük lelki igényeit próbálta kielégíteni. Azért is kezdtük persze kicsiben, mert nem volt még semmilyen tapasztalatunk, támogatásunk, és magunk is botladoztunk a megkezdni remélt úton. Ez a tábor igen jól sikerült, több pap barátunk is kiterjesztette rá lelki értelemben szerető gondoskodását, s a gyerekek kezdtek olyan közösséggé kovácsolódni, amire később igen sokat építhettünk.

A második nyárra a tári tábormal már olyanok is velünk jöttek, akiknek egyébként templomhoz, hithez csak érintőleg, vagy még úgy sem volt köze. És eljöttek az első cigánygyerekek is. Valójában ez az együttlét volt az alapozás ideje. Mi magunk is itt kezdtük el a közös rítusok, a közös rend kialakítását. Amikor kiszálltunk a tári ház udvarán, s a tizenhat gyerek húsz felé szaladt és harminc féle dolgot akart egyszerre, azt hittem, vége a világnak, soha nem leszünk képesek egymásra fi-

gyelni, közös rendet kialakítani. Sajnos a szomszédban volt egy bolt is, ami külön hatalmas csabérről bírt, és volt szekrénybe zárt televízió, aminek kulcsa az én zsebemben lapult. Hatalmas feladat volt együtt étkezni, rávenni a gyerekeket, hogy főtt ételt egyenek, s ne a boltba szökdösse- nek csipszezni, hogy kiránduljunk, s ne tévézzünk, hogy tábortüezzünk, s ne kártyázzunk a sarokban. Ekkor vezettük be az őrangyalos játékokat, s azt a szokást, hogy minden este tábortüzet gyújtunk, több beszélgető kört indítunk, mégpedig úgy, hogy meggyújtunk egy hatalmas gyertyát, s körbe adjuk. Mindig csak az beszél az adott tárgyról, akinél a gyertya van, a többiek hallgatják. Az első kör mindig a nap örömeiről, bánatairól szól.

Ennek a tábornak minden nehézsége ellenére is egy gyönyörű történet alapozta meg a lelkét. A szűkös helyen nehezen ment a berendezkedés. Egyszer csak megjelent egy néni, karján egy garnitúra hóféhér, ropogósra vasalt, csodás, hímzett ágyneművel. — Kedvesem, mondta —, azt hiszem, ebből hiányuk lehet —, s a karomra tette a huzatokat, lepedőt. Az egyik cigány kislánynak nem volt semmije, s csak egy pucér paplant tudtunk szerezni neki. A néni szeme láttára átadtam neki az ajándékot. A kicsi alig merte elvenni. A néni ke- gesimogatta, és elment. A kislány ámul- tan kérdezte: tényleg belefelelhetek én ebbe a gyönyörű ágyba majd? Tudja az a néni, hogy én fogom használni?

— Hát persze!

— És nem fél, hogy bepiszkolom?

— Akkor nem hozta volna!

— De hát nem is ismer engem az a néni! Miért szeret ennnyire?

Ez a szeretet lengte be végül az egész ott töltött időt, fölülírva a küzdelmeket, nehézségeket. Ezt éltük meg az éjfé- li pizsamás misén is, amit egy kiváló fiatal atya celebrált nekünk szeretetből, barátság- ból.

Az utolsó esti tábortűz után lefektettük a társaságot, s míg az egyik anyukatárs mesélt, kivilágítottuk mécsesekkel a templomhegy minden lépcsőjét, s magát a templomot is. Riadót fúj- tunk, és pizsamában masíroztunk búcsúmisére a gyönyörű régi templomocskába. A mise jó részét aztán a személyes imák, könyörgések tették ki szülőkért, testvérekért, szeretetért, megértésért.

Ez a lendület otthon is hetekig tartott. A gyerektársaság épült, bővült. Az adventi koszorú- kötés, a kántálás, a betlehemezés, a közös karácsonyi templomdíszítés mind csak használt az ügynek, meg a néhány közös túra is, amit össze tudtunk hozni. Atyánk, sportos ember lévén, sielt, szánkózott a gyerekekkel, a káplán úr olykor még moziba is elvitte őket.

Az egyik roma kislány az ezt követő tavaszon elsődöző lett. Erre évtizedek óta nem volt példa.

Ez számomra is meghatározó élmény volt. A fel- készülés utolsó szakaszában a gyerek betegségei, hiányzásai miatt az atyának segítségére volt szük- sége. Ki kellett hát mennem a telepre a kislányhoz, hogy pótoljuk a mulasztásokat. Együtt kellett en- nünk és innunk, meg kellett értenem, milyen fon- tos ez, mennyire elengedhetlen része a be- elfogadásnak. Le kellett győződnöm a teleptől való gyerekkori félelmeimet, rossz emlékeimet — az- óta nem volt okom ott járni —, le kellett győződnöm azt a belső ellenállást is, hogy magamnál eset- tebbektől elfogadjak bármit is. Nem is annyira a finnyasság, inkább valami rosszul értelmezett igaz- ságosság, tapintat okán. Rá kellett jönnöm: a leg- súlyosabb megbántás, megalázás lenne, ha nem fogadnám el vendégszeretetüket és hálájukat.

Ebben az időben fölfedeztünk néhány alapít- ványi pályázati lehetőséget. Ez fontos volt a tá- borok bővülése miatt is, hiszen a magyar család- dokból sem a jobb módúak engedték velünk eljönni csemetéiket, az pedig, hogy a cigány- gyerekektől komoly hozzájárulást kérjünk, az első pillanattól lehetetlen volt.

Sokat törtük a fejünket azon is, hogy ha a gye- rekek otthon nem kapnak megerősítést, előbb- utóbb kihuny a közös esti tüzek fénye a lelkükben, s néhány hét, hónap után újra kikopnak a temp- lomból. Az is világosnak tűnt, hogy direkt módon vallásos alkalmakra a szülők el se jönnének. Ez an- nál inkább igaz volt, mert a táborban is nagyon fi- noman és tapintatosan lehetett megtalálni azt a keskeny ösvényt, ami Istenhez vezet, minden pil- lanatban mérlegelve, mi az alkalmas forma, esz- köz, mennyi hasznos még, s mi lenne már sok. Sokkal inkább működött, segített a feltétlen elfo- gadás, a személyre szóló figyelem, a cselekvő sze- retet megtapasztalása, mint bármiféle tanítás.

Ebben az útkeresésben volt komoly segítségünk- re harmadik táborunkban egy kiváló cigány dia- kónus Tiszaörsön. Ide már két váltásban kellett vin- nünk a gyerekeket, mert ekkorra a plébános úr iskolai hittanának köszönhetően a romák közül is igen sokan jelentkeztek. Vagyis, hogy pontos legyek: az atyával végigjárva a cigánytelepet és a telepen kívüli családokat is, ahonnan hittanra jártak a gye- rekek, sok szülőt meg tudtunk győzni arról, hogy elengedheti velünk csemetéjét. Ez komoly bizalmi kérdés volt. Sokat nyomott a latban az is, hogy az eddigi táborokban résztvevő képviselő testületi tagtársunk lett az önkormányzat családvédelmi felelőse, s ő hivatalból is ismerte a családokat.

Itt, Tiszaörsön lett tábori programmá a bibliai színjátás, amit a gyerekek mérhetetlenül élvez- tek. Itt vált állandósuló elemmé a kézműveskedés is, amivel ki tudtuk váltani többek között azt is, hogy az őrangyalok bolti vásárlásokkal és aján- dékozással próbálják „angyali kötelességüket”

letudni. Nagy ajándéka volt a tábornak a lélek-lámpásos délelőtt is, amikor mind egy-egy lobogó mécesst kaptunk kezünkbe; míg az égett, csendben kellett maradnunk, s lehetőleg magunkba mélyednünk. Így főztük meg hárman egyetlen hang nélkül minden táborok valószínűleg legfinomabb ebédjét. Remek volt a „titok szoba”, ahová el lehetett vonulni a gyerekeknek a diakónus úrral, hogy kiönthessék a lelküket. A közös kereszt ácsolása és felállítása, amire ki-ki föltűzhetette a maga levelét, amit a Megváltóhoz írt.

Ez után a tábor után igazán reménykeltő hetek, hónapok következtek. A misékre harmincegyven gyerek is eljött, magyarok, cigányok egyaránt. Rendszeresek voltak a találkozások, beszélgetések, mise utáni sütizések. Ám a templomi közönséget zavarta, hogy túl nagy a nyüzsgés, s nem tudtuk elérni, hogy ők is átérezzék örömlőket, és nyitott szívvel álljanak a változásokhoz. Ezért aztán a gyerekekkel felköltöztünk a kórusra, ott talán kevésbé zavarják az áhítatot addig is, amíg becsiszolódnak a szokásrendbe.

Egyik alkalommal, amikor mise végén épp az utolsó cigánygyerekeket segítettük le a meredek kóruslépcsőn, egyik kegyes néni, akinek ott fönn volt törzsszéke, ránk förmedt szentori hangon: „Aztán mit akartok ti a templomban ezzel a csürhével?” Sokan csak ennyit láttak...

Ekkoriban adtuk be első színházi pályázatainkat abban a reményben, hogy a jó előadások, a közös élmények, az általában vallásos, vagy történelmi tárgyú darabok, amiket kiválasztunk, s a hosszú, közös buszutak, ahol beszélgetni lehet, talán a szülők, a felnőttek között is közösséget teremtenek. Reméltük, hogy a színvonalas programok meggyőzik a magyar szülőket, akik vonakodva és gyanakodva engedték az egyházközségi programokra a gyerekeiket, hogy nincs ez „rangon alul”, hogy helyben is kitalálhatunk, szervezhetünk jó dolgokat, nem csak az elegánsnak gondolt egri lehetőségek érnek valamit. A cigány szülők túlnyomó többségének pedig nemigen volt ezeken az alkalmon kívül lehetőségük ilyesmire; nekik szeretnünk volna lehetőséget teremteni arra, hogy a kultúrának ezt a szeletét is megtapasztalják.

De természetesen reméltük azt is: a két etnikumnak könnyebb megérteni, elfogadni egymást, egymás gyerekeit, ha közös élmények, örömek fűzik össze őket. És talán könnyebb nekünk is így kilépni a templom, a sekrestye falai közül, hogy erősíthessük, építhessük, bővíthessük az egész közösséget... Plébános úr, érzékelve a feszültséget is, a szükségét is, bevezette szombat esténként a külön ifjúsági gitáros misét, amit eleinte káplán úr, később ő maga tartott, miközben azért pacifikálni igyekezett „a fegyelemért kiáltó” nénikék hadát is. Sok gyerekünk lett első áldozó, s ami időtlen

idők óta nem fordult elő: bérálkozás volt falunk templomában, s az erre való készülés, és maga a nagy alkalom százakat mozgatót meg — úgy tűnt, igazán élő az ifjúsági és gyerek közösség, s végre végre a szülők, a felnőttek is megmozdulnak.

Javában készültünk a szilvásváradai táborra, amikor mennykőként csapott le a hír: az érseki diszpozíció értelmében atyánkat elhelyezik, s új plébánost kapunk... Igen mély völgyön kellett átmenünk a következő években. Talán az volt a legnagyobb ajándék, hogy azok a gyerekek, akik az első táborosok voltak, eddigre már testben-lélekben megerősödtek annyira, hogy segítségünk, tábori csoportvezetőink legyenek, és valahogyan próbálják velünk együtt mégis összetartani azt, ami széthullani indult. Mert az újatyát nem érdekelték a számunkra fontos ügyek. Legelőször maga az ifjúsági mise szűnt meg... Ezekben az években elfogytak, erodálódtak, tönkrementek az addig fölépített programok. Újra kezdett kiürülni a templom is... Most látszott csak, milyen gyenge lábakon állt még mindaz, amit előbb építeni törekedtünk. Tőtovább, tanácstalanok lettünk magunk is. Mélységes szomorúsággal próbáltuk átvészelni ezt az időt, s a konfliktust kerülve menteni a menthető...

Aztán az újabb plébánosváltás után, ami egyúttal azt is jelentette, hogy ismét más egyházközség filiája lettünk, a korábbinál nehezebb helyzetből kellett kezdeni az építkezést. Új atyánk bölcs és nagyvonalú ember, átlátta egyházközségünk siralmassá vált lelki és anyagi helyzetét, és támogatta talpra állásunkat. Korábbi munkánk eredményéből csak az alapcsapat maradt meg, saját gyerekeink és baráti körük. Közülük néhányan időközben Déván, Bőjte Csaba atyánál is szereztek már tapasztalatokat, ahová közösen vittük ki őket néhány hétre önkénteskedni. Talán az ő friss erejük, ötleteik, odaadásuk volt a legnagyobb segítség a legnehezebb időkben.

Újra elkezdődtek a diákmisék, csak hogy most már sokkal kevesebb résztvevővel. A megpróbáltatás időszaka főként persze a nyitás felé mozduló magyar családokat távolította el a közösségtől, mert a cigány családokkal akkor még nem, vagy alig alakult ilyen szintű kapcsolat.

Néhány tábor alatt — mert persze végig a táborok jelentették a támaszpontot, az összetartást, ahonnan újra lehetett kezdeni — rá kellett eszmélnünk: egyre nehezebben tudunk magyar gyerekeket elhívni, egyre könnyebben, s egyre több cigánygyerek jön velünk. De ahogy az arányok elbillentek — s ez öngerjesztő folyamat —, úgy kellett számot vetni magunkkal is: mi mit nem csináltunk, csinálunk jól? Rajtunk múlik-e, hogy így alakul a történet, hogy nem tudunk a találkozás, a megismerés, a megbékélés helye lenni, nem tudjuk sehogyan sem egyensúlyban tartani a történetet?

Egyáltalán: néhány jó szándékú „amatőr”, még ha a legkomolyabban gondolja is, felülírhat-e aggasztó társadalmi tendenciákat a maga szűk kis körében? Egy dolog biztos: az a hétvégeken családjainktól lopott kevéske idő, amit erre a munkára fordíthattunk, nem volt elég még arra is, hogy újra és újra meggyőzzük a magyar gyerekek szüleit arról, hogy engedjék el, küldjék el gyerekeiket a programokra, vegyenek részt maguk is ezeken az alkalmakon. És az is igaz: ahogy mi magunk előre jutottunk a cigánygyerekekkel a feltétlen szeretet és elfogadás útján, úgy éreztük húlni az amúgy is sokszorosan sérült magyar „közösség” vonzalmát az egyházközségi programok iránt.

Talán egy kivételes, üdítő pont volt ebben a történetben. A cigány–magyar farsangi táncház két évvel ezelőtt. Ez bizony nyaktörő vállalkozásnak tűnt. Kerecsend történetének első táncháza, autentikus magyar népzenevel és cigány muzsikával, kétféle tánctanítással, kétféle temperamentummal, viselkedéskultúrával, s mindez egy rendezvényen. Félelmeink annál indokoltabbak voltak, mert ezt az eseményt megelőzte karácsonyi „koncertünk”, amit a templomban az éjféli mise előtt a cigánygyerekekkel adtunk. Az alkalmilag összeverődött csapat lelkesen járt próbákra, s bár embert próbáló feladat volt rendet tartani közöttük, mégis szeretetben telt ez az idő, és összeállt a repertoár. Az ismert népelemek mellett őriási átéléssel fújták a dermesztően hideg templomban:

*„Szent karácsony éjjelén csodát ont az ég,
Megszületett egy kisgyerek távoli földtekén.
Nem volt meleg pólyája, anyja csupa könny,
Meleg otthont nem talált, hideg volt a föld...”*

Ezt jegyeztem föl akkor éjjel: „énekelünk kinn állva a gyerekekkel az oltár előtt saját közösségünknek, és (nem csak térben) részben szemben saját közösségünkkel. Minden belénk nevelt beidegződést levetve, nyíltan vállalni a legelesettebbekkel, a legmegvetettebbekkel a szeretetközösséget: első pillanatban jeges rémület. Aztán megérzed: ez maga a szabadság, ami ilyen kegyelmi pillanatokban tud csak igazán kiteljesedni.”

A gyerekek áldozáskor kijöttek velünk, s az atya homlokukra keresztet rajzolva megáldotta őket egyenként. Ez a merészség utóbb komoly tiltakozást váltott ki. Mármint az, hogy a sorban később következő híveket ugyanazzal a kezével áldoztatja, amivel ezeket a gyerekeket megérintette. Ezzel szembesülve bizony megfagyott szívünkben az öröm.

A táncház szervezésekor persze ez a „szemben a saját közösségünkkel” félelme volt a legnyomasztóbb. De a zenészek, és az Állami Népi Együttes fiatal tánctanítói, meg a helyi Vadró-

zsák cigány tánc csoport gyerektáncosai csodát műveltek mindenkivel. És ezen a rendezvényen került hozzánk közel két nagyon fontos ember: a fellépő Leverunda együttest vezető népi énektanár és egy belga származású, nálunk miszsióban lévő szervita szerzetes, akit a plébános úr hozott magával.

A táncház éjszakáján, s még másnap is sokat beszélgettünk arról, mit is lehetne tenni a gyerekek ügyében... Azért is volt izgalmas a kérdés, mert épp ebben az időben szembesültünk azzal, hogy a hozzánk járó roma gyerekek egy része fájdalmas konfliktusba került: családtagjaik egyik vagy másik gyülekezethez tartoznak, s bizony előfordultak kemény tiltások, sőt ijesztgetések is: pokolra jut, aki a templomi közösségbe jár. Előfordult az is, hogy egyik-másik gyerek a vállamon sírta ki magát emiatt.

A táncház megmutatott egy egészen más természetű, de ugyancsak fontos problémát: hogy bár a Vadrózsák gyerekei fantasztikus produkciót mutattak be, a zene, amit ismernek, szörnyűséges bővli, tehát jó volna autentikus cigány éneket tanítani, mert úgy tűnik, az iskolai cigány népismeret ezt a problémát nem oldja meg. A karácsonyi koncert is megerősített abban bennünket, hogy a zene, az ének lehet az egyik legfontosabb kötőanyag, mert ennyire tartósan és rendszeresen még semmi mással nem tudtuk együtt tartani a gyereksereget.

Ez a beszélgetés hozta meg az énekiskola ötletét, amit a következő év szeptemberében indítottunk, és egy évig magánadományokból működtetni is tudtunk. Az első alkalmak a templom kertjében voltak, a nagyobb siker kedvéért nyársaltunk is az ének mellé, de a hideg idő beálltával már nem lehetett így tovább a dolog. Az önkormányzat nagylelkűen helyet adott nekünk. Ez nagyon jó volt, mert „semleges területen” és fűthető teremben működhattunk tovább. Cigány népdalokat tanultunk, legendameséket meséltünk Istenről, bűnről, megváltásról, életről, halálról. Imádkoztunk és imádkozni tanítottunk. És persze mérhetetlen mennyiségű hagymás zsíros kenyeret kentünk az örökké éheseknek. Szertartás lett, hogy kimentünk a gyerekekért a telepre, vagy hazakísértük őket.

Ezeknek az alkalmaknak állandó vendége lett Fülöp atya, a belga szerzetes, akin csüggtek a kicsik, és néhányszor velünk volt az iskolai hittantanár is. Karácsony előtt vendégünk volt Szalóki Ági, akinek gyönyörű koncertjét végigsírtuk, nevettünk, énekelünk, táncoltuk. És persze újra énekelünk karácsonykor a templomban. Ugyancsak karácsonyi vendégségben voltunk Fülöp atyánál Egerben a Kisboldogasszony Plébánián.

Ennek az évnek nagy ajándéka volt a gyöngyösi ferencesekkel épülő kapcsolat is. Korábban a Máriás lányokkal vettünk részt a szeptemberi búcsúkon. Most a roma gyerekekkel, szülőkkel együtt a ferences napokon és a fájdalmas búcsún is vendégeik voltunk. Az a szeretet, figyelem, amit tőlük kaptunk, fontos építőkövé lett.

A sátoraljaújhelyi ciszter plébánia után második tábori otthonunk lett Bodony. Ezt a helyet is a szeretet lelke lengi be. És újabb örömteli fejlemény: utóbbi két táborunkhoz az eddigi alapítványi és magánadományok mellé az érsek úrtól egyházmegyei támogatást is kaptunk.

Az elmúlt nyáron két csoportban összesen 80 gyerek volt Bodonyban velünk. Ebből tizenkettő volt magyar és hatvannyolc roma. A gyerekek nagy része már azzal az elhatározott szándékkal jött, hogy fölkészüljön a keresztkelésre, elsőáldozásra. Ezt a vágyat tettenérhetően az ébresztette bennük, ami a hívek között botránykő volt. Amikor a miséken, ahová egyre rendszerebben eljöttek, áldozásnál ők csak áldást kaptak, minden alkalommal el kellett mondanunk, mi miért ostyát, Krisztus testét vesszük magunkhoz. Mi értelme ennek, mit változtat az életünkön...

Nagy örömök, nagy fájdalmak kísérték a tábori napokat. Először is, el kellett fogadnunk, hogy saját gyerekeink csaknem mind felnőttek, leváltak rólunk, s miután saját útjukat kell járniuk, egyre kevésbé számíthatunk rájuk. Öröm viszont, hogy egyetemi közösségeikből új segítőtűink születtek, akik talán még néhány évig időt szánhatnak ránk. Öröm az is, hogy azok között a cigány fiatalok között, akik törzstáborosok, szintén kiváló segítőtűink akadnak. Örömlünk volt, hogy a tábornak követően, Szent István király ünnepén 23 roma gyermeket, fiatalot kereszteleztünk a kerecsendi templomban.

Magam is sokszoros keresztmama lettem, és több család öröme, gondja, fájdalma nyomja azóta lelkemet a saját, Istennek hála, szintén igen népes családom mellé. A keresztelő óta minden szombat este találkozunk a Fülöp atya által celebrált, cigánygyerekeknek szóló misén. Készülünk az elsőáldozásra. Tamás keresztfiamról kiderült: kivételes zenei tehetség. Álmodom, hogy az egri zeneiskola növendéke lehessen. Anna keresztlányom — aki egyik táborban őrangyalom is volt — született dajka és ápolónő. Megígérte, hogy minden misére elhozza az ellenőrzőjét. A többi keresztyengyeremet nyitott szemmel figyelem: mi tudom, milyen hosszú, és hová vezet az út, amin járunk. Csak egy biztos: ezek a gyerekek feladatból ajándékká váltak számunkra. S az a szakasz, amit eddig bejártunk velük, biztosan

közelebb vitt bennünket nemcsak hozzájuk, önmagunkhoz és Istenhez is. Életükhöz közel halolva, sorsukat egyenként szemlélve sokkal többet értünk abból is, miért nem lehet szárnyaló sikertörténet az a számtalan szociális és oktatási program, ami sorsukat, életvitelüket rövid idő alatt megváltani, megváltoztatni törekszik. Minden egyéb mellett az eddig kimondható legfontosabb tapasztalatunk: ha személyes figyelem, elfogadás és szeretet nem támogatja ezt az utat, szinte biztosan bukásra van ítélve.

Lehet, hogy a célok kitűzésénél sokkal reálisabban kellene fölmérni, honnan indul a történet, mert az a hátrány, amit ezek a gyerekek hordoznak, egy generáció életében szinte biztosan nem oldható föl. Látjuk azokat a töréseket, sebeket, kudarcokat, amiket a számukra kidolgozott elit iskolai programoknak való megfelelni akarás, s az azokból — többnyire lelki, családi okokból történő — kihullás okoz. Komoly lelki alapok nélkül nem lehet akkora feszültséget elhordozni, ami ezek között a többnyire bennlakásos programok és a család, az ismerős közösség életvitele között feszül.

Talán az egész megközelítés, még a fogalomhasználatunk is hibás. Integrációról beszélve a többségi társadalom úgy szereti értelmezni a problémát, hogy kisebb-nagyobb, önkéntes, vagy fogcsikorgatva meghozott anyagi áldozatok árán magához hasonítsa, „emelje” az alantas sorban élő cigány társadalmat. S mivel ez nem történik meg varázsütésre, hiábavalónak véli az áldozatot, kidobott pénznek a ráfordítást, amit persze tőle vonnak el, miközben esetleg maga is létbizonytalanságban él. Az olyan mondatok mögött, mint például: „elképesztő, hogy a cigányok már a templomba is befurakodtak”, ez a frusztráció szól.

Mi magunk is számos fájdalmas élményen esünk és esünk át munkánk során. Bizony minden rossz is megtörténik: konfliktusok, verekedések, lopás is olykor. De ezek szükségesegek, s bennünket magunkat is csiszolnak. Jó az, ha nem reflexből próbálunk igazságosak lenni. Mert minden szeretetben megoldott nehézség egymáshoz visz közelebb bennünket. A kudarcok pedig megóvnak az elbizakodottságtól.

Két fontos állítás gyakran jut eszembe. Az egyik Erdő Péter bíboros úrnak egy beszélgetésben hallott mondata: a nyugati civilizáció belterjessége és önzése okán bukásra van ítélve... A másik egy számadat: 2020-ra a Magyarországon megszülető kisgyerekeknek 50 százaléka várhatóan cigány lesz.

Legfőbb ideje magunkba néznünk.

E. ROMÁN KATA

CIGÁNYASSZONYI TEMETÉSE

A temetés gyászmisével kezdődött. A rokonok késtek valamennyit, a pap azonban hozzátartott a szertartáshoz. Majd megérkeznek mise közben — gondolta —, ha pedig nem jönnek, mire várjon? És kezdte a misét időben. Jólesett ezekben a kánikulai napokban a templom reggeli hűvöse. Mintha a hívek is inkább a reggeli misére jönnének ezeken a meleg napokon. Az evangéliumnál tartott, amikor egy csoport tódult be az ajtón. Kisebbségi fajta tumultus támadt a templom bejáratára és a hátsó padok közötti területen.

Ácsorogtak egy kicsit, majd amikor úgy nagyjából mindenki bent volt már, tétován megindultak. Találomra, inkább egymáshoz, mintsem a templomtérhez igazodva mozogtak. Rögtön kitért a papnak, hogy senki nincs közöttük, aki ismerné a templomi szokásokat, így aztán csak úgy a maga módján előre jött a csoport, és betültek a padokba. Az asszonyok az elsőbe, mögöttük a férfiak és köztük egy-két kamasz fiú. Néha az ismeretlen mozdulatra derűtség támadt a kamaszok között; az úrfelmutatáshoz letérdelniük meg éppen akkorra sikeredett, amikor fel kellett állni a Miatyánkhhoz. Kisebbségi katonák jelei mutatkoztak a részvételben, a miséző papot azonban túlzottan nem zavarta a résztvevők járatlansága. Az asszonyok erőteljesek és színes öltözetűek, a férfiak kivétel nélkül fehéringben rövid- vagy feltűrt ujjal voltak. A papnak az az érzése támadt, hogy egy rendkívüli nap előtt áll, hiszen e színes sokadalom előrevetíti egy tartalmas és drámai temetés képeit.

Minden bonyodalmával együtt szerette a cigány temetéseket. Gyászuk mélységében van valami abból, ami nem a sekélyes európai. Az együvé tartozásnak olyan tudattalan élménye, ami az elvesztett rokont nem engedi el teljesen — viszi tovább. Kettős tudat: részben a halál indulatokat és időnként bosszút kavarázó valósága, másrészt a halálon túli lét létszerű képzelete. Ezért a tehetősebb cigányok valóságos másik otthonba költöznek, ha meghalnak. Ágy, szekrény, tükör, ruhafogas, szőnyeg, asztal kerül egy-egy módosabb halott sírjába.

A temetőben bibliai kép fogadta a papot. A nagykiterjedésű temető hatalmas lombosodott fái árnyékában embercsoportok ültek csendesesen a sírok között. Külön családi, rokoni gyülekezésben. A papnak az volt az érzése, miközben a kántorral az embercsoportok között haladt a ravatalozó irányába, hogy míg látszólag ügyet sem vet rá senki, visszafogott szótlanságukban vagy egy-egy suttogó, halk beszélgetés mögött nagyon is figyelik, mi történik. És amikor a fiú anyanyelvén a koporsónál csak néhány asszony ücsörgött, és az elmaradhatatlan zenészek már húzták a megszokott dallamot.

A szertartást megkezdő pap valójában nem törte meg ezt a méla bűt, nem lett élénkebb a figyelem sem, mindenki ült, és maradt, ahol eddig, legfőljebb az imádság szófoszlányai juthattak a fülekbe, ha az éppen kedvező szél beléjük kapott egyszer-másszor.

A cigánytemetésnek három olyan pontja van, ahol történhetnek váratlan dolgok: a koporsó lezárása, a koporsó sírba engedése és az első lapát föld. Mindháromra a szertartást végző pap ad jelet. A jeladásnál körültekintőnek kell lenni. Szerencsés, ha valamihez kapcsolható, mert akkor az a figyelmet megosztja, és ezzel a fájdalomkitöréseket csökkenti. Legtöbbször a zenészekkel lehet összekötni. Most is így indult: intett a zenészeknek, akik ismét rákezdték a keserves muzsikára, és egyben szólította a sírásókat, hogy zárják le a koporsót. Ám a sírásókat nem lehetett előkeríteni, valószínűleg hosszabb bevezetőre számítottak — gondolta a pap —, és nem voltak a közelben. Tett egy újabb kísérletet és megismételte a szöveget: Zárjátok le most elhunyt testvérünk koporsóját...! De nem történt semmi, csak a zenészek húzták tovább a kesergőt. Ekkor a pap úgy döntött, nem vár, folytatja a szertartást, és majd a végén lezárják, ha előkerülnek a sírásók. Így is történt.

A ravatalozóból a menet lassan indult a sír felé. A távolabb álló embercsoportok a legrövidebb utat választva a sírok között haladtak a végső nyugalom helyére. A koporsó a zene foszlányai és a sokadalom kísérétében ért a sírhoz. Az öt gyerek, a tizenkét unoka és a hat testvér szomorú jajgatását az újra rendeződő csoportok tömege tompította. Egy öregasszony archaikusan felsírt, majd elhallkult, mintha a fájdalmat csalogatná elő a hőségű tikkadt torkokból. Mindenből érződött, hogy még a temetés nem jutott el a katarziséhoz. Bár a papnak az volt az érzése, lassan, de határozottan közeledik a nagy sírás pillanata. Amikor az összes ott lévő lelkéből egyszerre tör elő a történelem előtti panasz, ami csak egyszer, egyetlen egy esetben hallható: ha anyát temetnek. Asszonyt, aki több, mint gyermekei anyja: szerető, testvér, rokon, menedék.

Résnyire megnyíltak a sorok, és előkerült egy fehér inges, erős mellkasú férfi. A gyászoló tömeg szinte kitolta magából, mint szülő asszony a fiút. Halkan kezdett el énekelni. A zenekar mögéje került. Sajgott a dallam, és a fiú hosszan nyújtott hangon, torokból énekelt. Egyetlen szót lehetett érteni a szövegből: anyám! A szöveg többi része — bár magyarul énekelt — érthetetlen volt. Három-négy versszak után azonban ingerülten intett a bandának, és másik dalba kezdett. Cigány nyelven, anyanyelvén. És amikor a fiú anyanyelvén az anyját kezdte siratni, olyan, de olyan panasz áradata indult meg a sírásnak, hogy talán még most is tart.

JUHÁSZ FERENC

SZÁZADOK VÁNDORA In memoriam Robert A. Markus (1924–2010)

2010. december 8-án Nottinghamban elhunyt Robert A. Markus, a késő antik kereszténység történetének magyar származású angol kutatója. Karácsony előtt temették a beestoni Miasszonyunk Mennybevétele (Our Lady of the Assumption) templomban. Ha a történelem viszontagságai miatt magyar tanítványai nem is lehettek, rengetegen tisztelték és szerették itthon is. Jóságos és derűs lényére, szeretett alakjára azzal emlékszünk a legméltóbban, ha felidézzük életét és az őt foglalkoztató kérdéseket, melyek pontos és érzékeny láttelepet adnak a korról, melyben élt.

Egy hamisítatlan angol gentleman...

Márkus Róbert 1924. október 4-én született Budapesten, tehetsős és tehetséges zsidó középpolgári családban. Apja Márkus Győző mérnök, anyja Elek/Engel Lili zongorista, gobelin- és keramikumművész volt. Róbert a Rózsadombon, a Veronika utcában nőtt fel Tamás öccsével együtt. A család szerencséjét a nagypapa kovácsolta abban a székesfehérvári kerékpárműhelyben, mely a századfordulóra a *Márkus Lajos Vasszerkezet és Lánegvár Részvénytársaság*gá nőtte ki magát. A család „a nagypapa hídjaként” emlegette a Lánchidat, és a Márkus-gyárból kerültek ki Budapest jellegzetes, sárga-zöld telefonfülkéi is. Róbert édesanyja Márkus Lili néven 1932–39 között szép művészi karriert futott be. Népi motívumokat alkalmazó és újrainterpretáló kerámiái párizsi, milánói, New York-i, varsói kiállításokon képviselték Magyarországot. Kozma Lajos építész számára épületkerámiákat tervezett, legkiemelkedőbb közös munkájuk a Váci utcában állt. Műveiből *Pusztító vihar sodrában* címmel 2008-ban Skóciában rendeztek kiállítást,¹ mely 2012-ben a budapesti Iparművészeti Múzeumban is látható lesz.

1938-ban Győzből Victor, a *Márkus Lajos*ból pedig *Ferrostatics* lett. A Derbyshire-be áttelepített üzem immár a brit hadiipar számára termelte a Spitfire repülőgépek gyártásához szükséges precíziós szerszámgepeket. Robert Markus lausanne-i és berni internátusokban, majd a glossopi kvéker iskolában tanult. Bentlakó volt, csak iskolai szünetekben járt haza. Nagyon szerette az iskolát, és egy év alatt teljesen elfelejtett magyarul. Beszédére, viselkedésére, sőt külsejére nézve is egészen elangolosodott. Egész életében büszke volt brit állampolgárságára, de nem tagadta ma-

gyar származását. Nem volt a multikulturalizmus híve: gyakran hangsúlyozta, hogy az embereknek szükségük van közös kulturális nevezőkre, melyeket kötelességük tiszteltetben tartani, mert csak így van esélyük élni az élettel. Művei is közös értékekről szólnak, melyek összetartják a társadalmat: ha ilyenek nincsenek, a társadalom óhatatlanul szétesik. Ezért érvelt amellett, hogy a bevándorlóknak alkalmazkodniuk kell a befogadó ország szokásaihoz és elvárásaihoz. A gyermekkori emlékek azonban az évek folytán felerősödtek, és Robert Markus nem fojtotta el őket: özvegy apja Magyarországról hozatott második feleséget, aki csak magyarul tudott; Ausztráliában örömmel bukkant volt osztálytársára, akit tízévesen látott utoljára; egy párizsi konferencián anyanyelvén beszélgetett Török József professzorral, aki felfedezte őt a magyar patrisztika számára;² a CEU nyári egyetemén Pécs felé felúton boldogan ismerte fel Zámárdit, ahol gyerekkorában a nyarakat töltötte. Öccse, Tamás magyar nyelvtudása jobban megmaradt, mert később került el otthonról. Robert felnőtt fejjel újból megtanult tőle magyarul. Több nyelvet és kultúrát ismert, de leginkább az angolban volt otthon. Robert Markus nem kozmopolita volt, hanem brit: bárhol járt, egy udvarias, derűs, pipázó angol úr benyomását keltette. Talán a gyerekként hazát váltott Robert Markus lett a legangolabb Anglia nagy magyarjai — Alexander Korda, Thomas Balogh, Nicholas Kaldor, Nicholas Kurti, Arthur Koestler, André Deutsch, Michael Polanyi, George Mikes — között, mégis (vagy éppen ezért) emberként és tudósként is az asszimiláció maradt élete egyik fő kérdése.

A II. világháború alatt a manchesteri egyetemen kémiát tanult. Apja mérnöknek szánta, őt a filozófia érdekelte: a vegytan kompromisszum volt. Manchesterben Michael Polányi tanította a fizikai kémiát, aki inkább tudományfilozófus volt, mint vegyész. Már a harmincas évektől cáfolta az abszolút objektivitásba vetett hitet és a pozitivistá tudományelméletet, mely nem tudott mit kezdeni a 'hallgatolagos tudással' és a teremtető képzelettel.³ A másik nagy közép-európai emigránshoz, az osztrák Friedrich Hayekhez hasonlóan Polányit is a szabad társadalom elmélete izgatta. Szabadságfelfogása hagyományos aufklérista-szabadságkőműves-liberális-protestáns gyökerekből táplálkozott, amennyiben az emberi szellemet a vallás és az egyház 'rabságából' igyekezett kiszabadítani, de — ami akkoriban nagy újdonság volt! — már nem hitt a tudomány mindenhatóságában.

Robert Markust Platón jobban érdekelte, mint a vegyészet, de becsületesen helytállt. A háborús évek alatto egyetemen a diáktanács elnöke, önkéntes tűzoltó, lelkes karénekes. Diploma után egy manchesteri margaringyárban dolgozik, a kvéker Cedric Davies (a későbbi Lord Darwen) házában lakik és *Humanitas* címen újságot szerkeszt, melybe Polányi, Willy Schenk, Dorothy Emmet és Bertrand de Jouvenel filozófiájáról ír cikkeket.

Az atombombától Ágostonig

1945-ben az atombomba bevetése teszi kereszténnyé. Hiroshima ébreszti fel a lelkiismeretét és döbrenti rá, milyen veszélyes, amikor az ember Istent játszik. Hogyan válhat a politikai hatalom mindenhatóvá? Ki dönthet az emberi élet elpusztításáról? Robert Markus neveltetése nem volt kifejezetten vallásos, de hitetlen sem. A hit az egész családot foglalkoztatta, különösen édesanyját, akinek kerámiáin kezdettől fogva dominánsak a keresztény témák. A Márkus család evangélikus volt, de egyik unokatestvére bencés szerzetes lett. Angliai egyetemi éve alatt Robert Markus laikus, szekularizált nézeteket vallott. Az atombomba felhőjében azonban a korábbi bizonyosságok szertefoszlottak. „Atomháború és keresztény lelkiismeret” címen folyóiratot jelentetett meg, antinukleáris tüntetéseken vett részt, politikai nyilatkozatokat adott — és 1946-ban katolizált.

Megtérése, akárcsak Ágostoné, „közösségi esemény”: egész családjá áttér vele együtt. Ebben legnagyobb szerepe lelkiatyjának, a liberális katolikus Vincent Whelan-nak volt, akiről azt mondta: „ha el akarom képzelni, milyenek a szentek, Vincent atyára gondolok”. Robert Markus, akárcsak Newman bíboros, egyszerre fedezte fel a lelkiismeretét és az egyházat: „A lelkiismeret Isten szava, bár ma mindenfelé az a divat, hogy emberi alkotásnak tekintsék.” Newmanhez hasonlóan Markus is a katolikus egyházban és az egyházatyákban találta meg az egyéni és közösségi üdvözülés útját. Megtérése alapvető változást hozott életében. Mit jelent kereszténynek lenni? Ez a kérdés foglalkoztatta ezután élete végéig. Mit tart meg az ember abból, ami volt megtérése előtt? Mi változik meg? Hol és hogyan éli meg az ember a megtérést? Mitől lesz az ember ’katolikus’?

1946-ban otthagya állását és beiratkozott egy filozófiai mesterkurzusra. Samuel Alexanderrel, a manchesteri gondolkodóval akart foglalkozni. Manchesteri tanárai közt filozófiaprofesszora, Dorothy Emmet volt rá a legnagyobb hatással. Írásainál is jobban befolyásolta Emmet világos érvelése, anti-pozitivistá felfogása, széles érdeklődési köre, szociológiai, antropológiai, vallástörténeti tájékozottsága.

Emmet körében került közel Polányihoz, Donald MacKinnon-hoz és Edward Shils-hez. Barátaival, köztük Margaret Bullennel, az egyetemi katolikus körben ismerkedett meg. Katolikus hivatástudata mind erősebbé vált. 1949 nyarán egy barátjával és a domonkos provinciális latin nyelvű levelével felfegyverkezve gyalog indult Rómába. Megtérésének logikus következménye volt, hogy belépett a domonkos rendbe. Doktori disszertációját a karteziánus filozófia középkori és reneszánsz gyökereiről írta: ez vezette el az egyházatyákhoz, mindenekelőtt Szent Ágostonhoz.⁴

Szeress, és tégy, amit akarsz

1954-ig az oxfordi domonkos kolostorban élt és Szent Ágostont tanulmányozta. Örökfogadalmára készült, amikor búcsúzni jött hozzá Margaret Bullen, és ezt a találkozót nem tudta elfelejteni. Kilépett a rendből és 1955-ben feleségül vette. Boldog házasságban éltek ötvenöt évig, két fiuk és egy lányuk született: Stephen, Francis, Jean.

Robert Markus házasságkötése után Birminghamben, majd a liverpooli egyetemen könyvtáros, majd 1974-ig professzor. Ágostont kutatja, akinek különösen társadalomfelfogása érdekli. Ágoston szerint az emberi dolgokat „könyörtelen homály” igazgatja, semmi sem úgy alakul, ahogy azt az emberi ész kigondolja. Ez a gondolat a leghatékonyabb ellenszer a felvilágosodott ész hübrisze ellen.

Liverpoolban patrisztikát és középkori történelmet tanít nagyszerű történészkollégák társaságában. Az ókortörténetet és klasszika-filológiát Frank W. Walbank és Hilary Armstrong fémjelzi, akivel különösen jó barátságot köt: összefűzi őket a vallás és az újplatonizmus iránti érdeklődésük. Markus ekkor írja könyvét Ágoston ’világ’-szemléletéről’ vagyis politika- és társadalom-felfogásáról: hogyan értékelte Ágoston az evilági dolgokat (*saeculum*) és milyen helyet biztosított nekik a hívő életében.⁵ A könyv írása közben köt életre szóló barátságot Peter Brown-nal, aki ekkor híres Szent Ágoston-életrajzán dolgozik.

Ágostontól Gergelyig: az ókor vége? a középkor kezdete?

Bár Angliában élt és tanított, Robert Markus intellektuális fejlődésére mégis egy francia, Henri-Irénée Marrou volt döntő hatással. Marrou volt az, aki saját doktori tézisét ’ágostonosan’ felülvizsgálva ki merete mondani: a klasszikus antikvitás öröksége nem ér véget Ágostonnal, Ágoston nem az ókor vége, hanem betetőzése és valami új kezdete.⁶ Ezzel kizökkentette a „késő császárkort” a történelmi korszakbeosztás hagyományos kerékvágásából, ahol ez a korszak a dekadencia szinonimája volt, és újradefiniálta a *Spätantike* Alois

Riegl által felvetett fogalmát. Marrou művei történésznemzedékek képzeletét gyűjtötták lánggra a késő antikvitás és Szent Ágoston iránt⁷ — többek között Peter Brownét is.

Robert Markus 1974-től 1982-ig a nottinghami egyetem professzora. A késő antik civilizáció átalakulása foglalkoztatja. Ehhez talál ösztönzésre Marrou-nál, aki felveti a kérdést: a „Sátán városa” és az „Isten városa” között mi volt a ’köztes’ terület a késő antik kereszténységben? Mi marad(hat) meg a régi kultúrából és mi pusztul el? A pusztulás és újjászületés talán sehol nem volt oly nyilvánvaló a történelem során, mint Nagy Szent Gergely Rómájában, ahol a Forum ledőlt márványoszlopai között tehenek legeltek, de Gergely a romok tetejére szilárd építményt emelt és egy olyan új teológiai nyelv, adminisztráció és diplomácia alapjait fektette le, mely több száz éven át meghatározta a pápaság működését. „Isten konzula,” Gergely volt „az utolsó római,” műveltségére és személyiségére nézve egy nagy civilizáció örököse, aki mégsem zárkozott be a római azonosságtudat szűk határai közé.

Nyugdíjba vonulása után Markus 1985–86-ban a Princetoni Institute for Advanced Study tagja, 1988-ban a washingtoni Catholic University of America szeretné szerződtetni, de ő Gerald Bonner-t ajánlja maga helyett. Párizsban, Rómában, 1993-tól Budapesten is előad. 1995–96-ban közös kurzusokat tartottunk az ELTE-n és a Közép-Európai Egyetemen, 2004-ben a Peter Brown vezette késő antik nyári egyetem vendégelőadója.⁸ Ekkor jelenik meg Nagy Szent Gergelyről írt könyve magyarul⁹ és ez alkalommal választja a Magyar Patrisztikai Társaság tiszteletbeli tagjává.

Munkásságát számos elismerés koszorúzza. 1977–78-ban az Ecclesiastical History Society, 1991-től 1995-ig az Association Internationale d'Études Patristiques elnöke, 1984-ben a British Academy tagja, 2000-ben a Brit Birodalom tisztje (OBE) kitüntetésben részesül egyháztörténeti munkásságáért. 75. születésnapján életműve és személyisége előtt kiváló nemzetközi kutatógárda tiszteleg.¹⁰

A külföldi magyar tudósokat mindinkább számon tartó magyar tudománypolitika nem vesz tudomást Robert Markusról. A hatalomfüggetlen politikai teológia, amelynek szakértője, kívül esik a hazai látóköron. Ha nincs Bedő György és a Kairosz Kiadó, művei ma sem lennének olvashatók magyarul. Pedig Robert Markus nemcsak nagy tudós, hanem roppant megnyerő egyéniség is: a patrisztikus konferenciákon miatta volt jó magyarnak lenni. Kár, hogy szülőhazája nem értékelte életében — most már legfeljebb egy emléktábla felállításában reménykedhetünk szülőháza falán.

Nyolcvanadik életéve felé közeledve és azon túl is irigylésre méltóan aktív maradt. 2001-ben részt vesz az Ágoston afrikai gyökereit és a keresztény-iszlám dialógus lehetőségeit kutató *Augustinus Afer* konferencián Algériában.¹¹

2006-ban Konstantinápolyban ad elő azon a konferencián, melyet XVI. Benedek pápa és Bartholomaiosz pátriárka Szent András-napi találkozásának alkalmából szervez Mgr Brandmüller, a vatikáni Történeti Bizottság elnöke és Evangelos Chrysos bizantinológus, a Görög Tudományos Akadémia tagja. Az apokrisiarius szerepéről szóló előadás Robert Markus utolsó fellépése nagy nemzetközi konferencián. 2007-ben még töretlen derűvel üli végig az Oxfordi Patrisztikai Kongresszust Henry Chadwick társaságában. Még egyszer utoljára eljön Budapestre is, magánlátogatásra. Ezután fokozatosan visszavonul. Nagy Szent Gergelyről szóló munkája felülvizsgálata közben éri a halál.

Egyház és világ

Szent-e a világ? Mi a szent benne? Hol kezdődik a szent és hol ér véget a profán? Képes-e megszentelni a keresztény hit a társadalmat? Mi a különbség ’vallás’ és ’kultúra’ között? Robert Markus ezt a kérdést kutatta egész életében. Egy rohamosan szekularizálódó és átalakuló világban mutatott rá arra, hogy szent és profán határai nem állandóak, sőt maga a szent fogalma is állandóan változik.

A világot a pogányok isteninek és öröknek, a keresztények Isten teremtményének és mulandónak tartották. A 4. században, a konstantini fordulat után idő és tér még megdőbbszentően „pogány” volt: a görög-római városok lakóinak életét az évezredek politeisztikus hagyományok ritmusa szabta meg. Nem voltak keresztény ünnepek (az egy Húsvét kivételével) és nem voltak keresztény szent helyek sem, hiszen ezeket a fogalmakat a keresztények taszítóan pogánynak vélték. A pogányok viszont azzal vádolták a keresztényeket, hogy nem törődnek a világgal, nem bájlik, sőt egyenesen kívánják pusztulását. A keresztényellenes vádak különösen 410, Róma gótok általi kirablása után erősödtek fel: az általános válsághangulatban maguk a keresztények is elbizonytalanodtak. Az új, keresztény kormányzat alatt többnyire jó volt kereszténynek lenni, de most kicsúszott a lábuk alól a talaj és nem tudtak mit válaszolni az őket ért bírálatokra. A keresztények is szerették a világot, melyben éltek és a legkevésbé sem vágytak arra, hogy maga alá temesse őket a nagy népvándorlás viharos áradata. Hogyan kell szeretni a világot? Mit kell szeretni benne? Ágoston volt az, aki ezt elmagyarázta nekik: „A világ örömteli hely.

Nem csoda, ha az ember mértéktelenül élvezi. Nem kárhoztatlak, nem korhollak, ha szeretet a világot (...) Szeresd a világot tiszta szívedből, csak tudd, mit választasz. Ha szeretjük az életet, képesnek kell lennünk arra is, hogy megválasszuk, milyen életet akarunk élni” (*Sermo* 297, 4, 8).

Ágoston szerint a világ szép és jó, de figyelmeztet: a keresztényeknek nem a világot, hanem a Teremtőt kell szeretniük. A világ létrejött és majd el fog pusztulni. Nem kell, hogy fájjon érte a szívünk. A keresztény peregrinus, zarándok ezen a földön, útban Istene felé: *Advena sum ego et peregrinus sicut omnes patres mei* (38. zsoltár 13).

Robert Markus mutatott rá arra, milyen forradalmi újdonság volt a 4. századi kereszténységben, hogy Ágoston „szekularizálta” az államot és az egyházat. Euszebiosz a keresztény Római Birodalmat, a donatisták pedig saját egyházukat azonosították Isten városával. Ágoston volt az, aki kijelentette: egyik sem az. A világ és benne minden, így az egyház is, *corpus permixtum*, jó és rossz elegye. Csak a végső ítéletkor derül ki, hogy ki tartozik Istenhez és ki a Sátánhoz. Itt a földön nincs tökéletes, hibátlan, büntelen intézmény. Amikor leszögezte, hogy a világ (*saeculum*) nem isteni, azt is kijelentette, hogy nem is sátáni! A világot lehet szeretni, igaz, csak módjával érdemes. Ezzel Ágoston korának legoptimistább üzenetét fogalmazta meg. A barbár inváziók idején a klasszikus kultúra örököseinek, a keresztényeknek éppen erre az önbizalmat adó üzenetre volt szükségük ahhoz, hogy ne csüggedjenek világuk pusztulását látván, hanem elviseljék és hasznukra fordítsák a változásokat.

A Birodalom szekularizációja paradox módon Róma krisztianizációjával párhuzamosan ment végbe. A 4. század a nagy keresztény bazilikák és mártírszentélyek kora, melyek egy csapásra létrehozták a keresztény „szent hely” és „szent idő” fogalmát: a mártírsírok voltak azok a szent helyek, ahol Ég és Föld találkozott, a mártírok halálának évfordulója pedig az a szent idő, melyből a keresztény ünnepek lettek. Az *ókori kereszténység vége* című munkájában Robert Markus azt mutatja be, mekkora változást okozott a kereszténység történetében az, hogy a Római Birodalom államvallása lett. Nemcsak a tér és az idő vált megszenteltté az egyház által — egészen olyan, korábban profánnak tartott eseményekig, mint például az esküvő — hanem a keresztények azonosságtudata is megváltozott: a „keresztény tökéletesség” immár nem a világban, hanem a kolostor falain belül volt megtalálható. Miközben a kereszténység rányomta pecsétjét a mindennapok kultúrájára, az „igazi” keresztények szakítottak a világgal.¹²

„Nézd Jeruzsálemet, melynek egykor dicsőségét zengték. Elpusztult: földig rombolták ellenségei. Már nem az, ami volt. A városnak csak árnyéka maradt: egy kép. Jelentése máshová tevődött át.”

A változó dolgok örökkévaló teremtmője magához szólította Márkus Róbertet: de meghagyta nekünk könyveit, melyek új utat jelöltek ki a történeti és teológiai kutatásban, és új jelentőséget adtak egy fontos korszaknak. Jelek és jelzések ezek számunkra: igyekezzünk megérteni őket.

SÁGHY MARIANNE

¹Juliet Kinchin: *In the Eye of the Storm: Lili Márkus and Stories of Hungarian Craft, Design and Architecture 1930–1960. Pusztító vihar sodrában: Márkus Lili (1900–1962) és a magyar kézművesség, formatervezés és építészet házatája*. Glasgow, 2008.

²*Monasztikus élet és aszketizmus Szent Ágoston gondolataiban*. (Ford. Török József.) Vigilia, 1988. január, 51–54.

³Vö. Michael Polányi: *Személyes tudás. Úton egy poszt-kritikai filozófiához. I–II*. (Ford. Papp Mária.) Atlantisz, Budapest, 1994.

⁴*Evolving disciplinary contexts for the study of Augustine, 1950–2000: some personal reflections*. *Augustinian Studies* 32 (2001) 189–200.

⁵*Saeculum. History and Society in the Theology of St. Augustine*. Cambridge, 1970, 1988.

⁶*Saint Augustin et la fin de la culture antique*. Paris, 1938.

⁷*Saint Augustin et l’augustinisme*. Paris, 1955; *Décadence romaine ou antiquité tardive?* Paris, 1977.

⁸*Vízválasztó-e a hatodik század az európai kultúrában?* (Ford. Sággy Marianne.) Vigilia, 2004. szeptember, 670–678.

⁹Nagy Szent Gergely és kora. (Ford. Sággy Marianne.) Kairosz, Budapest, 2004.

¹⁰*The Limits of Ancient Christianity. Essays on Late Antique Thought and Culture in Honor of R. A. Markus*. (Ed. W. Klingshirn – Mark Vessey.) Cambridge, 1999; Peter Brown: *Introducing Robert Markus*. *Augustinian Studies* 32 (2001) 181–187.

¹¹*Augustinus Afer. Saint Augustin: africanité et universalité*. Actes du colloque international, Alger — Annaba, 1–7 avril 2001. (Ed. Pierre-Yves Fux – Jean-Michel Roessli – Otto Wermelinger.) Fribourg, 2003.

¹²Robert Markus további művei: *Augustine. A Collection of Critical Essays*. (Ed. R. A. Markus) 1972; *From Augustine to Gregory the Great*. London, 1983; *The End of Ancient Christianity*. Cambridge, 1990; *Az ókori kereszténység vége*. (Ford. Nemes Krisztina.) Kairosz, Budapest, 2010; *Sacred and Secular. Studies on Augustine and Latin Christianity*. London, 1994; *Signs and Meanings. World and Text in Ancient Christianity*. Liverpool, 1996; *Gregory the Great and his World*. Cambridge, 1998.

FILMEK, FILMI MESÉK ÉS PARAMICHÁK

Roma tematikájú játék- és dokumentumfilmekről

„(...) egy etnikai közösség keresi a csoport saját nyelvét, történetét, a sorsokat összehozó élményeket és kollektív emlékeket, és mindazt, amelyért megéri az identitás vállalása. Ehhez pedig közös emlékezés, tradíció, kulturális minták, valamint közös szöveg, kommunikációs kód és vizuális látás kell, amiben a film és a filmi mese különösen fontos szerepet játszik.”¹

Szegénységfilmek, romafilmek

Budapesten a közelmúltban két olyan nagyobb filmmustra is szerveződött, amelyen szép számban szerepeltek romákkal kapcsolatos filmek. Először a Vörösmarty Moziban 2010. december 3–5. között a „Szegénység arcai filmfesztivál”, aztán közvetlenül utána, december 6. és 11. között a nyolcadik kerületi Kesztyűgyár Közösségi Házban, az Örökmozgó Filmmúzeumban és a Napházban a II. Budapesti Cigány Filmfesztivál került megrendezésre.

Azért is érdekes összevetni ezeket, mert a „Szegénység arcain” jóval nagyobb arányban mutatnak be olyan filmeket, amelyek *nem* a cigányságról szólnak. (Szemben az évente megrendezésre kerülő Magyar Filmszemle dokumentumfilmes mezőnyével, ahol nem ritka jelenség, hogy a szegénynek számító társadalmi csoportról készült alkotások hősei között túlreprezentáltak a cigány származásúak.) De ha megfordítjuk a kérdést és ilyen alapon vizsgáljuk a Cigány Filmfesztivál programját, láthatjuk, hogy bár erőteljes a cigánysággal kapcsolatos társadalmi problémákat, köztükk a szociális helyzetet vizsgáló filmek jelenléte (hiszen ezek bemutatása a rendezvény egyik célkitűzése), találunk számos példát a roma identitás (egyéb) építőelemeivel foglalkozó játék- és dokumentumfilmekre, amelyekben ha létezik is a szegénység, más megvilágításba kerül, vagy eltörlül a jelentősége.

Különösen érdekes ebben e tekintetben Groó Diana legújabb, 2010-es nagyjátékfilmje, a *Vespa*, amelyet a rendezvény nyitófilmjéül választott. A főhős egy alföldi település cigánytelepének lakója, egy apa nélkül nevelkedő kiskamasz, aki a hátrányos helyzet követelményeinek sok, ha nem minden szempontból megfelel. Régi, a fővárosba való eljutásra vonatkozó álma teljesül, amikor egy motornyeremény ígéretében anyja tudta nélkül útra kel. A kalandos útnál már csak a hazatérés vi-

szontagságosabb. A filmben nehézségek sora akadályozza a fiút célja elérésében, ezek leküzdéséhez (hasonlóan a nagy klasszikusok kiskamasz gyermekhőseihez, mint Truffaut *Négyszáz csapásában* Antoine Doinelhez) a tisztaság, nyitottság, elszántság szükségeltetik. A környező társadalom, a felnőttek világa azonban farkastörvényeket diktál, és kíméletlenül eltiporja, megalázza a csőrókat, vagy inkább a mai kamaszok szóhasználatával élve, a lúzereket.² A film egységesen kezeli (a különösen a kamaszkorban nagy jelentőséggel bíró) identitásépítés részekből álló folyamatát: a fiú egyszerre keresi a gyökereit (a valószínűleg álmokból és az anyai elbeszélésekből szőtt apaalak valahol egy építkezésen robotol) és önmagát. Az eszköz, a piros motor nemcsak presztízs- és státuszemelkedéshez segítheti a kortárs csoportban, a telepen, hanem a felnőtté válásnak is fontos állomása, anyja mellett a hiányzó apa szerepét is igyekszik betölteni. A környezet azonban kihasználja a se nem gyerek, se nem felnőtt főhős „küszöbállapotát”: próbál hazugsággal, fizikai erővel fölébe kerekedni.

A történetnek az egyik szála nem a szegénységhez, hanem hangsúlyosan a roma identitáshoz kapcsolódik. A fiú, aki egy népmesehőshöz hasonlóan indul szerencsét próbálni, fontos segítőtőre talál egy hangsúlyozottan roma utcazenész személyében. Előbb a véletlenek sodorják őket egymás mellé, majd a férfi vele marad, amíg már (azt hiszi) biztonságban tudhatja, végül egy hirtelen, de fájdalmas döntéssel felszámolja a kettőjük között szövődő barátságot. A fiú identitáskeresésében — a zenész által megjelenített — megélt és ápolott romaság a további lelki, érzelmi gazdagodás egyik lehetséges, fontos forrása. A kissé sztereotip és direkt módon ábrázolt cigány kulturális sajátosságok (tűz melletti esti gitározás az útszélén) mellett szerepel egy érdekes motívum. Amikor ismerkedésük során a férfi keresi a közös pontokat, megkérdezi: „Tudod-e mi az a *paramicsi*?” Ez a beszélgetésbe dramaturgiailag indokolhatóan beépített elem több célt is szolgálhat: intertextuális utalásként a film egészére, tanmese-jellegére vonatkozik. Ugyanakkor beemeli a cigány kultúra hagyományrendszerének azt a fontos elemét, a mesét, amely a romákkal kapcsolatos filmekben sajátos helyet foglal el.

A mese szerepe a roma tematikájú játék- és dokumentumfilmekben

A magyar filmtörténet egyik gyakran idézett, jól ismert dokumentumfilmje Sára Sándor 1962-es *Cigányok* című alkotása. A Balázs Béla Stúdióban a hatvanas években irányzottá alakuló lírai doku-

mentarizmus nyitófilmjeként is számon tartják. Sára röviddel a film elkészülése után a Filmkultúra című lapban számolt be a film keletkezéstörténetéről, hangsúlyozva elkészítésének szándékait.³ Művüket elsősorban az előítéletek ellen alkották Gaál István szerzőtársával, hogy „siratóik szellemében együtt panaszkodva velük” emelhesék fel hangjukat azok ellen a körülmények ellen, amelyek fogságában a cigányság alig vagy egyáltalán nem indulhatott el a szocializmus ideológusai által ígért társadalmi felemelkedés útján. Sára a filmet különböző „fejezetekre” osztotta, utalva a munka, a lakhatás, az egészség és az oktatás körülményeire. Ezek a tényként megfogalmazott állítások utalnak a saját, személyes tapasztalatok alapján, mégis szociológiai hűséggel megformált valóságra. Nem véletlenül emleget azonban Sára „siratót” az írásában: a film egyik legszebb, igen hangsúlyos, bár megrendezett, mégis dokumentumértékű jelenete a cigány hagyományok egyik legfontosabbikát, a temetés előtti halott búcsúztatást, virrasztalást mutatja. Ez még talán a szegénység nyílt ábrázolásánál is kevésbé tetszhetett az akkori hatalomnak, hiszen a kizárólag elmaradott társadalmi csoportnak tekintett cigányság létező, bár eltagadott etnikai kultúrájából villantott fel részleteket. A siratáson eléneklik, majd egy asszony romani nyelven elmeséli a cigányság egyik legszebb, *Madarakból letünk* című eredetmondáját.⁴ A virrasztalások szokásrendjéhez tartozó közös éneklés, beszélgetés mellett fontos elem, és az elzártabb, hagyomány-őrző közösségekben máig élő hagyomány a mesemondás, amely a cigány folklórnak rendkívül összetett eleme. A mesélés a közös zenéléshez, énekléshez hasonlóan „érzelmi közösséget” terem, amint arra Bonini Baraldi olasz antropológus egy romániai cigány faluban végzett terepmunka leírásában rámutatott.⁵

Michael Stewart, brit szociálandropológus Gyöngyös környékén élő oláh cigányok szokásairól írta egyik legfontosabb művét *Daltestvérek* címmel. A cím utalás a könyv fontos megfigyelésére: a közösség dalkészletében szereplő hallgatókat („loki dhili”) más narratív műfajokhoz hasonlóan „vorbának” vagy „chachi vorbának” (igaz beszéd) nevezik, amelynek a szövegbe épített diszkurzív elemeivel összetartozásukat fejezi ki, erősíti meg.⁶

Macskássy Katalin, animációs filmrendező két alkalommal is készített filmet cigány közösségről. Először még a hetvenes években, egy komló általános iskola diákjainak és a rajzszakkört vezető pedagógusnak a közreműködésével *Nekem az élet teccik nagyon* (1976) címmel. A gyerekek (valószínűleg tanári kérésre) saját életükből, telepí élményeikből merítettek, és a rövid kis elbeszéléseket dolgozták fel animált rajzaikon. Így valóság és

fikció sajátos keveredése jön létre: művészi képzeletük és kreativitásuk átszínezi, sőt némiképp csodássá varázsolja a mindennapok gyakran kegyetlen történeteit. A szegénység, az alkoholizmus és a bűnözés rideg szociológiai tényei közé mesés elemek keverednek (az egyik legkedvesebb az elnevezett egerek megjelenítése). A film mintha csak illusztrációja lenne Kemény István szociológus hetvenes években végzett felméréseit kiegészítő fontos, sokat idézett gondolatainak: „A cigányok legtöbb csoportjának az életét elsősorban a hiány jellemzi, a megfelelő kereset és jövedelem, a jó lakás, a kielégítő ruházkodás és étkezés, az egészséges ivóvíz, az iskolázottság, és a nem cigányokkal való versenyképesség hiánya. De nemcsak hiányt tapasztalhattunk körükben, hanem pozitívumot, többletet is, amely egész életünkre szóló élmény marad: a személyes kapcsolatok melegségét, a személyiség spontaneitását, a pillanat örömeivel való élni tudást.”⁷

Macskássy Katalin másik animációs filmjében, amely épp a fent említett eredetmondát dolgozta fel *Sosem volt cigányország* (2007) címmel, nem sok nyomát leljük ennek az érzelmi érintettségnek. A film fekete-fehér dokumentumfelvételekkel indul, amelyeket egy rendkívül szegény településen forgattak. A kamerára irányuló, meggyötört, vádló tekintetek a szociofotózás korai, háború előtti időszakát juttatják eszünkbe, néhol pedig egyenes idézeteket is látunk, tisztelgéskeppen Sára lírai dokumentumfilmje előtt. Itt azonban a gyerekek nem az eget szántó repülőgépeket nézik, hanem az eredetmonda feléjük festett, képzeletbeli madarait. Úgy vélem, a film épp a mese szárnyán felemelkedni képes felnőtteket, gyerekeket rántja le durván a földre, amikor a narrációban felolvasott monda végén a letelepedésre „kárhoztatott” cigányok vágyaira utaló sorokhoz („Azért nem is élünk mi tunyán, kuporgatósan, mert mink egy szép napon madárnak visszaváltozunk.”) az utcán részegen botladozó idős asszony képsorát illeszti.

Hal(l)hatatlan paramichák

Ugyancsak a hetvenes években Schiffer Pál három, ma már klasszikusnak számító dokumentumfilmet készített a cigánysággal, szegénységgel kapcsolatos társadalmi problémákról. Mint tudjuk, az 1960–1970-es évek fordulójától aktívan részt vett azokban a szociológiai kutatásokban, amelyeket a társadalomtudósok országsszerte végeztek. Érdekes módon az első (Végh Antallal közösen készített), *Fekete vonat* című dokumentumfilmjére sehol nem hivatkozik: 1971-gyel jelöli meg (az ebben a témakörben végzett) filmkészítő tevékenységének kezdetét, holott az 1970-ben készült el.⁸ A két későbbi filmben már jobban kö-

rülhatárolja a kutatási területet. A Kemény Istvánnal közösen végzett felmérések a magyarországi cigányság életkörülményeire vonatkoztak: így a *Mit csinálnak a cigánygyerekek?* az oktatással kapcsolatos kérdéseket járja körül, a *Faluszéli házak* pedig a lakhatásról és az azzal összefüggő egészségügyi helyzetről tudósít. Schiffer módszerének alapja az interjúkészítés. Ezek a felvételek nyilvánvalóan eleget tesznek a tudományos adatgyűjtési módszerek kritériumainak: sajátos ötvözetét nyújtják a külső megfigyelés, az esettanulmány és a mélyinterjú alkalmazásának, a választott hangnemet (a személytelen, célratörő fogalmazásmódot) is ez indokolja. Schiffer 1974-ben határozta el a következő rész forgatását, amely a munkavállalás jellemzőit járná körül. Kemény Istvánnal közös elképzelésük az volt, hogy egy alkalmi, idénymunkából élő közösség tagjainak a lakóhelyüktől távol eső ipari körzetben, nagyvárosban való munkába állását, mint felemelkedési lehetőséget (és annak többirányú következményeit) járják körül. A módszer kialakításában számos tényező közrejátszott: a filmszakmán belül a dokumentumfilm-készítés körül kialakuló és megélénkülő viták, útkeresések mellett a filmgyártás akkori állapotát meghatározó körülmények, és nem utolsósorban Schiffer személyisége, alkotói célkitűzései.

Mindhárom összetevő közel azonos súllyal befolyásolta az eltérő megközelítésmód szükségességét. Schiffer az alkotás különböző fázisaiban utal a dokumentumfilm formanyelvi megújításának fontosságára: azokra a termékeny vitákra, amelyek módszerének kidolgozását is előmozdították. Egy helyen a két korábbi dokumentumfilmet (minden siker ellenére) egyenesen „csődnék” nevezi: „A film forgatása, majd vágása során megéreztem, megértettem, hogy a mindenre kiterjedő pontos analízis, a gondos előtanulmányok ellenére is valami hiányzik a filmből. Valami, amit éreztem a putrikban, a cigány családok között, a beszélgetések során, és amit nem tudtam, nem is tudhattam beleépíteni a filmbe. A két cigány-dokumentumfilm számomra annak a módszernek a végét jelentette, amellyel eddig filmet csináltam. Tudtuk, éreztük (Andorral, Keménnyel), hogy a már hagyományossá váló interjúmódszer, a *cinéma vérité* általunk művelt verziója nem adhat többet, mint amit addigi filmjeinkben sikerült megvalósítani.”⁹

Ezek a dilemmák azonban részben megoldódtak, amikor Schiffer leforgatta a Budapesti Iskola fikciós dokumentarista irányzatának egyik legkiválóbb darabját, a *Cséplő Gyurit*. De abban, ahogyan a *Fekete vonat* hősei, azok az ingázó tízezrek, akiket a szociofotók, dokumentumok, kutatások alapján többnyire csak a tudományos érdeklődés megvilágításában láthatunk, és megmaradnak a

kulturális emlékezetben, óriási, sőt egyre nagyobb szerepe lesz a mozgóképeknek.¹⁰

Ugyanennek az évtizednek a végén született Gyarmathy Livia játékfilmje Balázs József regénye alapján, *Koportos* (1979) címmel. A mű szintén a társadalom perifériáján vegetáló cigányság egyik tagjának sorsdrámája. Érdekessége számunkra az, hogy a főhős Balog Mihály szerepét játszó Rostás Mihály — nem olyan értelemben bár, mint Cséplő Gyuri, de — mégiscsak saját sorsát játszotta el. A szabolcsi cigányembert később Kovalcsik Katalin, a cigány népzene- és népmese gyűjtés egyik vezéregyénisége fedezte fel. Rostás, aki az ingázások hosszú vonatútjain is kamatoztatta tudását, kiváló mesemondónak bizonyult. Kovalcsik Katalin így emlékezett vissza rá: „Rostás Mihály életútja nem sokban különbözött attól a több száz vagy ezer szabolcsi és szatmári cigányétól, akiknek föl kellett adniuk a hagyományos, apáról fiúra szálló mesterességüket, és a vidék kevésbé iparosodott volta miatt lakóhelyüktől távol, többnyire Budapesten vállaltak nehéz, fizikai segédmunkát. Élete nagy fordulata 1979-ben következett be, amikor főszerepet kapott Gyarmathy Livia *Koportos* című, cigányokról szóló filmjében. Ekkor úgy érezte, hogy ez az a lehetőség, amelyre egész életében várt: színészi teljesítménye révén nemcsak a magyarokkal válik egyenrangúvá, de hírnevet és dicsőséget szerez a cigányságnak is. Vágyai azonban nem váltak valóra: a hagyományos közösség elítélte, mint mindenkit, aki valamilyen módon kilép belőle. A másik oldalon sem volt szerencséje: még néhányszor hívták kisebb szerepekre, majd végképp bezárult előtte a filmgyár kapuja.

Ezt a kudarcot Rostás Mihály soha nem heverte ki. Talán azzal is magyarázható az a cigány mesemondóknál is szokatlan kitarítás és ragaszkodás, amellyel évek óta, újra és újra felbukkan, folytatja meséinek elmondását. Több éves ismeretségünk, mondhatnám barátságunk és a mi lankadatlan érdeklődésünk meséi iránt azt is bizonyítja számára, hogy tudására valahol mégiscsak szükség van. Ráadásul ez tudásának az a része, amelyet ő is a legnagyobbra tart: legjobb képességét, a mesemondást csillogtathatja előttünk, és ezzel elérheti másik célját is, segíti a cigány hagyományok közkinccsé tételét.”¹¹

Paramichák és a kulturális emlékezet

A rendszerváltás utáni magyar filmművészetben a cigány kultúrával kapcsolatos játékfilmek sorát Szederkényi Júlia *Paramicha vagy Glonci, az emlékező* című műve nyitja 1993-ban. Ez azért is érdekes, mert az ekkor készült alkotásokban fellelhető közös motívumok közül a legerősebb az emlékezés és a mese. Szederkényi filmje több szempontból is emblematis alkotá: a kultúrák

találkozásának érintkezési pontjait rendkívüli érzékenységgel próbálja kitapintani, sajátos formanyelvi megoldásokkal egyszerre reflektál saját filmkészítői szerepére és az ábrázolt világhoz fűződő viszonyaira. Épp ez a szerzői hozzáállás azonban a néhány évvel később készült *Tündérdombbal*, az *Országalmával* és a *Cigány holddal* rokonítja. A közös bennük, hogy — bár mindegyik más módon — kijelölnek az elbeszélésen belül egy keretet, ahonnan nézve az összes állítás idézőjelbe kerül. Más-más módon, de mindegyik film a történet „elbeszélhetetlenségét” hangsúlyozza, vagy legalábbis utalást tesz rá, felfüggeszti a látottakat (egyébként is kétes) igazságtartalmát, pontosabban az elmondottakat mindannyian saját igazságukként tüntetik fel. Azzal, hogy a kijelentéstétel személyességét a végletekig fokozzák, bármely sztereotípiát kerül felszínre, megfosztja azt életől a beszédmód.

A sablonos ábrázolás csapdáját mindegyik film másképp kerüli el: Szederkényi Júlia az áldokumentum készítésének trükkjét maga leplezi le, Szőke eljátssza-elbeszéli a cigány téma fikciós ábrázolásának lehetetlenségét, a Czabán-Pálos alkotópáros dokumentum és fikció egymásra vetítésével kérdőjelezi meg, majd hitelesíti önmón igazát, Malgot István pedig a költői film kínálta stilizációs eszközökkel teremt egy önálló törvények szerint működő „roma világot”. Felhasználják a cigány mítosz, „örök és rögzült” alakjait, de nem statikusan, hanem dinamikusán, a filmkészítés során létrejövő viszonyok szövevényébe ágyazódva.

A legnyilvánvalóbb ez a törekvés Szederkényi filmjében, ezért részletesebben most csak erre térnék ki. Mint ahogyan utaltunk rá, már a cím ki-válóan jelzi, mit kívánnak a szerzők megteremtteni. A „paramicha” a görög eredetű „paramitia” szóból származik, jelentése mitológiai tárgyú tanítómese, a romani nyelvben, annak lovári nyelv-járásában pedig mesét jelent. A cigány mese-folklórnak egyik legfontosabb alkotóelemét, a hagyományos tündér- vagy varázsmesét jelölik vele. A cigány hagyományrendszerben az éneklés és a tánc mellett a legfontosabb szerepet a mesélés tölti be. A jó mesélőkre a rendkívül fejlett improvizáló- és variálókészség, valamint kiváló emlé-kezőtehetség jellemző.¹² Az oláh cigány közösségekben a mesemondó előadását a hallgatóság részéről állandó közbeszólások kísérik, a mesélő pedig kiszólásokkal ellenőrzi, nem lankad-e hall-gatói figyelme. A mesemondás tehát valódi kö-zösségi esemény és rítus, amely sajátos „forgató-könyv” szerint zajlik. Ez a hagyomány, a cigány — szóbeliségen alapuló — kultúra olyan sajátja, amely bár a cigány közösségekben is kihalóban van, a magyar folklórban már szinte egyáltalán nem létezik. Ezáltal a cím utalás egy olyan folk-lórelemre, amely kincs mindkét kultúrában — a

többségiben hiánya, a kisebbségiben „veszélyeztetettsége” miatt.

A történet szerint Glonci Miklós, Szederkényi fő-hőse egy kivételes, belső látó képességgel megál-dott idős cigány ember, akin az orvosok kísérletet hajtanak végre: a fejére szerelt különleges készü-lékkel tennék láthatóvá emlékeit. A kutatást filmes stáb rögzítené, de Glonci megszökik, és keresése al-kotja a bonyodalmas cselekmény vázát. Szeder-kényi tehát egy áldokumentumfilm forgatását meséli el, de oly módon, hogy a stáb tagjai egy „ál-fikciós dokumentumfilm” szereplőivé válnak. A szerzők különféle műfaji sémákat használnak: tu-dományos-ismeretterjesztő filmként mutatják be a különös emlékezőtehetséggel megáldott cigány em-berrel folytatott kísérletet, amelyet a pszichiátriai osztály kutatóorvosai végeznek. Miután a történet fordulatot vesz: Glonci eltűnik, a drága kísérleti esz-közöknek is lábuk kél, valakik pedig még az addig leforgatott anyagot is megpróbálják ellopni a film-laborból, onnantól a bűnügy leleplezése áll a kö-zéppontban. A film utolsó szakaszát a barlangla-kásokban élő cigányok telepén forgatják; itt időnként az etnográfiai filmkészítés sémáit alkal-mazzák. A leggyakrabban használt stilisztikai esz-köz, amely idézőjelként működik: az ironia, például a cigány gyerekeket ábrázoló képsor alatt fel-hangzó afrikai zene vagy az orvosokat (mint a ha-talom megtestesítőit) leleplező gúnyos kameraál-lások. Mindeközben állandóak a stáb munkájára vonatkozó kép- és hangcommentárok, amelyek nem műfaji, hanem adott filmtörténeti korszakokra (például a francia újhullámra) való utalásként vannak jelen. Az önmagát elbeszélő film ezáltal megvilágítja a fikciós vagy hagyományos doku-mentumfilm készítésének „lehetetlenségét”. Az a fajta alkotók és hősök közötti cinkos viszony, amely a *Cséplő Gyuriban* az amatőr szereplők játé-kában érhető tetten, itt átalakul türelmetlenséggé a hősök (legfőképp Glonci) részéről, időnként pe-dig kudarcként leplezi le saját használhatatlansá-gát (például amikor a főhős felkutatását segítő alak visszakérdez: „Valamit nem jól csináltam?” Majd rögtön utána az arcát tenyerébe temető rendezőnőt látjuk). A filmkészítők részéről ez a viszony „va-lóságos” segítségnyújtássá alakul: Glonci utolsó napjaiban a stáb tagjai egyszerűen beköltöznek az életébe. A film egyik utolsó képsora ennek emble-matikus kifejezése: az operatőrök karjukon cipelik a rozzant öregembert. Itt tehát nem egyszerűen fik-ció és valóság viszonyának elemzéséről van szó, ha-nem a kettő állandó és megélt felcseréléséről: a film-készítői szerep s így a látottak (újra)hitelesítésének kísérleteiről és kudarcairól.

Szederkényi filmje ezáltal a filmtörténetben is jel-képes „tett”. A fantázia- és emlékképek „foglyul ej-tésének szándékával” utal a cigány kulturális sa-

játosságoknak, hagyományoknak már az értelmezés céljából történő rögzítésére, amelyhez a segítségnyújtás a többség részéről egyfajta *kizsákmányoló* tettként is értékelhető. A filmkészítők kívülről beavatkozó, közvetítő szerepe a tevékeny részvétel nélkül pedig inkább egyfajta árulásként értelmezhető, amelyen az állandó önreflexió vajmi keveset segít: ennek felismerése pedig morális-etikai válsághoz vezet. Ezt enyhíti talán az idős Gloncit cipelő stábtagok képe. Ám nem véletlenül alkalmaz Szederkényi olyan motívumokat, amelyek azt sejtetik, hogy a történet a késő Kádár-korszak éveiben játszódik. Az orvosok viselkedésmódja, a rendőri zaklatások mind a diktatúra alatti ellenőrzőségre utalnak. Ezzel jelzi a rendszerváltozás után felgyorsuló közösség- és identitásépítő folyamatok közvetlen előzményeit, s annak szemléletünket, mentalitásunkat meghatározó maradványait. A film záróképei (az fején a készülékkel elfutó kisfiú) utalnak az újfajta kezdet iránt kétségeket és reményeket egyaránt tápláló szerzői állásfoglalásra.

Emlékképek a filmben, filmek az emlékekben
A Malgot István fentebb említett filmjével azonos című színdarabban színészként kezdte pályáját Bogdán Árpád, majd később Fodor Tamásnál a Stúdió K-ban játszott. Néhány év múlva megrendezte első önálló nagyjátékfilmjét, amely a 2008-as Magyar Filmszemlén az elsőfilmeseknek járó díjat kapta. A *Boldog új élet* Magyarországon valóban első fontos darabja az önreprezentációnak; biográfiai ihletésű története pedig egy fiú sorsán keresztül a romák identitáskeresésének metaforájává válhat. Sajátos „így jöttem” darabja a magyar filmtörténetnek, mert a korrajz jelentősége eltörpül a személyes sorstragédia mellett: mindent felülír a „nem-származás” élménye.

Főhőse állami gondozásban nő fel, a film életének két évét meséli el, az intézetből való kikerülés utáni időszakot. Az önállóságért a fiúnak nagy árat kell fizetnie, úgy érzi, ha nem képes feldolgozni gyermekkori traumáit, ha nem tud összegyűjteni az intézetbe kerülés előtti időszakról annyi információt, amennyi alapján a családi háttéréről valamilyen képet formálhat, akkor nem bír önálló életet kezdeni. A boldogulás története két síkon zajlik: a valóságos események mellett egyenrangú szerepet töltenek be a fiú emléke- és képzeletvilágát megjelenítő képsorok. A szerkesztésmód érdekessége pedig abban rejlik, hogy az intézetből való kikerülés utáni új élet párhuzamba állítódik az oda bekerülés pillanatával, mindkettő azonos súlyú fordulópontnak mutatkozik. A „kinti élet” élményei sorban idézik fel a valós emlékszálakkal átszőtt fantáziaképeket.

A múlttal való szimbolikus kommunikációra való törekvés a jelen megélésének és a jövő épí-

tésének feltételeként jelenítődik meg a Bogdán-filmben, és ez teszi a 2000-es évek cigánysorsának metaforájává. Az önazonosság elengedhetetlen feltétele annak a csoportnak a körülhatárolása, amelyhez tartozni kívánunk vagy kényszerülünk. A rendszerváltozás után Magyarországon felerősödtek azok a törekvések, amelyek a cigányság történelmének, kultúrájának leírását, rendszerezését tartják a kor egyik legfontosabb követelményének, ám ezeket meglehetősen sok anomália terheli, épp politikai jelentősége miatt. A több oldalról fenyegetett kulturális identitás építgetését a *Boldog új élet* főhősenek erőfeszítései, a traumákkal terhelt individuális emlékezés keservei példázák.

Természetesen az sem elhanyagolható tény, hogy a történetben is fontos szerepet játszanak a cigány kultúra elemei. Mint jeleztük, két párhuzamosan zajló eseménysor elevenedik meg a filmben: az új élet első két éve és a gyermekkori emlékek álmokképei. Az elsőben a domináns társas kapcsolatok a fiút a roma barátjához és annak családjához fűzik, a másodikban pedig saját (elképzelt vagy valóságos), ugyancsak hangsúlyozottan cigány szüleihez, testvérehez.

Bogdán Árpád hősenek „élhetlensége”, amely többféleképpen megnyilvánul a filmben, s amely végül tragikus bukását okozza, szinte elkerülhetetlen, végzeteszerű beteljesülés. A környezet segítő hozzáállása nem pótolja a traumák okozta sebek gyógyításához, az akarat pedig nem helyettesíti a belső út megtételéhez szükséges erőt.

Nem sokkal később Mészáros Antónia dokumentumfilmet forgatott Bogdán Árpádról, amelyben a rendező a filmhősehez hasonló utat jár végig (*Megtagadva*, 2009), a forgatás keretein belül felkutatja a múltjára vonatkozó dokumentumokat, felkeresi a fontos szereplőket, majd hosszas vívódás után néhány rokonát, köztük édesapját is meglátogatja. A filmet nemcsak a személyes találkozások dokumentálása, érzékeny megjelenítése, hanem a főhős kommentárjai, visszaemlékezései teszik érdekessé. Az állami gondozottság traumatikus élménye ugyanis sajátos megvilágításba kerül azzal, ahogyan Bogdán elemzi, értelmezi a saját roma identitásának el- illetve megtagadását, a hetvenes-nyolcvanas évek intézményrendszerében nagyon markánsan kirajzolódó hatalmi politikákat. A roma származáshoz kapcsolódó képzetekbe sajátos módon keveredik a társadalmi helyzet: a visszaemlékezésben nagyon fontos szerepet játszanak azok az emlékképek, amelyekben a családokkal töltött hétvégekről visszatérő gyerekek beszámolóiról beszél Bogdán Árpád. A gyermekek számára nem vagy alig létező társadalmi különbségeket felülírta a közösségi, rokoni kapcsolatok bensőségesége, illetve az utána való vágyakozás. A főhős elmondja, hogy ezek a gye-

rekek ismerős szagokat (a kályhafüst ruhába ivó-dó illatát) és *meséket* hoztak magukkal. A vonzódás ellenpólusaként a rokonokkal való találkozástól tartó, felnőtt Bogdán a szorongás egyik okaként a közben kialakuló társadalmi távolságot említi. S valóban, taszító erőként is működik a filmrendező testvér megjelenése: a bátyjával való megható találkozás, a bensőséges fogadtatás helyett a narrátorszövegben halljuk, majd látjuk, hogy a középkorú férfi a stábot otthona helyett a falu új cigány közösségi házában fogadta. A gesztus többféleképpen értelmezhető: a nem megfelelőnek tartott életkörülmények megmutatása helyett másfajta, közösségi szinten lezajlott státuszemelkedést tart a férfi filmezésre érdemesnek.

Örkény Antal szociológus a mottóként idézett írásában a következő gondolatokat fogalmazza meg: „A filmek (*a cikkben elemzett filmek — P. A.*) közös jellemzője az is, hogy szemben az etnikai kultúra és identitás kiépítésének bevett útjával, ami az etnikai-vérségi gyökerekre helyezi a hangsúlyt, és amelyben a közös eredet kultusza játsza a döntő szerepet, ezek a filmek a többségi kultúra modern szövegeiben találják meg az identitásépítéshez szükséges etnikai toposzok nyersanyagait, amelyet aztán áttemelnek az etnikai kontextusba, újraértelmeznek, és ezáltal lényegében etnicizálják azokat. Így a klasszikus mű a modern etnikai életérzés kifejezőeszközzé, az etnikai másságból fakadó feszültségek megjelenítőjévé válik. Másrészt az etnikai közösség is profitál belőle, különösen az olyan kultúrák esetében, mint a romáké, akik híján vannak az eredetmítoszhoz és az etnikai kultúra folytonosságának bemutatásához szükséges alapvető közös mitikus történeteknek, és akiknek ezek az adaptációk a közös emlékezés forrását jelenthetik.”¹³

Ha elfogadjuk azt a Jan Assmann által meggyőzően és alaposan alátámasztott elméletet, miszerint a kollektív identitás alapja a kulturális emlékezet, valamint figyelembe vesszük Örkény állításait is, joggal feltételezhetjük, hogy a vizuális kultúrának, a filmek ikonikus képeinek és meséinek sokkal nagyobb szerepük lehet ezeknek a folyamatoknak az alakulásában, semmint gondolnánk.

A társadalmi hovatartozás tudata, amely ma Magyarországon a cigányság esetében a reprezentációs, hatalmi politikákban rejlő küzdelmekről és elmentmondásokról feszül, nemcsak „az összetartozás kódolására szolgáló jelek” kaotikussága, hanem „a szimbolikus rendeltetések és jelstruktúráik” (Jan Assmann) összetettsége miatt sem lehet tiszta. A „mitikus történetektől” kezdve a kommunikatív emlékezetben még létező alakzatokig, amelyeknek a felidézése épp a helyhez, időhöz kötöttségük miatt nagyon erős performatív jelleggel bír, ezért a filmes ábrázolásban kitüntetett szerephez jut, mind

(újra)értelmezésre várnak, immár a film médium specifikus tulajdonságairól alkotott, egyre szélesedő tudásunk birtokában.

PÓCSIK ANDREA

¹Örkény Antal: *Cigány film vagy roma film?* Filmvilág, 2005. június; http://www.filmvilag.hu/xista_frame.php?cikk_id=8271

²Neményi Mária szociológus egyik legfrissebb kutatásáról számol be egy kiváló tanulmányban: *A kisebbségi identitás alakulása. Roma származású gyerekek identitásstratégiái.* In: *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom.* (Szerk. Feischmidt Margit.) Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2010. A bevezetőben szociálpszichológiai kísérletek eredményeire, elméletek megállapításaira hivatkozva vázolja a serdülőkor központi kérdéseként a személyes és csoportidentitás összefüggéseit, valamint ennek részeként az etnikai identitás alakulását, mint egyszerre pszichológiai és politikai kérdést.

³Sára Sándor: *Vallomás a Cigányokról.* Filmkultúra, 1970/3. május–június.

⁴A monda teljes szövege (többek között) az alábbi kötetben található: *Sosem volt Cigányország. Szegkovács cigány történetek.* (Gyűjtötte és írta Bartos Tibor.) Európa, Budapest, 1958.

⁵Bonini Baraldi: *The Gypsies of Ceaus, Romania: An „Emotional Minority”.* In: *The Human World and Musical Diversity — Proceedings from the Fourth Meeting of the ICTM Study Group ‘Music and Minorities’ in Varna, Bulgaria 2006.* (Eds. Rosemary Statelova, Angela Rodel, Lozanka Peycheva, Ivanka Vlaeva and Ventsislav Dimov.) Bulgarian Musicology Studies, Sofia, 2008, 255–261.

⁶Michael Stewart: *Daltestvérek. Az oláh cigány identitás és közösség továbbélése a szocialista Magyarországon.* T-Twins – MTA Szociológiai Intézet – Max Weber Alapítvány, Budapest, 1994.

⁷A Kemény-kutatások szövegéből (1976) származó idézet mottóként szerepel a következő kötetben: „*A világ létre, melyen az egyik fel, a másik le megy*”. *Képek a magyarországi cigányság 20. századi történetéből. Antropológiai fotóalbum.* (Szerk. Szuhay Péter és Barati Antónia.) Néprajzi Múzeum, Budapest, 1993, 6.

⁸Ezt a megállapítást Schiffer Pál publikálatlan feljegyzéseire alapozom, amelyek a Nyílt Társadalom Archívumban találhatók, a *Feljegyzések.* 1978. III. 2. sz. dossziében.

⁹Schiffer Pál: i. m.

¹⁰A *Fekete vonat* például kanonizálódott a Balázs Béla Stúdió dokumentarista vonulatának fontos darabjaként, hiszen felkerült az archívum kiváló dvd-sorozatának második részére (*BBS Arcok*).

¹¹Grabócz Gábor – Kovalcsik Katalin: *A mesemondó Rostás Mihály.* MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, 1988. /*Ciganisztikai tanulmányok,* 5./

¹²Grabócz Gábor – Kovalcsik Katalin: i. m.

¹³Örkény Antal: i. m.

HÓNAPRÓL HÓNAPRA

ÍRÓK NYOMÁBAN

A véletlen jóvoltából Bakó Endre *Nadányi Zoltán nyomában* című pályarajza az egyik jegyzetet tartalmazó lapon nyílt ki. Idézem: „Nem lenne tanulság nélküli a költeményt (a *Hosszú eső* című versről van szó, R. L.) besorolni a magyar irodalom nagy esőversei közé. Fazekas Mihálynak *A kellete korán jött csendes esőhöz* című ódája a népbárát szemszögéből életmentőként üdvözlí az esőt, azaz végső soron társadalmi mondanivalót szólaltathat meg időmértékes formában. Szabó Lőrinc *Esik* című városi esőversében az én állapota az uralkodó. József Attila *Esik* című költeménye városszéli, falusi háttérű.” Alighanem minden figyelmes olvasó megérzi ebből az egyetlen jegyzetből, mekkora hozzáértéssel, milyen fáradtságos kutatómunkával készült el ez a hiánypótló könyv.

Teljesen igaza van Bakó Endrének, amikor szóvá teszi, miért szerepel a „sósáknak” becézett kézikönyv lírát bemutató részében a Nyugat második nemzedékét tárgyaló fejezetben Nadányi Zoltán, hisz nem a Nyugat költői törekvéseihez kötődött. Az ott szereplők közül Berda József sem! Mindketten sajátos világot teremtetek, olyat, amelyet nehéz bárhová besorolni. Viszont bármennyit tűnődtek is a kötet szerkesztői, képtelenségnek bizonyult olyan fejezetet kialakítani, amelyben az egymástól merőben különböző egyéniségek bemutatására nyílt volna lehetőség. Ráadásul nem csak értékelésük s ennek nyomán elhelyezésük volt nehéz, némelyek szerepeltetésüket is kifogásolták. Az első változatban kurta-furcsa jellemzésük volt olvasható, a főszerkesztő ez után teljes joggal új fejezetet íratott jó néhány íróról, akiket jobb híján kortársaik közé soroltunk.

De ez mellékes kérdés. Messzire vezetne vizsgálódni a nevezett kézikönyv kalandos, a politika beavatkozásaitól átszótt történetét. Feldúlt írók robogtak a kultúrpolitika irányítójához, úgy hallották, kimaradnak a tervezett kötetből. Jött a telefon, szerepelniük kell! Hétről-hétre kényszerűségből nőtt az eredetileg legfeljebb kétkötetesre tervezett terjedelem, s ezzel egyenes arányban fogyatkozott a jelentősebb írók bemutatására szánt sorok mennyisége. Pedig Béládi Miklós szerette Nadányi Zoltán líráját, küzdött is érte. Már akkor nyilvánvaló volt, hogy a kialakított képet sok helyen pontosítani kell, másutt pedig néhány év múltán már senkit sem érdekel némelyik író. Bakó Endrének csak hálások lehetünk, hogy méltó mó-

don, bámulatos alapossággal, a korábbi tévedéseket kiküszöbölve kedves költőjének méltó emléket állított. Nem nagyobbat, nem kisebbet a megérdemelnél. De sorait átlékesíti a szeretet, s ezzel bizonyára újabb híveket is toborzott verseinek.

Bakó Endre a monográfia-írás hagyományos módszerét követte, ami teljesen jogos, hiszen Nadányi Zoltán működésének olyan területeivel, műveivel is szembeesít, amelyekről eddig csak homályos ismeretekkel rendelkezünk. Ugyanakkor a költő versesköteteit, egyes műveit — a fontosabbakat és szebbeket — részletesen, elismerésre méltó azonosulással elemzi, különösen megvilágítóak azok a részletek, amelyek Nadányi pályakezdő lírájáról szólnak. Kitűnő érzékkel választotta ki azokat az alkotásokat, amelyek messze meghaladják a pályakezdés természetes ügyetlenkedéseit. A *Vándorlásra* már korábbi méltatói is felhívták a figyelmet, mint Baudelaire *Az utazásának* kitűnően tömörített továbbgondolására, s most újra rácsodálkozhatunk érett tökéletességére: *„Ezer országán át a fájdalomnak / Barangolunk egy mesze föld felé. / Ott örök napfény, örök dal patakzik, / Ott örök szirmon hintázik a méh. // Fekete bárkán, hallgatag tevéken / Megyiünk tengeren, sivatagon át. / És könnypergőve, szívszorongva nézzük / A búsongó ég örök alkonyát. // És mennyi tenger még és mennyi ország! / És elfogytak a bárkák, a tevék. / A tarisznnyánk üres és elfeledtük / A messze, messze, boldog föld nevét.”*

Az emberiség örök vándorútjának képe sok műben megjelenik, Nadányinak ez a verse a legszebbek egyike. Az a kicsit fájdalmas, nosztalgikus hang, amely e költeményt áthatja, egész líráján, hol erősebben, hol alig hallhatón végigvonul, mintha folyvást a tovalibbenő szépség és boldogság nyomába eredve döbbenne rá, hogy a beteljesedés, a teljesség elérhetetlen. Ezért igyekszik finoman kidolgozott költői képeivel és formáival (ezekről is meggyőző elemzéseket olvashatnak Bakó Endre könyvében) megsejtetni legalább valamit a lényegéből.

Érdekes, tanulságos része a pályaképnek Nadányi nagyváradi éveivel foglalkozó része. Tanulságos, ahogy Bakó Endre a költő Szigligeti Edével (és kortársaival) foglalkozó cikkéből kibontja ars poeticájának lényegét. Elgondolkodtató az írás vezérlő gondolata: *„A mai írók legtöbbje, különösen költőink, sötét pincékben, csatornában kotorásznak, és ezt úgy nevezik, hogy mélyen járnak. Szigligeti nem járt ilyen mélyen, ő a felszínen maradt, ahol a napot látatta, a természetet.”* Nem joggal, hogy e megfogalmazás jóval későbbi analógiájaként *Esti*

Kornél énekére, Kosztolányi nagyszerű versére utal, amely a mélyben kotorászó bűvással a röppenő könnyedség mozdulatát idealizálta, s az is igaz, hogy Nadányi lírájában is érzékelhető a könnyedség, bár ha csak ezzel jellemeznénk, nagyon messze kerülnénk az igazságtól. Ne feledjük, könnyednek mutatkozó szatíráiban is ott rejlik a mélyebb mondanó igénye!

Egy író utóélete sokszor múlik azon, akad-e értő, átértő ébresztője, s tágabb környezetben van-e hajlandóság személyisége megőrzésére. Nadányi Zoltánnak szerencséje van: *Összegyűjtött verseit* Urbán László a legnagyobb gonddal gyűjtötte össze (természetesen nem az összeset, a költő jó néhány műve lappanghat még), az Argumentum Kiadó méltó köntösben jelentette meg, és Berettyóújfalu is magáénak érzi, ami abban is megnyilvánult, hogy emléktáblával tették jelenvalóvá. Ám talán ennél is fontosabb, hogy Bakó Endre hűséggel, példamutató alapos-sággal idézte életművét, amely így visszajuthat az irodalmi kánonba (sokak szemében eddig is ott volt!), s ebben alighanem monográfusának mértéktartása is segítheti.

A vándorút végén eljött a búcsú pillanata: „Mennek, meg újra jönnek, / és vége-hossza nincsen ennek, / domb körül járnak fejlehaftva, / egy szál jegyene reszket rajta. // És leple hull egyszerre mindnek / és meztelen testtel keringnek, / azt most a holdfény úgy nyilazza, / hogy átsüt rajta csontjuk rajza.” Ám megkezdődött az új élet is. Immár az olvasók szeretetében.

Csak reménykedhetünk, hogy Tüskés Tibor Mészöly Miklóssal foglalkozó tanulmánya, esszéi és egyéb dokumentumai kettejük kapcsolatának nem a kitűnő irodalomtörténész hatványdala, s vannak még művek, amelyeket halála előtt kiadásra készített elő a Pannónia könyvek kiadójának. Hisz életében félelmetes munkabírással és kitűnő minőségérzékkel dolgozott. Minőség iránt tanúsított fogékonysága megmutatkozott azokban az években, amikor a Jelenkor főszerkesztője volt, s a lap számára a kor legjelesebb íróit nyerte meg közreműködésre. Tüskés végzetét épp az okozta, hogy szembement a politikai elvárásokkal. Leváltották, s bár ezt az intézkedést élete végéig joggal sérelmezte (mint ezt a jelenlegi főszerkesztővel való nézeteltérésének dokumentumai is bizonyítják), az irodalomtörténetnek hasznára lett, hogy a Pannónia könyvek elindítója és öt évig szerkesztője volt, majd utána egészen haláláig fontos kiadványok sorát írta, gyűjtötte és szerkesztette. Mindenekelőtt arra emlékezhetünk nagy elismeréssel és méltánylással, ahogy a harmadik nemzedék kiváló költője, Csorba Győző emlékét őrizte. A *Csorba Győző emléke* című kötet a Nap Kiadó *In memo-*

riam sorozatának méltó párja volt. Szerkesztette a költő műfordításainak gyűjteményét, kortársaival történt levelezésének gyűjteményeit rendezte sajtó alá (a Fodor Andrással való levélváltásának három kötete értékes kortörténeti dokumentum, azon túl, hogy két hasonlóan gondolkodó személyiségnek az irodalom szerepéről kialakított nézeteit tartalmazza). Pályaképe jelent meg (csak a Pannónia könyvek között megjelenteket említve) Illyés Gyuláról, Kodolányi Jánosról (tanulmányok, esszék, dokumentumok alcímmel, tegyük hozzá: a méltatlanul háttérbe szorított író újrafelfedezésében alapvető érdemeket szerzett e kötetével) és Nagy Lászlóról, a Sorsunk Antológia pedig a kiváló folyóirat alapos ismeretéhez segíti a kutatókat és érdeklődőket.

A Mészöly Miklóssal való kapcsolatának előzménye, a *Volt idő*, kettejük levelezéséből adott ízelítőt. Tüskésnek, a szerkesztőnek egyik megbocsájthatatlan vétke volt, hogy rendszeresen közölte Mészöly Miklós műveit, amelyeket növekvő ellenérzéssel szemlélt a kultúrpolitika a *Jelenlét* öt évről című elbeszélés megjelenésétől kezdve (a Vigilia közölte!). Mészölyt olvasóként korán ismerte meg, amikor az író a Batsányi János Társaság kiadásában megjelenő Sorsunkban közölte elbeszéléseit (a pécsi irodalom nesztora, Várkonyi Nándor felismerte tehetségét, szeretettel egyengette első lépéseit) s megjelentette első novelláskötetét, a *Vadvizeket*. A nehéz időkben báb-játékokkal kísérletező Mészöly Miklós 1954-ben a *Szikkal* alatt-tal jelentkezett a Sorsunk utódjában, a Dunántúlban, amelyet akkor Szántó Tibor, maga is kitűnő prózaíró szerkesztett. 1957-ben a *Sötét jelek* című novellagyűjtemény irányította rá a figyelmet, ekkor tért vissza néhány kitűnő író „a pálya széléről” (egyebek között a Mészöly mellé sorolt újtó, Mándy Iván is). Tüskés Tibor 1960-tól lett a Jelenkor főszerkesztője, ettől kezdve mindent megtett, hogy az író folyóiratahoz kapcsolja. Főszerkesztőként rendszeresen közölte elbeszéléseit, figyelemmel kísérte műveit, s amíg tehette, kiállt mellette. Az *ablakmosó* című darab megjelenését követően azonban ösztözet zúdítottak a Jelenkorra. Pándi Pál a darabot és közreadóját kritizálta, Major Máté ugyancsak a Jelenkorban közölt tanulmánya pedig a pozícióját váltogató Szigeti Józsefnek adott alkalmat, hogy a folyóiraton elverje a port. Az összehangolt hatalmas terjedelmű írásokban megnyilvánult rosszindulatú támadások nyilvánvalóvá tették, hogy Tüskés Tibornak távoznia kell. Eltávolítása után is szívélyes, baráti viszonyt ápolt Mészöly Miklóssal, figyelemmel kísérte egyre emelkedő pályáját, növekvő tekintélyét.

Az *atléta halála* története a kultúrpolitikájának — a politikán volt a hangsúly — kitűnő jellem-

zője. Kéziratát elfektetették a kiadóban. Előbb jelent meg franciául, csak azután magyarul. Tüskés Tibor már méltatott kitűnő érzékével ismerte föl a regény mondandójának lényegét: a mindig többre, nagyobbra törő futó, Őze Bálint voltaképp a különbözni vágyás, a kisszerűségből történő kitörés emblematikus figurája, az önmagunkban való hit megtestesítője volt, sehogy sem illett a korszak emberképébe. Különösképpen ellenérzést kelthettek a marxista irodalom-szemlélet éber védelmezőiben a mű meditációs részei, amelyek esszéisztikussá tették a cselekményt, és nem Őze Bálint személyiségét árnyalták, hanem az író világról és emberi érzésekről vallott nézeteit tükrözték. Szó esett különféle jellemző ellentétpárokról, az alázatról, a makacsságról, a gyűlöletről és a szeretetről, a korlátlan szabadság csömöréről, a hűségről és a menekülésről, olyan magatartásmintákról, amelyek a személyiség legbenső rétegeit tárták föl s dacoltak az üres általánosságokkal. A Tüskés Tibor által „újraolvasott” regény mondanivalója teljes mélységében tárt fel az olvasó előtt, aki megsejthette, hogy a történet voltaképp a korszellem tagadásának bizonyult, innen az íranta táplált ellenszenv.

Mára legenda övezi Mészöly *Saulusát*, aminek részben az a magyarázata, hogy húsz év óta változnak Saulusok Paulusokká és fordítva, ahogy a mára közkeletűvé vált szólás jelzi: nagy a forgalom a damaszkuszi úton. Erről a regényről írta Tüskés Tibor legelmélyültebb, Mészöly prózájával foglalkozó tanulmányát. Részben az író önmagyarázatából kiindulva ragadja meg a mű lényegét, amely *Az atléta halálához* hasonlóan az egzisztencializmus emberképét idézi: „az embert a választás ténye minősíti... az üldöző és az üldözött, a hóhér és az áldozat összetartoznak, egymásra utaltak, de az áldozat, az üldözött az erősebb; az üldöző kiszolgáltatottabb, mint az üldözött; az áldozat morális fölényben van hóhérral szemben; akit a kivégzőfől elé állítottak, nagyobb erkölcsi erőt képvisel, mint akinek fegyver van a kezében; és a regényben — mutatis mutandis — a megkövezett Istefanos nagyobb hős, mint a kivégzőgödör szájánál várakozó, az áldozat ruháit őrző Saulus.”

Ez a néhány mondat rávilágít Tüskés Tibor értékszemléletére, az emberi lényeg iránt tanúsított figyelmére, amely elemzéseinek és íróportréinak központi magva. A filológus feltárt anyaga ismeretében a műalkotásba vagy az írói személyiségbe hatolva a lélek rezdüléseire figyel leginkább, mert humánus elkötelezettsége indítja nyomán az érzelmek lényegét igyekezett feltárni, azaz egyfajta transzcendentális nézőpontból közelített anyagához, amely legbensőbb tartalmát tárta föl előtte. Mészöly Miklós művei kínálták is ezt a közelíté-

módot, hiszen prózája és színdarabjai is a hanyatló erkölcsi korrall perlekedve nyomatékosították a személyiség méltóságát, tudatosították a benne adott lehetőségek kibontakoztatásának esélyét. Részben ennek megmutatása tette prózáját egyre szikárabbá, lényegre törőbbé, mentesítve előadását minden fölösleges kitérőtől.

Tüskés Tibor egyik utolsó tanulmányában a Vigilia és Mészöly Miklós kapcsolatát elemezte. Felidézte a folyóirat félszázados jubileumán föl olvasott novelláját, s annak befejezését, az ötsoros *Epilógus — Húsvét* című költeményét, amely egyként jellemzi az író és megidézőjét: „Élet van mögöttem. / Mi volt, nem tudom. / Mit kaptam kitől, csoda. / Lezúgtak bennem a folyók. / Meder maradtam. Feltölt a hű iszap.”

RÓNAY LÁSZLÓ

JÁSZ ATTILA: ALVÓ SZALMAKUTYÁK

„Alakváltozási kísérletek, a névvel azonosnak látszó személy elrejtése” — olvashatjuk Jász Attila 2004-ben megjelent *A szökök gyakorlása* című kötetének hátsó borítóján. A lírai én elrejtésének ezt a poétikai programját vitte tovább egy élettörténet epikus keretébe foglalva a 2007-es *Xantusiana* is. A Xantus János maszkja mögött megszólaló elbeszélő már ekkor sem csak a Xantus leveleinek és naplójának átirása vagy újramondása révén megképződő énként vált olvashatóvá, a szövegrészek rejtett intertextuális játéka és a szövegteknek az „írásba menekített élet” határait is kijelölő versképei önmagukban is az elbeszélő nyelvi létét, s a különböző világok közötti kulturális közvetítés nyelvi előfeltételezettségét hangsúlyozták. Ez a nyelvi, költői magatartás az utóbbi kötet esetében olyan nézőpont érvényesítésével járt együtt, mely az indián és a távol-keleti civilizációkhoz való vonzódást nem az európai ember egzotikum iránti érdeklődésének, s ami egyet jelent: kíváncsiságának és felsőbbrendűségi érzésének igazolására használja. Éppen ellenkezőleg: tudatos kívül helyezkedést jelent, a győztes, a hatalmas pozíciójának feladását, a vesztes, a legyőzötttel való azonosulást, a centrum helyett a periféria választását és vállalását. Ez a kívül helyezkedés azonban vissza is hat: a feladott pozíció üresen maradt helyei éppen azáltal töltődnek új jelentésekkel, hogy az öröklött és tanult megértési stratégiák által megválaszolatlan és megválaszolatlan kérdésekre az időben és térben távoli kultúrák világ- és léttapasztatát is átsajátító költői beszédmod találja meg a maga adekvát válaszait.

A 2010-es könyvhétre megjelent *Alvó szalmakutyák* versei lényegében ugyanezt a korábbi kötetekben kidolgozott poétikát viszik tovább, pontosabban mélyítik el. A kötet alcíme (*avagy áldozati ének*) szójáték. Az „ének” ez esetben ugyanis nem a költészet szinonimájaként szerepel, hanem az „én” többes számaként. Ha tehát Jász Attila korábbi költészete az én elrejtésére tett kísérletet, akkor legújabb kötetével az én megsokszorozását hajtja végre, ami bizonyos értelemben persze ugyanaz, hisz legújabb kötetének verseiben a költői megszólalás által állandóan újraalkotott én éppúgy elrejlük az én-variációk sokféleségében, mint a korábbi kötetek „szökési kísérleteiben”. A főként valamilyen képzőművészeti élmény ihlette versek épp ezért akár kapcsolatba hozhatók lennének az impresszionizmussal is, Jász Attila finoman hangolt lírája azonban mindezekkel együtt sem valamifajta ontológiai relativizmus jegyében született. A versek gyakori dedikációi, művészi vagy irodalmi utalásai sem többé-kevésbé üres gesztusok, a minden egyes versben újratemetett fikatív világ határait jelölik. S bár Jász Attila költészetének egyik eredője — miként több nemzedéktársának is — a posztmodern nyelviség tapasztalata, költői világának (világainak) meghatározó élménye a létezés szakralitása, mely a létező pillanatnyi léténél, mulandóságánál, a hozánk közel álló, szeretett másik elpusztíthatóságánál fogva eleve tragikus létezés is, melynek elbeszélhetősége esetenként csak keserű, groteszk hangon történhet: „Az őszi avarban talált elhalt éneket mindig a legidősebb én viszi / eltemetni, aki leginkább látja el apafunkciókat, az anyásabb természetű énekek tilos a szertartáson részt venni (...)” (*afolyófelé*). Másrészt viszont Jász Attila számára „minden elengedett szó ima”, s költészetfelfogása szerint a művészet nemcsak valóságteremtő erővel bír, hanem a létezés szentségére is perspektívát képes nyitni. Ezért tudja költői világába integrálni a távol-keleti bölcséletet és Pilinszky líráját, s talán ezért képes költőileg is termékeny dialógust folytatni a kortárs képzőművészettel is.

„Mielőtt a szalmakutyákat a halotti áldozatnál felállítják, elhelyezik őket egy szekrénykében és himzett ruhákkal burkolják be testüket, míg a halott képviselője és az áldozópap bőjtöl; tisztítják meg magukat, hogy felajánlhassák őket. Az áldozat után azonban eldobják őket, a járőkelők lábbal tiporják fejüket és hátukat, míg aztán valaki összeszedi és elégeti maradványait” — olvashatjuk Csuang Ce bölcsességét. Jász Attila olyan címet s a versek gondolati műszerkezetében megragadható kohéziót kifejező metaforát talált a távol-keleti irodalom bölcsességi szövegeiben, mely nemcsak fentebb a *Xan-*

tusisana kapcsán már említett kultúrák közötti közvetítés jelzésére szolgál, de a versek lírai énjének saját fikatív létéhez és világához való viszonyát is kifejezi. Benne van ebben a metaforában a gyász liturgiája, a feldrágott létezés pillanatnyisága és hiábavalósága. A kötet alvó szalmakutyái számára a funkció betöltése, a gyászszertartásban mintegy eszközként való részvétel, egyben létezésük végét is jelenti. Így teremtdnek meg és múlnak el a kötet én-variációi a versek születése és az olvasás újraalkotása révén. Az *Alvó szalmakutyák* mégsem esik szét versatomokra, s nemcsak a lírai hang hasonló, bár közel sem egyszólamú modulációja teremt kapcsolatot az egyes darabok között, hanem a kötet talán legfontosabb poétikai szervezőelve, a különböző szinteken érvényesülő és a művészet liturgikus értelmezése felé is ismételt utat nyitó ismétlés is. Egy részletesebb elemzés be tudná mutatni például, hogy milyen összefüggés van a ciklusok mottójaként választott, négy külön fordításban közölt *Tao te King* szövegrészlet között. Adott keretek között én pusztán arra a tagolt költői beszédre hívom fel végezetül a figyelmet, mely az egyes versek közötti formai, motívikus és hangnembeli variációk révén teremt kapcsolatot, s hoz létre ezáltal egy olyan nagyszerkezetet, mely a ciklus- és a kötetkompozíció egészét a versek világára metaforikusan vonatkoztatható egységként teszi értelmezhetővé. A versek énjének pillanatnyi létezése ugyanis — mint egy festmény színeinek sokfélesége — a Létben oldódik egységgé. (*Kalligram*, Pozsony, 2010)

SZÉNÁSI ZOLTÁN

BORBÉLY LÁSZLÓ: BÜNTETLENK

Borbély László regényében három korábbi műalkotásra is utalás történik. A külvárosi általános iskolában, ahol a könyv tragikus főhőse, Csontos Ferenc tornatanár álláshoz jut, a klasszikus iskolacsengő helyett Luigi Magni *Legyetek jók, ha tudtok* című, Néri Szent Fülöpről szóló filmjének híres dala szól. A 16. században élt lelkipásztor egész életét az árván maradt, vagy szülei által az utcára kicsapott gyerekek nevelésének, gondozásának szentelte. A második mű Victor Hugo monumentális regénye, a *Nyomorultak*, melynek központi alakja a kenyérlopásért tizenkilenc évig fegyházban raboskodó, az átélt szenvedések miatt az embereket meggyűlölő Jean Valjean, aki szabaddulását követően a krisztusi lelkületű püspök, Myrel Digné hatására válik teljesen más személyiséggé, s attól kezdve minden lépését a mások iránti cselekvő szeretet vezérli. A harmadik al-

kotás pedig Lucchino Visconti *Rocco és fivéréi* című filmdrámájának címszereplője — Rocco, akárcsak Csontos Ferenc, ökölvívó-bajnok volt —, aki felülemelkedve azon, hogy bátyja, Simone, meggyalázza a szépséges Nadjával való szerelmét, mindent elkövet, hogy megmentse fivérét a végleges elzúllástól, de annak megátalkodottsága miatt kudarcot vall, s végül Simone gyilkossá válik, megöli Nadját.

Csontos Ferenc mintha egyesítené magában Néri Szent Fülöp, Jean Valjean és Rocco tulajdonságait. Mindvégig megőrzi alapvető jóságát, tisztaságát és becsületességét, hite és bizalma feltétlen a gondjaira bízott diákokban, ifjú sportolóknak. Az élet kegyetlenül megpróbálja: egy augusztus 20-ai tűzijátékon elveszti feleségét és egyetlen gyermekét. Természetes, hogy ez az emberileg szinte feldolgozhatatlan tragédia egész lényében megrendíti, de a transzcendenciába vetett hitét nem veszti el: „Habár elvesztette azt a két embert, akit legjobban szeretett, eszébe sem jutott megkérdőjelezni Isten valóságát. Az ember nem hozhat ítéletet sem önmaga, sem mások felett, nincs abban a helyzetben, hogy az igazságot áttekinthesse. Hogy mi az igazság, azt rá kell bízni Istenre.”

A fiatalokat ökölvívásra oktató és tornatanár Csontos élethivatásának tekinti a pedagógiát, a tanítást pedig nem csupán oktatásnak, hanem nevelésnek. Mindig többre törekszik a megszokott tanári munkánál. A regény központi motívuma az a lelki-szellemi küzdelem, amit Csontos vív az iskola egyik diákjával, Ördög Mátéval. A cél Ördög Máté lelkének a megteremtése, kiragadása a gonosz markából. (Bizonyára nem véletlen a fiú vezetékneve.)

Ördög Máté tizenhárom éves, az élete neki is tragikus. Édesanyját korán elveszti, a tüdőrák viszi el. Édesapja börtönben ül — egy kocsmai szóváltásban leszúrta ivócimboráját. Ördög Mátét az apai nagymamája neveli, bár nyugdíjas, nehézségek anyagi helyzetük miatt kénytelen dogni. Miután Ördög Mátét egy kamaszkorú tagokból álló banda kirabolja, hogy bosszút álljon rajtuk, elkezd Csontoshoz ökölvívó-edzésekre járni. Hamarosan azonban ő is tagja lesz a bandának, s annak egyetlen lánytagja, Macska révén megismerkedik a testi szerelemmel is.

Borbély László pillanatképekben, epizódyszerűen vázolja fel a bandatag fiatalok családi, szociológiai háttérét. Érzelmileg kiégett, csak az élet anyagi, testi örömeinek élő, elvált, vagy gyűlölködésben élő szülők. Az író világosan érzékelteti, nem elsősorban anyagi nyomorúságról van szó, az ábrázolt személyek egyike sem él mélyszegénységben — a bandavezér Della anyja például egy multinacionális cég osztályvezetője —,

de lelkiileg totálisan kiégett felnőtteket ismerünk meg, akik mintha elfelejtették volna azt a szót, hogy szeretet. Sem egymást, sem a gyermekeiket nem szeretik már, ami lényeges számukra, önmaguk vágyainak kielégítése, megélni a pillanatot nyújtotta örömeiket, nem törődve a következményekkel. Törvényszerű, hogy ebből a szeretetlenség, kiüresedett légkörből menekülnek a gyerekek, s mivel a szüleiktől pozitív érzelmi impulzust nem kapnak, bandákba verődve élnek meg az együvé tartozásnak legalább az illúzióját, s követnek el kisebb-nagyobb bűncselekményeket, keresik a mámort az alkalmi együttlétekben, a drogokban. Minden hamis azonban körülöttük, a szerelem és a barátság is. Ami számít, az az erő. Ördög Máté azzal szerez tekintélyt a többiek előtt, hogy ismeretlen számára a gyávaság fogalma, gondolkodás nélkül elvállalja a legveszélyesebb bűncselekményeket is. Ami a legszörnyűbb, hogy ezek a fiatalok nem hiányoznak a szüleiknek. Borbély László stílusában és tartalmában is kiválóan mutatja be ezt a szubkulturális közeget, annak érzelmi, gondolati és verbális sivárságát: a regény kamasz szereplői és szülei néhány szavas mondatokban kommunikálnak egymással, mintha már nem is lennének magasabb rendű gondolataik, mélyebb érzéseik, életüket teljesen kitölti a matéria, az anyagi haszonelvűség, a testiség. Már a vágy sincs meg bennük egy értelmesebb, lelkiileg-szellemileg tartalmas élet iránt.

Ebben a csupán a biológiai szükségleteket hajszoló közegben kudarcra van ítélve a teljesen más elvek szerint élő Csontos Ferenc áldozatkészsége. Csontos az egész életét ugyancsak a gyerekeknek szentelő iskolaigazgató, Kántor Attiláné így figyelmezteti: „Mindenkin segíteni akar, még akkor is, ha már a pokol szélén támoľog az illető. De még arra is képes lenne, hogy a mélybe ugorjon helyette. Feri! Mikor veszi már észre, hogy vannak emberek, akiket nem lehet segíteni? Vannak, akiknek kell a rossz. Szükségük van a gonoszra, mint magának egy falat kenyérre. Ne áldozza fel magát olyanokért, akikért nem érdemes! Én tisztelen és becsülöm, amit ezért a Máté gyerekekért tesz, de legyen óvatos!”

Csontos számára azonban nem kérdés, hogy segítenie kell Ördög Mátén, ez lelki szükséglet nála, függetlenül attól, hogy megérdemli vagy sem. Hiába óvja, félti és inti Ördög Mátét, felvilágotva előtte egy minőségileg más élet lehetőségét, amelyet meghatároz a hit, az akarat, a becsületesség és a tisztesség, a fiú egyszerűen nem érti, miről beszél. Ördög Mátében nincs fogadókészség a jóra, elutasítja tanára feléje kinyújtott segítő kezét, lelkét nem a Szentlélek, hanem a nevében is szereplő Ördög szállja meg, a drog formájában,

akarata nélküli, neki engedelmeskedő bábbá formálva őt: a fiú a rabolt pénzből szerzett kábítószert hatása alatt lelövi a vele csak jót tevő Csonotos Ferencet. Igazolva e tragikus tettevel Néri Szent Fülöp igazát: „az ember egymaga kevés... Nem bírja... ezért mondom én mindig: legyetek jók, ha tudtok! Mert ha nem tudnak, én nem tehetek az égvilágon semmit.”

Borbély László regénye az utóbbi évek egyik legfontosabb irodalmi alkotása. Az író nem ítélkezik, nem emeli fel magát emberileg szinte megközelíthetetlen erkölcsi magasságokba, ahonnan kioktatná olvasóját, egyszerűen tükröt mutat elénk, a fényképész objektivitásával. A valóság, amit a tükörben látunk, lehangoló, már-már tragikus. Erről azonban legkevésbé a helyzetet pontosan diagnosztizáló író-fényképész tehet. (*Magyar Írók Egyesülete*, Budapest, 2010)

BODNÁR DÁNIEL

RÓNAY LÁSZLÓ: ELÁRVULT PANOPTIKUM

„Előfordul, hogy a szobrok is elfáradnak. Kikészíti őket a dologtalan álldogálás, elcsüggeszti valamennyiüket, hogy csak az évfordulókon nagy a felhajtás körülöttük. Leszállnak hát a talapzatról, hogy körülnézzenek” — írja Rónay László új könyvében. Írók, költők, irodalmárok Mikszáth szigetvári hőséhez hasonlóan feltámadva jelennek meg korunkban, néznek körül az országban, s különböző élményekre tesznek szert. Tapasztalataik visszások, sokszor negatívak, elszomorítóak, talán túltöntül keserűek is.

A mai pedagógus Arany Jánosnak panaszkodik, hogy a diákok nem szeretnek olvasni, nem értik a tankönyvek szövegeit. Szabó Dezső tanárküldöttség keresi fel a fizetések emelése, a természettudományok tekintélyének, az érettségi színvonalának növelése miatt. Németh László kollégiumi eszméjét udvariasan elutasítják, Babits Mihályt továbbképző tanfolyamra küldik, hogy ötödik és hatodik osztályban is taníthasson. Márai nem érti, hogy miért kell szponzor regényének kiadásához. Tóth Árpádnak is ajánlora van szüksége ahhoz, hogy legalább versei válogatása megjelenhessen. Illés Endre a szerzők piacképességével szembesül a kiadóban. Pais Dezső kénytelen megtapasztalni, hogy „valami baj van a magyar nyelvvel”. Adyt értelmezési kérdésekkel zaklatják, Szabó Lőrinc bíróság elé kerül istentagadás vádjával. Móricz egy falusi lagzi alkalmával témaként megtalálja a „rokonok” térnyerését, az uram-bátyám stílust. Más aktuális politikai, társadalmi jelenségekkel is találkozunk a szerzők, így a romló életszínvonallal,

a drágasággal, a leépítésekkel, az eladósodással. Említésre kerül Juhász Gyula kapcsán az OPNI bezárása, Csáth révén a kórházi gyógyszerhiány, az orvosok külföldi munkavállalása. Kosztolányinak az adóív kitöltése okoz gondot. Krúdy megtanulja, hogy jobban jár, ha nem kér számlát. Mándy természetesen a Fradi-pályán tűnik fel, ahol a lelátón már nem találja az általa megszokott tömeget, a zöld-fehérek közt viszont számos idegenlégióst fedez fel.

A könyv címét, a szerzők elárvulását, feledésbe merülését csupán néhány fejezet visszhangozza. Cs. Szabó László *A magyar irodalom története* névmutatóját tanulmányozva találkozik olyanokkal, akiket ő egykoron kipellengérezett, viszont vagy kis terjedelemben, vagy egyáltalán nem lel általa nagyra tartott szerzőket. A Rónay asztal tagjai közt szintén felmerül azok neve, akik kimaradtak az irodalomtörténetből. Az utolsó fejezetben, *A kivetettek felvonulásában*, a tüntetők közt ott találjuk többek közt Tersánszky Józsi Jenőt, Juhász Gyulát, Tóth Árpádot, Szini Gyulát, Schöpflin Aladárt, Fekete Istvánt, Passuth Lászlót, Berda Józsefet, Sárközi Györgyöt, Gelléri Andor Endrét, de a mellőzöttek közt van Zilahy Lajos, Hevesi András, Bóka László, Mándy Iván, Somlyó György, Csorba Győző, Zelk Zoltán, Kolozsvári Grandpierre Emil, Képes Géza, Nagy Gáspár is. A „megtisztított” irodalomban nem kapott helyet, s a felvonulók közt külön csoportot alkotnak a papok, így Harsányi Lajos, Sik Sándor, Mécs László, egy másik tábla alatt pedig az erdélyiek: Reményik Sándor, Áprily Lajos, Dsida Jenő, Nyíró József. Hosszú a lista.

Rónay László könyve nem csupán egy irodalmi fikció, hanem egyúttal egy tanárember könyve is. Ezért talán nem árt hangsúlyozni, hogy a magyartanároknak számos megkötöttségük mellett a szabadságuk is megvan az irodalmi műveltség átadásában, akár a széles tankönyvválaszték, de főként a kötelező tananyagba becsempészhető szerzők révén. Ama bizonyos irodalomtörténeti mű 2007-ben jelent meg, így még nem tudható, hogy valóban bír-e és mennyire bír kánonképző erővel, de a NAT-ot, illetve az érettségi követelményeket elnézve nincs mindenki feledésre ítelve. A kötetben bemutatott alkotók közül már a középszintű érettségien is tizenhat szerző megjelenik az életművek, a portrék, illetve a látásmódok témái között, s ez a lista is bővíthető még „a fentiekhez hasonló jelentőségű szerzővel”.

A könyv apropója ugyan egy elszomorító tapasztalat, de a szerző szerint sem reménytelen állapot ez. Ennek felelőssége azonban közös. (*Hungarovox Kiadó*, Budapest, 2010)

ZARÁND KINGA

HÁLÓZATOK BŰVÖLETÉBEN Csermely Péter professzorral beszélget Kapitány Katalin

Hálózatok bűvöletében — ezzel a címmel készített interjúkötetet Csermely Péter biokémikussal, hálózatkutatóval, a Semmelweis Egyetem tanárával, az orvostudományok doktorával Kapitány Katalin tudományos újságíró-szerkesztő. A kötet a Kairosz Kiadó „Miért hiszek?” sorozatában jelent meg 2010-ben.

Kapitány Katalin profi kérdező, annyi és olyan tudással (a kimagasló empátián túlmenően), amennyi s amilyen a legkiemelkedőbb tudósok egyenrangú interjúvolójává teszi. Csermely Péter pedig nemcsak profi tudós, hanem profi válaszoló is, így a kötetet nem csupán a magasan képzettek értik meg, hanem a mindennapok emberei számára is befogadható. Feldolgozható, megérthető, és e megértésből még további, ösztökélő kíváncsiság is származik. (Ez egyébként nem véletlen, hiszen Csermely Péter évtizedek óta aktív tehetségkutató, -feltáró is, számtalan középiskolásnak, pályakezdő kutatónak adta meg az ígéretes kezdés lehetőségét. Kapitány Katalinnak pedig, mint tudományos folyóirat szerkesztőjének, különösen oda kell figyelnie, hogy az olvasói kíváncsiságot ne csak kielégítsék a világunk természettudományos kérdéseivel foglalkozó publikációk, hanem tovább is vezessék, egyre mélyebb, „egyre végsőbb” kérdések megfogalmazódása felé.)

A tárgyalt téma a hit — mely a gazdasági világválság s az egyéb, kapcsolt tragédiák korszakában felértékelődött. Sokszor az egyetlen kapaszkodót jelenti az emberek számára — a kötet tehát, mely arról szól, hogy egy mindenki számára hitelesnek tekinthető személy hite miképp jött létre, hogyan tudja Csermely Péter egyeztetni a hitet és a tudományt, miben segített-segít neki életében a hit: voltaképpen „válságkezelő kézikönyv”-nek tekinthető.

Mindez messze nem azt jelenti, hogy aktualizálna a könyv, és csak a jelen válságban érvényes, ha pedig annak vége lesz, elfelejthető! Hiszen az emberi lét önmagában is sok esetben apróbb-nagyobb válságok sorozata — a mostani gazdasági válság ezt csupán megfajlíti —, egyébként pedig Csermely Péter figyelmeztet: a jelenlegi világgazdasági válság csak gyermekded kezdet. „A Föld erőforrásait pazarló fejlődési hajszája sajnos még nagyon sok válságot tartogat nekünk az elkövetkezendő évtizedekben. Ezekre kell ma felkészülnünk. Nincs vesztegetni való időnk. E nehézségek túléléséhez, a problémák kezeléséhez, átértékeléséhez szeretnék segítséget adni embertársainnak.”

Ilyen segítség például az általa „angyali kör”-nek nevezett lelki-társadalmi folyamat, melyet bárki beindíthat saját környezetében — beindíthatjuk mi is. Az angyali kör — fejtegeti Csermely Péter — azzal indul, hogy „bizalommal kezdünk el viszonyulni környezetünkhez, s szeretetet sugárzunk felé”. Ez a környezetben szintén bizalmat és szeretetet ébreszt — immáron felénk. Ezzel javul önértékelésünk, ami által még több szeretetet, bizalmat tudunk kisugározni még több ember irányában, s ezzel még több szeretet, bizalom áramlik hozzánk, és így tovább — máris működik az angyali kör. Eredménye: folyamatos szeretetben s bizalomban van részünk. Elmenté a — sajnos, sokak által beindított és általánosan alkalmazott — ördögi kör, mely a mások felé irányzott bizalmatlanságon-bezárkózáson keresztül a folyamatos szeretetlenség, volta-képp a pokol irányába vinne bennünket. Idáig azonban nem kell eljutnunk, az ördögi körök megakaszthatók, s angyali körökké formálhatók! És aki részese lett az angyali körnek, aki bízik magában és másokban — s nem hiábavaló bizalom ez, hiszen kipróbálta és lám, működik —, az a válságot nem válságnak, mint inkább „olyan érdekes és izgalmas periódusnak éli meg, ami új válaszokat igényel, és ami belőle is új tartalmakat fog kicsiholni. Így felfogva minden válság új esély arra, hogy új módon tudjunk helyzeteket megoldani.” Az angyali körök beindítása persze csak egyetlen a rendelkezésünkre álló számos eszköz közül, melyeket a kötet ismertet.

De ne csak a kötet válságmenedzselés-olvasatára összpontosítsunk! „Miért hiszek?” — ez a sorozat címe, amelynek keretében a kötet megjelent. Miért is hisz Csermely Péter? Erről szólva a családi meghatározottságokon túl saját Istenélményeiről is beszámol — mélyesen személyesen, mélyen vallomásoosan. Elmondja, hogyan is volt az, amikor — elvesztve minden kapaszkodót — Istennel kereste a kapcsolatot, s Isten lehetővé tette a kontaktust, épp a legválságosabb időkben erőt adva számára a megkezdett úton haladni.

Kapitány Katalinnak arra a kérdésre, hogy miként fér meg a tudósban a hit és a megismételhető kísérleteken, méréseken alapuló természetszemlélet, Csermely Péter úgy válaszol: a hit s a tudomány a világ megismerésének két formája. „A hit ott kezdődik, ahol a tudomány abamarad” — mondja. Mint részletezi, tudományos eszközökkel nem tudunk választ adni olyan, végsőnek mondott kérdésekre például, hogy mi az élet értelme, és így tovább — éppúgy, miként egy fehérje agyunk egyik idegsejtjében sem tud rájönni, miért „piszkálják” őt anynyira éppen egyéb fehérjétszéi —, egy „felsőbb

rendszerből”, azaz tőlünk nézve viszont megtalálható az ok, föllelhető a cél. S — egymásba ágyazott rendszereket feltételezve — folytathatjuk a sort egészen a Mindenig — mondja a hálózatkutató. Ebből a perspektívából nézve kiderül: a másokat szolgáló csendes munka az, ami a feladatunk. Ennek révén kapcsolódunk az (egyelőre ismeretlen, csupán hittel felfogható) Nagy Rendszerhez — mint az a bizonyos agyfehére agyunk rendszeréhez —, így élhetjük túl a válságokat, s az e túlélés érdekében végzett munkálkodásunk eredményei — a jótettek eredményei, a létrehozott értékek — hosszú távon is fennmaradhatnak s továbbhagyományozódhatnak belőlünk. (*Kairosz Kiadó*, Budapest, 2010)

FARKAS CSABA

MAGYAR KATOLIKUS LEXIKON

Páratlan értékű, katolikus szellemű, magyar művelődéstörténeti lexikon alapsorozatának utolsó, 15. kötete látott napvilágot a közelmúltban. A és W, a görög ábécé első és utolsó betűje, az első és utolsó, a kezdet és a vég szimbóluma — ezzel kezdődik a szócikkek sora. A Szent István Társulat által 1993-ban indított *Magyar Katolikus Lexikon* tizenöt kötete 300 szerző munkája, 44 ezer cikket, körülbelül 60 ezer címszót tartalmaz. Még ebben az évben követi a pótkötet és az indexkötet.

A lexikon gerincét a *személyek* (pápák, királyok, püspökök, írók), az *események* (magyar és egyetemes történelem, egyháztörténelem), a *helyek* (országok, püspökségek, magyar egyházmegegyék, plébániák, búcsújáró helyek), *intézmények* (szerzetesrendek, egyesületek, könyvkiadók), *fogalmak* (filozófia, szentírásstudomány, liturgia, művészet, természettudomány) adják. Az eddig megjelent kötetek tartalmához hasonlóan a jelen kötet is a kétezer éves keresztény és az ezer éves magyar kultúrkincs összefoglalása. Az adatgazdag, példaértékű alapossággal megírt ismerettár a magyar lexikonirodalom kiemelkedő szellemi teljesítménye. Hiátust pótol, hiszen — tudomásom szerint — 1945 után Közép-Európában nem jelent meg ennél terjedelmesebb vallásos lexikon. A korszerű magyar lexikonszerkesztési elveket Szinnyei József teremtette meg (*Magyar írók élete és munkái*. 1–14. köt. Budapest, 1890–1914), Gulyás Pál követte (*Magyar írók élete és*

munkái. Új sorozat. 1–6. köt. A–D. Budapest, 1939–1944), Viczián János fejlesztette tovább és rendezte sajtó alá a Gulyás-hagyatékot (eddig megjelent: *Magyar írók élete és munkái*. 7–19. kötet, Budapest, 1990–2002). Mindez azért érdemel említést, mert Diós István főszerkesztő munkatársa, Viczián János szerkesztő — aki véleményem szerint a magyar lexikonirodalom élő klasszikusa — lexikonkészítői tapasztalata, ismeretanyaga és tudása a magyar lexikonok szakmai színvonala fölé emeli a *Magyar Katolikus Lexikont*. Lexikonszerkesztési elvét még a Budán működött Harcsa utcai *Lexikon Műhely* (1990–1994) szellemi vezetőjeként megfogalmazta, és itt a katolikus lexikon előszavában is olvashatjuk: „a létező tudásanyag friss, elfogulatlan, rövid és tömör összegzését várja a használó, (...) a legfontosabb, pontos adatokat (...) értékelő közhelyek, töltelékszavak, egyéni vélemények általánosítása nélkül”.

Egyedülálló és lenyűgöző a lexikon elején 63 oldalon keresztül felsorolt *Irodalmi források* sokrétűsége és gazdagsága. Az összehasonlító lexikonelemzés módszerével olvastuk az 1990 után magyar nyelven megjelent nagylexikonok (*Britannica Hungarica*. 1–19. köt. Budapest, 1994–2007, *Magyar nagylexikon*. 1–19 köt. Budapest, 1993–2004, és a *Révai új lexikona*. 1–18. köt. Szekszárd, 1996–2006) azonos címszavairól írt szócikkeket a katolikus lexikon azonos szócikkeivel. A találmóra kiválasztott *Somogy megye, vármegye* szócikke a *Britannicában* 1,5 hasáb a szakirodalom és a szerző feltüntetése nélkül, a *Magyar nagylexikonban* 3 hasáb, 2 tétel szakirodalom és a szerző kilétét nem tudjuk meg, a *Révai új lexikonában* 8,5 hasáb, 12 tétel szakirodalommal, szerző nélkül, a *Magyar Katolikus Lexikonban* 11 hasáb, 44 tétel szakirodalom és a cikk szerzőjének betűjele is megtalálható a szócikk végén. A felhasználó számára mindez a négy nagylexikonunk használhatóságára, pontosságára, igényességére vet fényt.

A *Magyar Katolikus Lexikon* szerzői és szerkesztői elérték kitűzött céljukat: elfoglaltságoktól mentes, adatgazdag, hagyományaikat ápoló, magyar és egyetemes lexikont alkottak. Köszönettel tartozunk a kiadónak, a szerzőknek és szerkesztőknek áldozatos munkájukért, amivel gyarapították az értékes magyar ismerettárak sorát. (*Szent István Társulat*, Budapest, 1993–2010)

BODRITS ISTVÁN

SOMMAIRE*Sur les Roms*

- Écrits de János Báthory, Kata E. Román, József Hofher, Ferenc Juhász, Andrea Pócsik et Szabóné Judit Kármán
- Entretien avec János Székely, évêque
- FERENC JUHÁSZ: Hommage à l'ethnographe Zsuzsanna Erdélyi pour son quatre-vingt-dixième anniversaire
- LÁSZLÓ RÓRAY: György Rába (1924–2011)
- Poèmes de Gusztáv Báger, Zsófia Tompa et István Vörös
- SÁRA TÓTH: La „folie” et la faiblesse de Dieu
- MARIANNE SÁGHY: In memoriam Robert A. Markus (1924–2010)

INHALT*Über die Zigeuner*

- Schriften von János Báthory, Kata E. Román, József Hofher, Ferenc Juhász, Andrea Pócsik und Szabóné Judit Kármán
- Gespräch mit Bischof János Székely
- FERENC JUHÁSZ: Laudatio für die neunzigjährige Volkskundlerin Zsuzsanna Erdélyi
- LÁSZLÓ RÓRAY: György Rába (1924–2011)
- Gedichte von Gusztáv Báger, Zsófia Tompa und István Vörös
- SÁRA TÓTH: „Torheit” und Kraftlosigkeit Gottes
- MARIANNE SÁGHY: In memoriam Robert A. Markus (1924–2010)

CONTENTS*About the Gypsies*

- Articles by János Báthory, Kata E. Román, József Hofher, Ferenc Juhász, Andrea Pócsik and Szabóné Judit Kármán
- Interview with Bishop János Székely
- FERENC JUHÁSZ: Felicitation of the Ethnographer Zsuzsanna Erdélyi on her 90th Birthday
- LÁSZLÓ RÓRAY: György Rába (1924–2011)
- Poems by Gusztáv Báger, Zsófia Tompa and István Vörös
- SÁRA TÓTH: God's „Foolishness” and Weakness
- MARIANNE SÁGHY: In Memory of Robert A. Markus (1924–2010)

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Munkatársak: BENDE JÓZSEF, DEÁK VIKTÓRIA HEDVIG, HAFNER ZOLTÁN, LÁZÁR KOVÁCS ÁKOS, PUSKÁS ATTILA

Szerkesztőbizottság: HORKAY HÖRCHER FERENC, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN,

KISS SZEMÁN RÓBERT, POMOGÁTS BÉLA, RÓRAY LÁSZLÓ, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

Szerkesztőségi titkár és tördelő: NÉMETH ILONA

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042-6024; Nyomás: Veszprémi Nyomda Zrt. Felelős vezető: Fekete István vezérigazgató

Szerkesztőség és Kiadóhivatal: Budapest, V., Piarista köz. 1. IV. em. 420. Telefon: 317-7246; 486-4443; Fax: 486-4444. Postacím: 1364

Budapest, Pf. 48. Internet cím: <http://www.vigilia.hu>; E-mail cím: vigilia@vigilia.hu. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadó-

hivatala. Terjeszti a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág, a Magyar Lapterjesztő Zrt. és alternatív terjesztők. A Vigilia csekk számla száma: OTP.

VII. ker. 11707024–20373432. Előfizetési díj: 2011. évre 4.800,– Ft, fél évre 2.400,– Ft, negyed évre 1.200,– Ft. Előfizethető külföldön a

KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.). Ára: EU országok: 15.000,– Ft/év vagy 95,– USD illetve ennek megfelelő más pénznem/év.

SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10–14 ÓRA. KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Ára: 480 Ft

VIGILIA

SZEMLE

- JÁSZ ATTILA
BORBÉLY LÁSZLÓ
RÓNAY LÁSZLÓ
- Hónapról hónapra
Alvó szalmakutyák
Büntetlenek
Elárvult panoptikum
- Hálózatok bűvöletében. Csermely Péter
professzorral beszélget Kapitány Katalin
Magyar Katolikus Lexikon

A SZEMLÉKET ÍRTÁK

Bodnár Dániel, Bodrits István,
Farkas Csaba, Rónay László,
Szénási Zoltán és Zaránd Kinga

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

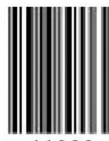
- Az iszlámról
- Keresztény értelmiség
- Görföl Tibor, Horányi Özséb,
Kiss Szemán Róbert, Maróth Miklós,
Edith Stein és Tüske László tanulmánya
- Aszalós János, Balla D. Károly,
Cs. Gyimesi Éva, Fecske Csaba,
Jász Attila, Krasznahorkai László,
Turczy István és Vasadi Péter írása

A folyóirat megjelenését
a Nemzeti Kulturális Alap támogatja

nka
Nemzeti Kulturális Alap

9 770042 602005

11003